

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED ALİ es-SÂBÛNÎ'NİN et-TEFSİRÜ'L-VÂDİHU'L-
MÜYESSER ADLI ESERİNDEKİ TEFSİR METODU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Osman TOPRAK**

ŞIRNAK, 2024

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHAMMED ALİ es-SÂBÛNÎ'NİN et-TEFSİRÜ'L-VÂDİHU'L-
MÜYESSER ADLI ESERİNDEKİ TEFSİR METODU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Osman TOPRAK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

ŞIRNAK, 2024

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tez çalışmasının Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlandığını, bu tez çalışmasında yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bahse konu bu kural ve ilkelerin gerektirdiği üzere, bu çalışmada özgün olmayan tüm bilimsel içerikleri kurallara uygun biçimde alıntılıyıp kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Beyanımınla çelişen herhangi bir delil bulunduğu takdirde tüm sorumluluğu üstleneceğimi kabul ederim.

Osman TOPRAK

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin et-Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser Adlı Eserindeki Tefsir Metodu” adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Osman TOPRAK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

Temel İslâm Bilimleri ABD Başkanı

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

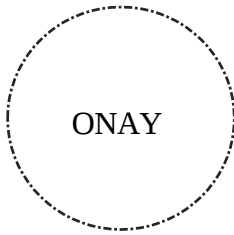
KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Mustaf YILDIZ danışmanlığında **Osman TOPRAK** tarafından hazırlanan “**Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin et-Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser Adlı Eserindeki Tefsir Metodu**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ	
Üye	Doç. Dr. Ahmet GÜL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi İsmail KURT	

Savunma Tarihi: 22 / 04 / 2024

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ

ÖN SÖZ/TEŞEKKÜR

Kur'ân-ı Kerim yeryüzünde eşi benzeri olmayan ve olmayacak bir kitaptır. Zira indirildiği günden günümüze ve kıyamete kadar tek bir harfi dahi değişmemiş, değiştiril(e)memiş, nesilden nesile aktararak bizlere ulaşan mucize bir kitaptır. İndirildiği dönemden günümüze kadar inananlar, Kur'ân'ı hem okumuş hem de anlama noktasında da son derece gayret sarf etmiştir. Kur'ân-ı anlama çabaları zamanla tefsir dediğimiz bilim dalı içerisinde incelenmiş, derlenmiş ve müfessirler tarafından birçok tefsir eseri kaleme alınmıştır. Çağımıza kadar ulaşan geniş hacimli ve muhtasar diyebileceğimiz bu tefsirler, başta rivâyet ve dirâyet metodu kullanılmak sûretiyle birçok farklı açılardan kaleme alınmıştır. Bu iki temel metodun dışında Kur'ân âyetleri, işâri, filolojik, bilimsel vb. farklı açılardan ele alınarak da yorumlanmıştır. Araştırmamıza konu olan eser ise, hem rivâyet hem de dirâyet yönü bulunan muhtasar bir tefsirdir. Eserin müfessiri, son dönem çağdaş müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî, başta tefsir alanında olmak üzere diğer İslami İlimler alanında da farklı bilim dallarında birçok eseri insanlığın hizmetine sunmuştur. Bu çalışma da müfessirin ülkemizde ve uluslararası akademik câmiada pek tanınmayan ve üzerinde herhangi bir araştırma yapılmayan “*et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müyesser*” adlı eserini, tefsir metodu açısından inceledik. Bu çalışma ile mezkûr eser hakkında geniş bir malumatı tefsir bilim dalına kazandırmayı ve bu alandaki araştırmacılara katkı sağlamayı umuyoruz.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları îzâh edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde müfessirin hayatı, hocaları, ilmî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde müfessirin sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönem âlimlerinden faydalanmış olduğu rivâyet ve dirâyet tefsir kaynakları, ayrıca başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere diğer hadis kaynakları zikredilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sâbûnî'nin, bu tefsirdeki üslûp ve metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eser hem rivâyet hem de dirâyet yönünden incelenmiştir. Bunun yanında eserin Kur'ân, fıkıh, kelâm, belâgat, sarf, nahiv ilimleri yönünden ve bilimsel açıdan da incelenmiştir. Son olarak sonuç bölümünde elde edilen bulgular serdedilmiştir.

Bu çalışmamın hazırlanmasında bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösterip, yoğun iş temposuna rağmen her daim vakit ayırarak yardımlarını esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ'a, ayrıca kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi İsmail KURT ve Doç. Dr. Ahmet GÜL'e teşekkürlerimi sunarım.

Osman TOPRAK

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iv
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	v
KABUL VE ONAY SAYFASI	vi
ÖN SÖZ/TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
C. Araştırmanın Yöntemi.....	2
D. Araştırmada Yararlanılan Kaynaklar	2
1. MUHAMMED ALİ es-SÂBÛNÎ’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ.5	
1.1. Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin Hayatı.....	5
1.1.1. Doğumu	5
1.1.2. Gençliği.....	5
1.1.3. Eğitimi	5
1.1.4. Hocaları.....	6
1.1.5. Öğrencileri	7
1.2. Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin İlmî Kişiliği	7
1.3. Muhammed Ali es-Sâbûnî’nin Eserleri.....	8
1.3.1. Tefsir alanındaki eserleri.....	8
1.3.2. Diğer alanlarda yazılmış eserleri	11
2. et-TEFSİRÜ’L-VÂDİHU’L-MÜYESSER’İN KAYNAKLARI.....	13
2.1. Rivâyet Tefsiri Kaynakları.....	14
2.1.1. Sahâbe dönemi.....	14
2.1.2. Tâbiîn dönemi.....	19
2.1.3. Sonraki dönemler	23
2.2. Dirâyet Tefsiri Kaynakları	26
2.3. Hadis Kaynakları	29
2.3.1. Kaynak belirtilerek nakledilen hadisler.....	30
2.3.2. Kaynak belirtilmeden nakledilen hadisler	46
3. et-TEFSİRÜ’L-VÂDİHU’L-MÜYESSER ADLI ESERİN METODU	49
3.1. Müfessirin Âyetleri Tefsir Etme Yöntemi.....	53

3.1.1. Rivâyet yönünden tefsir etmesi	57
3.1.2. Dirâyet yönünden tefsir etmesi	65
3.2. Farklı İlimler Açısından et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	75
3.2.1. Fıkıh ilmi açısından et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	76
3.2.2. Kelâm ilmi açısından et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	85
3.2.3. Kur'ân ilimleri açısından et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	91
3.2.4. Belâğat ilmi açısından et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	102
3.2.5. Dilbilimsel açıdan et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	111
3.2.6. Bilimsel açıdan et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser	120
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ	130

ÖZET

MUHAMMED ALİ es-SÂBÛNÎ'NİN et-TEFSÎRU'L-VÂDİHU'L-MÜYESSER ADLI ESERİNDEKİ TEFSİR METODU

TOPRAK, Osman

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

Nisan 2024, 130 sayfa

Bu çalışmada Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin “*et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*” isimli eseri incelenmiştir. Çalışmada müfessirin eserinde izlemiş olduğu usûl ve metodunun tespit edilip, ortaya çıkarılması, toplu bir şekilde araştırmacıların hizmetine sunulması, eserin tanınması ve tanıtılması amaçlanmıştır. Müfessirin eserinde klasik ve güncel yorumları mezcetmesi, rivâyet ve dirâyet yöntemini birarada kullanması ve özellikle eserin son derece sade, akıcı ve anlaşılır bir dil ile yazılmış özet mahiyetinde oluşu çalışmaya ayrı bir önem katmaktadır.

Araştırma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve kaynakları îzâh edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde müfessirin hayatı, hocaları, ilmî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde müfessirin sahâbe, tâbiîn ve sonraki dönem âlimlerinden faydalanmış olduğu rivâyet ve dirâyet tefsir kaynakları, ayrıca başta Kütüb-i Sitte olmak üzere diğer hadis kaynakları zikredilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sâbûnî'nin, bu tefsirdeki üslûp ve metodu ortaya konulmuştur. Eser hem rivâyet hem de dirâyet yönünden incelenmiştir. Ayrıca Kur'ân, fıkıh, kelâm, belâgat, sarf, nahiv ilimleri yönünden ve bilimsel açıdan da irdelenmiştir. Türkçe çevrisi bulunmayan bu eserin, âdetâ bir hap misali kısa ve öz bir kaynak olduğu görülmüştür. Müfessirin eserinde kullandığı tefsir metodu sonuç bölümünde özlü bir şekilde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, M. Ali es-Sâbûnî, et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser, Rivâyet, Dirâyet, Metot.

ABSTRACT

MUHAMMAD ALI AL-SABUNI'S METHOD OF TAFSIR IN HIS WORK NAMED AL-TAFSIR AL-WADIH AL-MUYASSAR

TOPRAK, Osman
Master of Art in Basic Islamic Sciences
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
April 2024, 130 pages

In this study, Muhammed Ali al-Sabuni's work named "al-Tafsir al-Wadih al-Muyassar " was examined. The aim of the study is to identify and reveal the procedure and method followed by the commentator in his work, to present it collectively to the service of researchers, and to recognize and promote the work. The fact that the commentator combines classical and current interpretations in his work, uses narration and insight methods together, and especially that the work is a summary written in an extremely simple, fluent and understandable language, adds a special importance to the work.

The research consists of an introduction, three chapters and a conclusion. In the introduction section, the subject, importance, purpose, method and sources of the research were tried to be explained. In the first part, the author's life, teachers, scientific personality and works were examined. In the second part, narration and sagacity tafsir sources that the commentator benefited from the companions, tabi'in and later scholars, as well as other hadith sources, especially Kutub-i Sitte, are mentioned. In the third chapter, the author's style and method in this commentary are revealed. The work has been examined in terms of both narration and insight. In addition, the Quran has been examined scientifically in terms of fiqh, kalam, rhetoric, grammar, syntax sciences. This work, which does not have a Turkish translation, has been seen to be a short and concise source, almost like a pill. The exegetical method used by the commentator in his work is presented concisely in the conclusion section.

Keywords: Tafsir, Muhammed Ali al-Sabuni, al-Tafsir al-Wadih al-Muyassar, Riwayah, Dirayah, Method.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	:Aleyhi's-Selâm
b.	: bin, İbn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
öl.	: Ölüm Tarihi
r.anh	: Radıyallâhu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın (c.c.) insanların hem dünya hem de ahiret saadetine ermeleri için Hz. Peygambere indirmiş olduğu hidâyet yollarını gösteren ilahi kitaptır. İlk günden bu güne kadar eşi ve benzeri ortaya konul(a)mamıştır. Koruyucusu Allah olan bu kitap, muhatapları tarafından yazılma, ezberlenme ve talim edilme yöntemleri kullanılarak korunma altına alınmıştır. İlk muhatap kitle olan sahabiler Kur'ân-ı okuma, doğru anlama ve başkalarına öğretme noktasında son derece çaba sarfetmişlerdir. Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması noktasında da üstün gayretler ortaya koymuşlardır. Kur'ân'ın genel olarak nerede ve hangi olay ve şahısla ilgili olduğu noktasında da bilgilere sahiptiler. Dilleri Arapça olmasına rağmen bazı âyetler hakkında yanlış anlaşılmalara düşmemek için Hz. Peygamber hayatta iken bizzat kendisine, vefatından sonra ise ileri gelen sahabilere müracaat etmişlerdir. Kur'ân'la uğraşan bilim adamlarının yapmış oldukları değerli çalışmalar daha sonraları tefsir disiplini içerisinde bir araya getirilip incelenmiştir. Bu hususta birbirinden değerli çok farklı tefsirler kaleme alınmış, alınmaya devam edilmekte ve insanların hizmetine sunulmaktadır. Her müfessir kendi kültür birikimi ve bilgi dağarcığı kadar Kur'ân-ı anlamış ve yorumlamaya çalışmıştır. Sonra gelenler genellikle önceki müfessirlerin eserlerinden etkilenmişler ve kendilerinden istifade etmişlerdir.

Muhammed Ali es-Sâbûnî'de tefsirini oluştururken kendisinden önceki birçok tefsirden istifade etmiş ve eserini rivâyet ve dirâyet metotlarını ön plana çıkararak meydana getirmiştir. Sâbûnî, tefsir disiplininin dışında da farklı bilim dallarında birçok eser ortaya koyarak ilmi birikimini insanlığın hizmetine sunmaktan çekinmemiştir. Müfessirin ülkemizde ve uluslararası akademik câmiada pek tanınmayan ve üzerinde her hangi bir araştırma yapılmayan “*et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*” adlı eserini, çalışmamızda tefsir metodu açısından incelemeyi, böylece mezkûr eser hakkında geniş bir malumatı tefsir bilim dalına kazandırmayı ve bu alandaki araştırmacılara katkı sağlayacağını umarak tercih etmiş bulunmaktayız.

A. Araştırmanın Konusu

Çalışmamıza konu olan “*et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*” adlı eser Arapça yazılmış bir ciltlik muhtasar bir tefsirdir. Dil ve üslûp açısından Arapça yazılan diğer tefsirlerle mukayese edildiğinde eserin sade ve anlaşılır bir dil ile yazıldığı görülmektedir. Müfessirin tefsir metodunu incelediğimiz bu eser, daha önce yazılmış geniş hacimli tefsirlerin âdetâ bir özeti mahiyetindedir. Bununla beraber müfessirin başka tefsirleri de

mevcuttur. Bu durum müfessirin tefsir alanında yetkin olduğunu göstermektedir. Saydığımız bu nedenlerin yanında, çalışmamıza konu olan eser üzerinde herhangi bir çalışmanın olmaması dikkatimizi müfessirin bu eserin üzerine çekmiş ve müfessirin eserinde takip ettiği tefsir metodunu incelememizi celp etmiştir. Yaptığımız bu araştırmanın, bu konuda daha sonra çalışma yapacak araştırmacılara bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada Kur'ân'ın tefsirine yönelik birçok çalışması bulunan Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "*et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*" isimli eserini tahlil etmeyi, müfessirin metodunu ortaya çıkarmayı amaçladık. Geçmişten günümüze Kur'ân üzerinde uzun yıllar çalışmalar yapan tefsir eserleri ortaya koyan âlimlerin hem eserleri hem de hayatları akademik yönden birçok araştırmaya konu edilmiş ve onların eserlerinde kullandığı metotlar araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Biz de bu çalışmada 19 Mart 2021 tarihinde vefât eden Sabuni'nin mezkûr tefsirini tahlil ederek onun eserde takip ettiği usûl ve metodunu ortaya çıkarmayı, böylece ilim camiası ve halk tarafından pek bilinmeyen bu değerli eseri tanımayı ve tanıtmayı amaçladık. Kur'ân'ı tefsir açısından inceleyen araştırmacıların hizmetine, müfessirin bu eserde takip ettiği usûl ve metodunu toplu bir şekilde sunmak çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak döküman, literatür tarama ve analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "*et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*" isimli eseri baştan sona okunarak ve notlar alınarak incelenmiştir. Bu çalışmada incelediğimiz eserin yanı sıra müfessirin birçok eserini de tarayarak onun bu eserde kullandığı metodunu ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenen eser hakkındaki veriler toplanmış, değerlendirilmiş, analiz edilerek neticeye varılmıştır.

D. Araştırmada Yararlanılan Kaynaklar

Çalışmada doğrudan Sâbûnî'nin "*et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*"de kullanılan tefsir metodu incelendiği için en temel kaynak söz konusu eser olmuştur. Eser başından sonuna kadar taranıp müfessirin üslûbu, tefsir metodu, tefsirinin özellikleri, tefsirdeki

olumlu ve olumsuz yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamını ise “*et-Tefsîru 'l-Vâdihu 'l-Müeyesser*” adlı eserin tamamı oluşturmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde istifade edilen bazı kaynaklar şunlardır: İbrahim Demir’in “*Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*”, Mûsâ Demir’in “*Safvetu't-Tefâsîr'de Belâğat Uygulamaları*”, Mehmet Yolcu’nun “*Muhammed Ali es-Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler*”, Mehmet Emin Acar’ın “*Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Kabesun min Nûri'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" Tefsirinde Ehl-i Kitab'a Eleştiriler*”, Hidâyet Çetin’in “*Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Hadisçiliği ve Şerh Metodu*”, adlı tez ve kitap çalışmaları.

İkinci bölümde istifade edilen bazı kaynaklar şunlardır: Zehebî’nin (öl. 748/1348) *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*’u, Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*’si, Mukâtil b. Süleymân’ın (öl. 150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*’ı, Sevrî’nin (öl. 161/778) *Tefsîru's-Sevrî*’si, Abdül-Hâdî’nin (öl.744/1343) *Tabakâtu Ulemâu'l-Hadis*’i, İrbîlî’nin (öl. 681/1282) *Vefeyâtu'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*’ı, Hüseyin Avni Arapkiri’nin (öl. 1954) *Bugyetu'l-Hasîs fî Târîhi İlmi'l-Hadis*’i, İsmâil Çalışkan’ın *Tefsîr Tarihi*, Abdurrahman Çetin’in *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* adlı eseri.

Çalışmanın üçüncü bölümünde istifade edilen bazı kaynaklar şunlardır: Şah Veliyyullâh Dihlevî’nin (öl. 1176/1762) *el-Fevzû'l-Kebîr fî Usûlû't-Tefsir*’i, Vehbe Zuhaylî’nin (öl. 2015) *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, Rahabî’nin (öl. 499/1106) *Ravdatû'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*’ı, Abdurrahman b. Cevzî’nin (öl. 597/1201) *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*’ı, Yahya b. Yemenî’nin (öl. 558/1163) *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*’si, İmâmü'l-Hameyn Cüveynî’nin (öl. 478/1085) *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*’i, Muhammed b. Nasr Mervezî’nin (öl. 294/906) *İhtilâfu'l-Fukahâ*’sı, Mahmud el-Alusi’nin (öl. 1270/1854) *Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'al Mesânî*’si, Temîmî’nin (öl. 307/920) *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mûsılî*’si Buhârî’nin (öl. 256/869) *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar min Umûri Resûlillah ve Sünenihi ve Eyyâmihî*’si, Müslim b. Haccâc’ın (öl. 261/874) *el-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar bi Nakli'l-Adli ila Rasulillah*’ı, Zürkânî’nin (öl. 1367/1948) *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*’ı, Dihlevî’nin (öl. 1176/1762) *el-Fevzû'l-Kebîr*’i, Rummânî’nin (öl. 384/994) *en-Nüket fî Î'câzü'l-Kur'ân*’ı, Hattâbî’nin (öl. 388/998) *Beyânü Î'cazi'l-Kur'ân*’ı, Suyûtî’nin (öl. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*’ı, Seyyid Şerîf Cürcânî’nin (öl. 816/1413) *Kitâbu't-Ta'rifât*’ı, Hıfî Efendi’nin (öl. 1919) *Dürûsu'l-Belâğa*’sı, Abdülganî

ed-Dakr'ın *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye fi'n-Nahvi ve't-Tasrîfi*, Muhammed Alevî el-Mâlikî'nin (öl. 1948-2004) *el-Kavâidu'l-Esâsiyye fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı adlı eserleri.

Bunların dışında konuyla ilgili tezlerden, makalelerden ve İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır. Araştırma esnasında zikri geçen veya atıf yoluyla değinilen âyetlerin meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın basımını gerçekleştirmiş olduğu “*Kur'ân Yolu Meâli*” ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın “*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*” adlı eserler referans olarak alınmıştır.

1. MUHAMMED ALİ es-SÂBÛNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

Bu bölümde müfessirin hayatı, hocaları, eğitimi, ilmî kişiliği ve eserleri incelenip kısaca ele alınacaktır.

1.1. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu

Muhammed Ali es-Sâbûnî, hicrî 1348, milâdî 1930 yılında Suriye'nin Halep şehrinde dünyaya gelmiştir. Ailesinin sabun ticareti ile uğraşmasından dolayı "Sâbûnî" nisbesini almıştır.¹ Babası şeyh Cemil 1915-1916 yılları arasında Çanakkale cephesinde manevi destek hizmetlerini îfa etmek üzere Şam ve Halep âlimleriyle birlikte vazife almış bir gazidir.²

1.1.2. Gençliği

Müfessir, ilme düşkün olan bir ailede büyüme fırsatı bulmuştur. Babası Şeyh Cemil güzel ahlaklı ve dürüst olmasıyla bilinmekle birlikte Halep'te yaşayan zamanın meşhur âlimlerinden biri olmanın yanında Suriye'de bulunan Emevi Cami'inde de mümtaz bir konuma sahipti. Dini ilimlerde özellikle dil, fıkıh ve ferâiz ilimlerinde söz sahibi biriydi. O, zengin biri olmamasına rağmen çocuklarının eğitimleri noktasında üstün çaba göstermekten de geri durmamıştır. Müfessirin validesi de babası gibi toplum nezdinde güzel ahlakı ile tanınmaktaydı. Müfessir Sâbûnî böyle mümtaz bir aile ortamında büyümüş ve İslâmi bilinçle yetiştirme fırsatı bulmuştur. O, bu fırsatı en güzel bir şekilde değerlendirerek gençlik yıllarını ilim tahsili yapmakla geçirmiştir. Küçük yaşta Kur'ân'ı öğrenmiş, bununla birlikte dönemin meşhur ulemasının rahle-i tedrisinde bulunarak onlardan tefsir, fıkıh hadis ve usûl dersleri almıştır.³

1.1.3. Eğitimi

Müfessir, ilim öğrenme hususunda son derece gayretli olup bu konuda büyük çabalar göstermiştir. Bütün ağıtım aşamalarını derecelerle bitirmiştir. Yaşının genç olmasına rağmen vaaz kürsülerinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Sonuç itibarıyla

¹ İbrahim Demir, *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu* (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2000), 13.

² Hidayet Çetin, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Hadisçiliği ve Şerh Metodu* (Yüksek Lisans, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2023), 3.

³ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 13; Mehmet Yolcu, *Muhammed Ali es-Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler* (İstanbul: Erguvan, 2019), 21-22; Çetin, *Sâbûnî'nin Hadisçiliği ve Şerh Metodu*, 3.

Sâbûnî insanların hüsnü teveccühlerine mazhar olmuştur. O, on yedi yaşında iken evlenmiştir. Ortaöğretimini tamamladıktan sonra Ezher Üniversitesi'ne gitmiş ve İslâm Hukuku alanında şeref diploması almayı hak etmiştir.⁴

Sâbûnî, Ezher'den mezun olduktan sonra öncelikle Melik Abdülaziz Üniversitesi'nde, sonra da Mekke-i Mükەرreme'de Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde onbeş yıl kadar çeşitli dersler vermiştir. Bu esnada birçok başarılı öğrenci yetiştirme fırsatı bulmuştur. İlim hayatındaki başarılarının yanı sıra cesareti ve doğru sözlü olmasıyla da bilinmekteydi. Bu hususta katılmış olduğu bir konferansta konuşmacılar tarafından dile getirilen Afgan mücahitlere kendi mezheplerine göre zekât vermenin caiz olmadığı görüşünü benimsememiş, bu fetvanın yanlış olduğunu belirterek doğruyu ispat etmeye çalışmıştır. Üniversitede eğitim faaliyetlerine devam ettiği süreçte Eş'ârî ve Mâturîdî mezheplerinin görüşlerini beyan eden birkaç makale kaleme almıştır. Bunun üzerine onun sapkın fikirli olduğunu dile getirenler olmuştur. Bu karşıt görüşlere karşı birçok reddiye kaleme almıştır. En nihâyetinde o, ilmî bir mahkemeye müracaat edip kendisine karşı yapılan eleştirilerin haksız ve mesnetsiz olduğunu ifade etmiş ve bağlı bulunduğu üniversiteden istifa etmiştir.⁵

Bundan sonraki yaşamında kendisini tamamen kitap te'lifine vermiştir. Yazdığı eserlere yapılan tüm eleştirilere ilmî cevaplar vermiş ve bu hususlar da reddiyelerini içeren eserler kaleme almıştır. Örnek olarak *“Safvetü't-Tefâsîr”* adlı eserini eleştirmek için Muhammed Zeyno tarafından yazılan *“Risâletü't-Tenbîhât”* isimli esere, *“Keşfu'l-İftiraât fi Risâleti Tenbihât Havle Kitabi Safvetü't-Tefâsîr”* adlı eserini gösterebiliriz. Ayrıca Doktor Zeyd tarafından kaleme alınan *“Kitâbü't-Teallüm”* kitabına da reddiye olarak *“Et-Tabsîr ma fi Kitâbi't-Taallümi't-Tenzîr Nakdün İlmiyyün li Kitâbi't-Taallüm li Dr. Ebû Zeyd”* adlı eserini kaleme almıştır. Yapmış olduğu bu reddiyelerle Sâbûnî karşıt görüşlü olanların fikirlerinin doğru olmadığını ilmî yollarla ispatlamıştır.⁶ Onun çok iyi bir tahsil gördüğü farklı ilim dallarında yazmış olduğu eserlerinden de anlaşılmaktadır. O, başta tefsir olmak üzere hadis ve fıkıh alanlarında eserler kaleme almıştır.

1.1.4. Hocaları

Sâbûnî ilk olarak büyük âlim olan babası Şeyh Cemil'in yanında tedris hayatına başlamıştır. Eğitimi boyunca farklı ilim dallarında çeşitli hocalardan dersler almıştır. En

⁴ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 14.

⁵ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 15; Yolcu, *Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler*, 22-23.

⁶ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 14-15.

önemli hocaları ise şunlardır: Tefsir ve hadis alanında ders almış olduğu hocası; Şeyh Muhammed Necîb Serrâc'tır. Fıkıh ilmine ait tahsilini ise Şeyh Ahmed eş-Şemma'nın yanında ikmal etmiştir. En çok istifade ettiği, özellikle fıkıh ve hadis derslerini aldığı üstadı ise Şeyh Muhammed Saîd el-İdlîbî (öl. 1951) olmuştur. Bunun yanında tarih alanında da Şeyh Muhammed Râğib et-Tebbâh'tan dersler almıştır. Müfessir hıfzını ise kurra hâfız olan üstadı Şeyh Muhammed Necîb Hayyât'ın yanında tamamlamıştır.⁷

1.1.5. Öğrencileri

Sâbûnî, Suûdi Arabistan'da bulunan Melik Abdülaziz Üniversite'sinde uzun yıllar hocalık yaptığı esnada birçok öğrenci yetiştirme fırsatı bulmuştur. Yetiştirmiş olduğu öğrencilerden bazıları ise şunlardır: Mescidi Haram İmamlığı ve aynı zamanda Suûdi Arabistan Şûra Meclis Başkanlığı yapan Salih b. Hamid, Ümmül Kura Üniversitesi'nde doktor olan Ahmed Hamid, aynı Üniversite'de müdür olan Raşid Racih, Mescidi Haram imamlarından Üsâme Hayyat ve müfessirin bütün derslerine iştirak etmiş olan oğlu Ahmed Muhammed Ali es-Sâbûnî'yi sayabiliriz.⁸

1.2. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin İlmî Kişiliği

Sâbûnî, İslâm dininin güzelliklerini insanlara ulaştırmak, onları davet ve irşat etmek maksadıyla uzak yakın demeden bu uğurda dünyanın birçok yerine gitmiştir. Gittiği yerlerde geniş kitlelere yönelik birçok konferanslar vermiştir. Açık sözlü olması neticesinde, katılmış olduğu bir konferansta Körfez Savaşı'nın sebebini, bölgede günden güne yaygınlaşan faizli bankalar olduğunu, dolayısıyla Allah'ın belâ ve musîbet olarak böyle bir savaşı oranın halkına yaşattığını vurgulamıştır. Müfessir, görüşmüş olduğu yöneticilere İslâm'ın asla yönetimden ayrı ol(a)mayacağını, ayrılmaz bir bütün olduğunu sürekli dile getirmiştir. O, yönetim ve İslâm'ın birbirinden ayrıldığı takdirde, bu durumun ümmetin yok olmasına sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Çok sevdiğinden dolayı Türkiye'yi çok seven Sâbûnî sık sık ziyarette bulunmuş ve Türkiye'ye geldiği zamanlarda kitap telif etmeye devam etmiştir. Ülkemizi çok sevmesine rağmen fikirlerini kabul etmediği, yanlış olduğunu düşündüğü ve görüşlerine uzun uzun reddiye yazdığı Süleyman Ateş gibi hocaların ülkemizdeki varlıkları da kendisini son derece müteessir etmiştir.⁹

⁷ Mûsâ Demir, *Safvetu't-Tefâsîr'de Belâğat Uygulamaları* (Yüksek Lisans, Şırnak Üniversitesi, 2015), 3; Çetin, *Sâbûnî'nin Hadîşçiliği ve Şerh Metodu*, 4.

⁸ Demir, *Belâğat Uygulamaları*, 4.

⁹ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 16-17.

Uzun bir süre İslâm'ın bayraktarlığını yapmış olan Türklere karşı duyduğu sevgi ve saygıyı her fırsatta dile getirmiştir. Türkleri ne denli sevdiği, en küçük kızını bir Türk genci ile evlendirmesinden de anlaşılmaktadır. Hayatının son yıllarında Yalova'nın Gökçedere köyünün Arap mahallesinde bir yazlık ve bir cami yaptırmıştır. Sâbûnî 19 Mart 2021 yılında 91 yaşında vefât etmiştir. Kabri, İstanbul Zeytinburnu'nda bulunan Merkezefendi Mezarlığı'ndadır.¹⁰

Sâbûnî hayatı boyunca genelde insanlığa özelde ise ümmeti Muhammed'e hizmet etmeyi kendisine şiar edinmiş bir kişidir. O, Müslümanların dertleriyle dertlenmiş ve çözüm yolları aramıştır. Kendisine hedef olarak koyduğu bu ulvi gâye için gerek medya yoluyla gerekse makale vb. yazılar yazmak suretiyle daima aktif bir mücâdele içinde olmayı tercih etmiştir. Örneğin onun Kur'ân'ı tefsir ettiği ders kayıtlarından oluşan videokasetlerinin sayısı altıyüz civarındadır.¹¹

1.3. Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Eserleri

1.3.1. Tefsir alanındaki eserleri

Sâbûnî, yazmış olduğu eserlerinin tamamını Arapça olarak kaleme almıştır. Dolayısıyla incelememize konu olan eseri de Arapça bir eserdir. O, eserlerinin çoğunu tefsir alanında yazmıştır. Ancak bununla birlikte başta hadis ve fıkıh olmak üzere birçok farklı alanda da eserler vermiş velüd biridir. Sâbûnî incelediğimiz eseri *et-Tesiru'l- Vadîh el-Müeyesser*'de, âyetleri yorumlarken son derece vecîz bir üslûp kullanmış ve bu eseri tek cilt halinde okuyucuyla buluşturmuştur. O, bu tefsirde hem kendi görüşlerini aktarmış hem de kendisinden önceki tefsirlerden alıntılarda bulunmuştur. Bu nedenle bu tefsiri, hem dirâyet hem de rivâyet tefsirlerinden sayılabilir. O, eserinde âyetleri tefsir ederken mushaf tertibine uymuştur. Birkaç âyet dışında tüm âyetleri sırasıyla tefsir etme yolunu tercih etmiştir. Arap diline ve Kur'ân'ın lafzına uymayan, zahirî mana ile örtüşmeyen bâtinî yorumları yapmaktan da uzak durmuştur. O, âyetleri bazen lügavî olarak, bazen de ifade ettikleri mefhumları açısından yorumlamıştır. Birçok tefsirde de olduğu gibi Sâbûnî de zaman zaman âyetlerde bulunan diğer ilimlerle ilgili inceliklere de değinmiştir. O, tefsirinde Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmiş, Şia, Mutezile, Müşebbihe ve Kaderiyye mezheplerinin görüşlerine yer vermemiştir. O, kendisinden önceki tefsirleri bire bir aktarmamıştır. Bunun yerine yer yer yapmış olduğu dikkat çekici yorumlarla ufuk açıcı

¹⁰ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 18.

¹¹ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 18.

beyanlar da bulunmuştur. Müfessirin, ulaşabildiğimiz eserleri, kısaca aşağıda tâdât ettiğimiz eserlerdir.

Müfessirin kendi telifi olan eserlerinin yanında çok sayıda farklı eseri de ihtisar ettiği görülmüştür. Kendi telifi olan eserler hakkında kısa bilgiler verilecek olup diğer eserler tafsilata girilmeden sadece ismen zikredilecektir.

1.3.1.1. *Safvetü't-Tefâsir*

“*Safvetü't-Tefâsir*”, Sâbûnî'nin tefsir alanında akıcı, anlaşılır ve sade bir dil kullanılarak yazdığı en önemli eseridir. Bu nedenle bu eser Türkçe'de dâhil olmak üzere birçok dile de çevrilmiştir. Bu tefsir üç cilt olup Kur'ân'ın baştan sona tefsirini içermektedir.¹² Bu tefsir isminden de anlaşılacağı üzere âdeta geçmiş tefsirlerin özeti mahiyetindedir. Bu nedenle Sâbûnî'nin bu eseri İlahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak da okutulmaktadır.¹³

1.3.1.2. *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsir'i Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*

Sâbûnî, bu eserini iki cilt olarak yazmıştır. Bu tefsir Sâbûnî'nin üniversitede vermiş olduğu derslerin sonucunda meydana gelmiş bir eserdir. Mekke'de İslâm Hukuku Fakültesi'nde bir müddet ders kitabı olarak da okutulmuştur. Kitaptaki konular 70 dersten müteşekkil olup her derste âyetler mealleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu eser her ne kadar bir fıkıh kitabı görünümünde olsa da tefsir alanında yazılmış bir eserdir. Bu tefsir, çevirisi yapılarak Türkçe'ye kazandırılmıştır.¹⁴

1.3.1.3. *Kabesün min Nûri'l-Kur'ân'î'l-Kerîm*

Tefsir alanında yazılmış bir eser olmakla birlikte klasik tefsirlerden farklılık arz etmektedir. Müfessir, diğer eserlerine bakıldığında genellikle rivâyet metodunu tercih etmesinin yanında, bu eserinde dirâyet metodu üzere hareket etmiştir. Sekiz ciltten oluşmaktadır. Henüz Türkçe'ye çevirisi yapılmamıştır.¹⁵ Süreleri sırayla ele alıp âyetleri başlıklar halinde incelemiştir. Kur'ân nurundan alınmış bir şûle anlamında kabes olarak isimlendirilmesi de içeriğine uygun olmaktadır. Bu eser âdeta konulu tefsir çalışması gibidir.¹⁶

1.3.1.4. *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*

¹² Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 18.

¹³ Yolcu, *Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler*, 26.

¹⁴ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 20-21.

¹⁵ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 21.

¹⁶ Yolcu, *Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler*, 43.

Müfessir, bu eserinde Kur'ân ve tefsir ilimlerinin en temel konularını ele almıştır. Eser tek cilt halindedir. Türkçeye çevirisi henüz yapılmıştır. Eserde müfessirin konu bağlamında bütün düşüncelerini görmek mümkündür. Eser bazı üniversiteler ve ilmî kuruluşlarda ders kitabı olarak da okutulmaktadır.¹⁷

1.3.1.5. Muhtasar Tefsîr'i İbn Kesîr

Müfessir be eserinde İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) tefsir alanında yazmış olduğu “*Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azim*” kitabını özetlemiştir. O, bu eserde hadislerin senetlerini ve teferruat bilgilerini eklemeyerek eserin hacmini küçük tutmayı hedeflemiştir. Eserin üç cilt olarak basımı gerçekleşmiştir.¹⁸

1.3.1.6. Tahkîk'i Tenvîrû'l-Ezhân min Tefsîr'i Rûhû'l-Beyân

Sâbûnî, bu eserinde İsmail Hakkı Bursevî'ye (öl. 1137/1725) ait olan “*Rûhû'l-Beyân*” isimli tefsiri özetlemeye çalışmıştır. Eser dört ciltten oluşmaktadır. Türkçemize tercümesi ise on cilt olarak yapılmıştır.¹⁹ Sâbûnî eserde sadece tercih etmiş olduğu görüşlere yer vermiştir. Ayrıca o, Farsça olan metinlere de yer vermemiştir.²⁰

1.3.1.7. Îcâzu'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'ân

Eser tek cilt olarak hazırlanmıştır. İçerik olarak sure isimlerini, içeriğini, konularını, nüzulünü, âyetlerinin sayısını, bahsi geçen konuların amaç ve maksatlarını açıklamakta ve bunlarla ilgili bilgilere yer vermektedir.²¹

Sâbûnî'nin, tefsir alanında yukarıda zikredilenlerin dışında da birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Fethü'r-Rahmân bi Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân li'l-Ensârî*, *Muhtasarü Tefsîru't-Taberî*, *el-Muktetâf min 'Uyûni't-Tefâsîr*,²² *Dürratü't-Tefâsîr* ve *Tefsîru'd-Deavâti'l-Mübâraketi fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *Hareketü'l-Ard* ve *Deverânüha Hakikatun İlmiyyetun Esbetehe'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân'i'l-Kerîm li Ebî Cafer en-Nahhâs* dır.²³

¹⁷ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 21-22.

¹⁸ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 22.

¹⁹ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 22.

²⁰ Mehmet Emin Acar, *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Kabusun min Nûri'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" Tefsirinde Ehl-i Kitab'a Eleştiriler* (Yüksek Lisans, Şırnak Üniversitesi, 2020), 10.

²¹ Acar, *Ehl-i Kitab'a Eleştiriler*, 10.

²² Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 22.

²³ Demir, *Belâgat Uygulamaları*, 9-11.

1.3.2. Diğer alanlarda yazılmış eserleri

Sâbûnî, tefsirin dışında farklı alanlarda da birçok eser kaleme almıştır. Burada eserler hakkında teferruata girmeden kısaca isimleri zikredilecektir.

1.3.2.1. Hadis alanında yazmış olduğu eserler

Sâbûnî'nin âyetleri yorumlarken en çok başvurduğu yöntemlerden biri de hadislerle müracaat etmek olmuştur. O, Kur'ân âyetlerini genellikle hadislerle îzâh etme yolunu seçmiştir. Sâbûnî bu uygulamasıyla hadis alanında söz sahibi olduğunu da kanıtlamıştır. Onun hadislerle alakalı birçok eseri kaleme alması da bunun bir delilidir. Sâbûnî'nin Hadis alanında kaleme aldığı eserleri şu şekildedir:

en-Nübüvvetü vel-Enbiya, min Kunûzi's-Sünneh, es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü'l-Mutahhara, el-Muntekâ'l-Muhtâr min Kitâbi'l-Ezkâr, es-Sünnetü'n-Nebeviyye Kısmun mine'l-Vahyi'l-Îlâhî el-Münezzel, Şerhu Riyâzu's-Sâlihîn, Sefâhatun Müşrikatun min Hayâtî'r-Rasûl (s.a.v.) ve Sehâbetihi'l-Kirâm, eş-Şerhu'l-Müeyssera lî Sahîhi'l-Îmâmi Müslim, eş-Şerhu'l-Müeyssera lî Sahîhi'l-Îmâmi't-Tirmizî, eş-Şerhu'l-Müeyssera lî Sahîhi'l-Îmâmi Ebî Dâvud, eş-Şerhu'l-Müeyssera lî Sahîhi'l-Buhârî.

1.3.2.2. Fıkıh alanında yazmış olduğu eserler

Sâbûnî, tefsir alanında olduğu gibi fıkıh alanında da yetkin birisidir. Tefsirlerinde âyetlerin yorumlanmasında sıkça fıkha müracaatta bulunmaktadır. O, âyetlerin hükümlerini îzâh etmekte, farklı uygulamalar varsa onları da tenkit etmektedir. Sâbûnî'nin Fıkıh alanında kaleme aldığı eserleri şunlardır:

el-Kifâye fi'l-Hidâye, el-Mevarisü fi Şerîati'l-İslâmiye alâ Dâri'l-Kitâbi'l-Fıkıh, el-Hedyu'n-Nebeviyyu's-Sahih fi Salâti't-Terâvih, Cerîmetu'r-Ribâ Ahtaru'l-Cerâ'imi'd-Dîniyyeti ve'l-İctimâ'iyye, Mevsû'atu'l-Fıkhi's-Şer'i'l-Müeysser, ez-Zevâcü'l-İslâm el-Mübekkir Saâdetün ve Hısânetün, Mevkifü's-Şerîati'l-Garrâ' min Nikâhi'l-Müt'ati, Risâletu's-Salâti, Nikâhu'l-Mut'ati fi'l-İslâmi Harâmun.

1.3.2.3. Diğer alanlarda yazmış olduğu eserler

Sâbûnî her ne kadar tefsir alanında daha çok ön plana çıkmış olsa da farklı ilim dallarına ait birçok eseri insanlığın hizmetine sunmuştur. Yukarıda Sâbûnî'nin tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki eserlerini zikrettik. Bunların dışında o, bazı şüphelerin giderilmesi için reddiyeler kaleme almıştır. Yine eserlerine yapılan reddiyelere karşılık vermiş olduğu cevap niteliğindeki reddiyeler de mevcuttur. İtikadî konuları ele alan eserlerinin yanında

Sâbûnî'nin şiir, resim, Mehdi, kıyamet, cihad gibi farklı konuları işlediği eserleri de mevcuttur. Sâbûnî'nin farklı konular hakkında yazdığı tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

*Şubehât ve Ebâtîl Havle Teaddudi Zevcâtî'r-Rasûl, et-Tebîsîr bi mâ fî Rasâ'ili Bekr Ebû Zeyd mine't-Tezvîr Nakdün İlmîyyün, Keşfü'l-İftirâât fî Risâleti't-Tenbîhât Havle Kitabi Safveti't-Tefâsîr, el-Mehdiyyu ve Eşradü's-Sâati, Akîdetü Ehli's-Sünneti fî Mîzânî's-Şer'i, el-Muktetâf min 'Uyûni's-Şi'r, Risâletun fî Hukmî't-Tasvîr, Amentü Billâhi, el-Cihâdü fî'l-İslâm ve'l-Hatau'd-Darici fî Mefhûmihi.*²⁴

²⁴ Demir, *Sâbûnî ve Tefsir Metodu*, 24-28.

2. et-TEFSİRÜ'L-VÂDİHU'L-MÜYESSER'İN KAYNAKLARI

Muhammed Ali es-Sabûnî'nin tefsirini oluştururken bazı kayaklardan istifade ettiği görülmüştür. Burada müfessirin *et-Tefsiru'l-Vâdihu'l-Müyesser*'de istifade etmiş olduğu tefsir kaynakları ele alınmaya çalışılmıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde müfessirin, âyetlerin tefsiri bağlamında genellikle kaynağını belirterek tefsirlerden bazı alıntılar yaptığı görülmektedir. Ancak onun kaynağını belirtmeden de bazı alıntılar yaptığı görülmektedir. Örneğin Sâbûnî Sad 32. âyetinde müfessirlerin Hz. Süleyman hakkındaki yorumlarını isim ve kaynak vermeden aktarmıştır.²⁵

Sâbûnî, herhangi bir eser ismi vermeden sadece şahıs ismi vererek de bazı nakillerde bulunmuştur. Örneğin Sad 32. âyetini tefsir ederken Hasan Basri'nin (öl. 110/728) âyetle ilgili şu görüşünü aktarmaktadır: “Hz. Süleyman safkan yarış atlarını isteyip atlar yanına getirildiklerinde Allah'a yemin olsun ki beni Rabbime karşı itaatten alıkoyamayacaksınız demiştir. Daha sonra bu atların kesilmelerini ve miskinlere yemek olarak verilmesini emretmiştir. At kıssasının özeti budur.” Bazı kişilerin “Atlar Hz. Süleyman'ı güneş batıncaya kadar ikindi namazını kılmaktan alıkoydular” sözünü ise âyet açık bir şekilde reddetmektedir. Çünkü âyet “*Namaz kılmaktan*” ifadesi yerine “*Rabbimi zikretmekten*” ifadesini kullanmıştır. Bu da göstermektedir ki Hz. Süleyman atlar ile meşgul olurken atlar onu ikindiden sonra mutad olan zikrinden alıkoymuştur. Dünya ile meşgul olduklarında hiçbir peygamberin bu uğraşlarının onları ikindi namazını kılmaktan alıkoyması düşünülemez.”²⁶

Bu bölümde müfessirin tefsir alanında alıntı yaptığı kaynaklarını (Sahabe, tabiun, müfessir, muhaddis vb. referansta bulunduğu şahısları) sırasıyla ele alacağız. Öncelikle sahâbileri daha sonra tâbiîn ve diğer asırlarda yaşamış müfessirleri zikredeceğiz. Burada müfessirin alıntı yaptığı kaynakların tamamını detaylı bir şekilde zikretmekten ziyade bunlara dair bazı örnekler vermek şeklinde olacaktır. Eseri incelediğimizde müfessirin önceki tefsirlerden nakillerde bulunmasının yanısıra bazı âyetlerde kendi görüşlerini de belirttiği görülmektedir. Dolayısıyla müfessirin eseri hem rivâyet hem de dirâyet metodunu kendisinde barındıran bir tefsir özelliği taşımaktadır. Burada *et-Tefsiru'l-Vâdihu'l-Müyesser*'in öncelikle rivâyet daha sonra da dirâyet yönünden olan kaynakları zikredilecektir.

²⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2020), 1139.

²⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 1139; Muhammed İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Türâsi't-Terbiyyeti, 1431/2010), C.21, S.195.

2.1. Rivâyet Tefsiri Kaynakları

Bu başlık altında öncelikle Sâbûnûn tefsirinde müracaat ettiği sahâbe kaynaklarını sonrasında tabiîn tefsir kaynaklarını son olarak da daha sonraki dönemlerde istifade etmiş olduğu tefsir kaynaklarını kronolojik sıralamayla zikredeceğiz.

2.1.1. Sahâbe dönemi

Kur'ân, Hz. Peygamber'e indirilmiş ilâhi bir kitaptır. Hz. Peygamber, kendisine indirilen âyetleri sahabelere aktarmıştır. Hz. Peygamber'in âyetleri aktarmasına tebliğ, âyetlerde anlaşılmayan, kapalı olan yerler olduğunda veya kendisinden izâhat istendiğinde yapmış olduğu açıklamalara da tebyîn denilmiştir. Sahâbeler soru ve problemlerini Hz. Peygamber aracılığıyla çözüme kavuşturma imkânına sahiptiler. Sonraki dönem Müslümanlar ise vahyin nüzûlüne şahit olan sahabelere müracaat etmişlerdir. Örneğin Mâide 44-45 ve 46. âyetlerinin sonunda “*Allah'ın indirdiği ile hükmetyenlerin kâfir, zâlim ve fâsık oldukları belirtilmiştir.*” İbn Abbas, bu âyetlerden Yahudilerin kastedildiğini açıklamıştır. Ayrıca İsra 85. âyetinde geçen “*size pek az bilgi verilmiştir*” ifadesinden kimlerin kast edildiği İbn Mes'ûd'a sorulduğunda, o, kastedilenin ehl-i kitâb olduğunu belirtmiştir. Bu ve buna benzer birçok örnek sahâbenin tefsirdeki önemini göstermeye yetmektedir. Sahâbeler, Kur'ân'ın bazı âyetlerinde genel anlam için kullanılan bir lafzın özel anlamı olduğunu vurgulamışlardır. Yine bazı kelimelerin Kur'ân'da mutlak olarak ifade edildiğini ancak kayıtlanmış olarak anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca anlam yönünden farklı anlaşılmalara sebebiyet verip vermemesi noktasında müteşabih ve muhkem hususları üzerinde durmak suretiyle âyetleri tefsir etmişlerdir.²⁷

İslâm dininin yayılması neticesinde farklı dilleri konuşan insanların İslâma girmeleri onları genelde Arapçayı özelde Kur'ân'ı öğrenmeye sevk etmiştir. Bu insanlar Kur'ân'da zikri geçen ve bilemedikleri kelimeleri, anlayamadıkları belâğî hususları sahâbelere sormaktaydılar. Sahabeler, kendilerine sorular bu sorular neticesinde şâyet Hz. Peygamber'den öğrendikleri bir husus değilse bu durumda Arapça'dan faydalanmışlar ve kendi ictihatlarıyla âyetleri yorumlamaya çalışmışlardır. Bu yönüyle sahâbe tefsirinin genel özelliği, âyetleri lugavî olarak ele almalarıyla bilinmektedir.²⁸

²⁷ Ahmet Gül, “Sahabenin Ulûmu'l-Kur'ân'daki Yeri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020).

²⁸ Ahmet Gül, “Sahâbe Tefsirinde Lugavî Yönelim”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık/2016).

Ashap her kangi bir konuyla ilgili öncelikle âyetler hakkında Hz. Peygamberin yapmış olduğu tefsirlere müracaat etmekteydi. Konuyla ilgili Hz. Peygamberin bir yorumu yoksa bu durumda hadislerine müracaat etmişlerdir. Yine bir şey bulamadıklarında ve konu ictihad edilmesini gerektiriyorsa Hz. Ömer'in ifade ettiği gibi Arapların divanı olan cahiliye şiirlerine müracaat etmekteydiler. Zira onlar Arapça'nın lafızlarını, manalarını ve nasıl kullanıldıklarını çok iyi bilmekteydiler. Sahabeler ictihad yoluyla âyetleri yorumladıklarında Arap dilinin inceliklerinden, Arapların adetlerinden, Kur'ân'ın nüzulü esnasında Arap yarımadasında Hristiyan ve Yahudilerin durumlarının bilinmesinden ve son olarak anlayış ve kavrama yeteneklerinden istifade etmekteydiler. Kur'ân Arapça olduğu için bu dilin inceliklerinin bilinmesi Kur'ân'ın anlaşılması noktasında son derece önemli ve zaruridir. Kur'ân'ın bazı âyetleri Arapların adetlerinden bahsetmesi sebebiyle Arap adetlerinin bilinmeside Kur'ân'ı anlama noktasında kaçınılmazdır.²⁹ Hristiyan ve Yahudilerin durumlarının bilinmesi ise onların olumsuz davranışlarını yeren, fiillerini reddeden âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktaydı. Nüzûl sebeplerinin bilinmesi ise birçok âyetin anlaşılmasına yardımcı olan çok önemli bir unsurdur.³⁰ Yine Kur'ân'ı yorumlamada anlama ve kavrama yeteneği de Allah'ın kullarından dilediğine vermiş olduğu bir üstünlüktür. Zira Kur'ân'ın birçok âyetinin manaları çok ince, maksatları ise gizlidir. Bu manaları ve incelikleri ancak kendisine Allah'ın üstün anlayış ve basiret vermiş olduğu kulları ortaya çıkarabilirler. Hz. Peygamber'le birlikte yaşadığı ve Kur'ân'ın nüzûlüne vakıf olduğu için âyetlerdeki incelikleri bilme, kavrama noktasında sahabe avantajlı bir konuma sahiptir. Bununla beraber sahabelerin hepsi Kur'ân'ı anlamada eşit derecede bilgi düzeyine sahip değillerdir.³¹

2.1.1.1. Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53)

Nesebi Hz. Peygamber'in soyu ile Mudar kabilesinde birleşmektedir. Künyesi, Ebû Abdurrahman el-Hüzeli'dir. İslamı ilk kabul edenlerdendir. Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı Mekke'de açıktan okuyan ilk kişidir. Ebu Mûsâ el-Eşarî (öl. 42/662-663) Yemenden kardeşiyle birlikte geldiklerinde sık sık Hz. Peygamberin yanına girip çıktığını görmesinden dolayı İbn Mes'ud'un Ehli Beyt'ten olduğunu sandığını belirtmiştir. Önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret etmiş, her iki kibleye yönelerek namaz kılmış, Bedir, Uhud, Hendek, Bey'atü'r-Rıdvan'a ve diğer savaşlara Hz. Peygamberle birlikte

²⁹ Konuyla ilgili şu âyetlere bk. Tevbe 9/37; Bakara 2/189.

³⁰ Bu konu hakkında Vâhîdî (öl. 468/1076) şöyle demektedir: "Âyetlerin tefsirinin bilinmesi ancak kıssalarının ve nüzulünün bilinmesi bağlıdır." İbn Dakîku'l-İd (öl. 702/1302) ise şöyle demektedir: "Nüzûl sebeplerinin bilinmesi Kur'ân'ın manalarının anlaşılması noktasında çok sağlam bir yoldur."

³¹ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (Kahirets.), 45-47.

katılmıştır. Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Kûfe’de beytûlmal’den sorumlu olan İbn Mes’ud ömrünün sonlarında Medineye dönmüş ve h.32 (m.652-653) yılında vefat etmiştir. Hz. Peygamber’in kendisinden Kur’ân dinlemeyi sevdiği İbn Mes’ud Kur’ân’ı en iyi bilen sahaberlerden biridir. Hz. Ömer’in Kûfe’ye muallim olarak gönderdiği İbn Mes’ud uzun yıllar Kûfe’de halka tefsir, hadis ve fıkıh dersleri vermiştir. O, Kûfe’nin hem öğretmeni hem de kadısı olmuştur. Günümüzde onun öğretileri Kûfe ekolü diye bilinmektedir. Nassın olmadığı yerde icihad edilme yöntemini o tesis etmiştir. Şu rivâyet ise İbn Mesud’un Kur’ân’a olan vukufiyetini göstermektedir: “Bizden biri Kur’ân’dan on âyet öğrendiğinde, onlarla amel edip manalarını öğrenmedikçe diğer âyetlere geçmezdi.” Yine Kur’ân’a olan vukufiyetini İbn Mesud şöyle belirtmiştir: “Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin olsun ki, Kur’an’dan hiçbir âyet yokki kim hakkında ve nerede indiğini bilmeyeyim. Şâyet benden daha iyi bilen birisini bilseydim o bilgiyi ondan almak için herşeyi verirdim.” Ayrıca o, kendisinin bizzat Hz. Peygamberden 70 sûreyi öğrendiğini ifade etmiştir.³² Bu rivâyetler İbn Mes’ud’un Kur’an’ın manalarına, sebebi nüzûlüne ne derece vakıf olduğunu, onu elde etmek için her türlü meşakkati göze alabildiğini göstermektedir.

Sâbûnî, En’am 52. âyetini tefsir ettikten sonra âyetin nüzûl sebebi olarak İbn Mes’ud’tan şu rivâyeti nakletmektedir: “Mekke’nin ileri gelenleri Hz. Peygamber’e “Sen şu fakirleri kavminin ileri gelenlerine mi tercih ediyorsun? Onları yanından uzaklaştır. Bu ayak takımıyla aynı mecliste bulunmak bizim zorumuza gidiyor. Onları yanından kov. Sen onları kovarsan biz sana tabi oluruz” dediler. Hz. Peygamber de “Ben müminleri kovamam” dedi. Müşrikler, “O halde fakir Müslümanlardan senden uzaklaşmalarını iste. Biz senin yanından ayrıldığımız da onlarla tekrar oturabilirsin. Böylelikle Araplar bizim üstünlüğümüzü anlamış olurlar” diye karşılık verdiler. Hz. Peygamber onların iman etmelerini umarak dediklerini yapmaya niyet ettiğinde ise âyet nâzil oldu ve Hz. Peygamber bu niyetinden vazgeçti.³³ Sâbûnî burada âyetin nüzûl sebebini aktarmış ve böylece âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Sâbûnî, En’am 98. âyetinde geçen “فَمَسْتَقَرٌّ/kalma yeri” kelimesinin “anne rahmi”, “مُسْتَوْدَعٌ/emâneten konulacak yer”in ise “kabirler” olarak anlaşılması gerektiğini İbn Mes’ud’tan rivâyet etmiştir.³⁴ O, Meryem 72. âyette geçen “إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا”

³² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, 65-68.

³³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 311; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.11, S.374.

³⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 328; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs Razi, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘Azîm* (Suudi Arabistan: Mektebetu Nezzar Mustafa el-Bazi, 1419), C.12, S.386.

oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.” ifadesini ise tefsir ederken İbn Abbas ve İbn Mes‘ûd’un iki farklı görüşünü zikretmektedir. İbn Abbas “وُلُوْا/ulaşmak, gelmek, varmak” kelimesininin “نُحُوْا/girmek” anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Mümin, kâfir, iyi, kötü herkes cehenneme girecektir. Müminler, yanmadan oradan çıkacak, kâfirler ve facirler ise orada kalacaktır. İbn Mes‘ûd ise “وُلُوْا/ulaşmak, gelmek, varmak” kelimesinin “مُرُوْا/geçmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu durumda ise cehennemin iki arasına sırat köprüsü dikilecek ve bütün insanlar onun üstünden geçecektir. Mümin olanlar şimşek gibi bir anda geçecek, inkârcılar ise cehennemin köpekleri tarafından yakalanıp cehenneme düşecektir.³⁵ Sâbûnî, âyette zikri geçen kelime hakkında iki farklı sahabi görüşünü nakletmiştir. Sarahaten söylememiş olsa da yaptığı tefsire baktığımızda onun bu iki görüş arasından İbn Abbas’ın görüşünü benimsediğini söyleyebiliriz. Sâbûnî’nin âyetlerin tefsiriyle ilgili İbn Mes‘ûd’tan yapmış olduğu rivâyetlere bakıldığında bunların ya âyetin nüzûl sebebiyle alâkalı ya da âyette geçen bir kelimenin tefsiriyle ilgili olduğu görülmektedir.

2.1.1.2. Abdullah b. Abbas (öl. 68/687)

Hicretten üç yıl önce Mekke’de dünyaya gelen Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber’in amcasının oğludur. Hicretten üç yıl önce Mekke’de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber’in “Allah’ım, ona Kitab’ı öğret ve dinde mütehasıs kıl.” duasına mazhar olmuştur.³⁶ İbn Abbas, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Meymunenin (öl. 51/671) yeğeni olması nedeniyle Hz. Peygamber’in evinde sık sık misafir olarak kalmış ve böylelikle Hz. Peygamber’in söz ve fillerini daha yakından öğrenme imkânına sahip olmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiğinde İbn Abbas henüz onüç yaşındaydı. Hem sahabe hem de tâbiîn döneminde ilim alanında özellikle tefsir ve fıkıh alanında otorite kabul edilen İbn Abbas “Tercümânü’l-Kurân” lakabıyla anılmıştır. O, aynı zamanda Mekke’nin fıkıh otoritesi olarak da kabul görmüştür. Bunun yanında Hz. Peygamber’den 1660 hadis nakletmiş ve müksirûn’dan sayılmıştır. 197 kişi ise ondan hadis aktarmıştır.³⁷ İbn Abbas Taifte yaşarken yetmişli yaşlarda vefat etmiştir.³⁸

³⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 756-757; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.18, S.230.

³⁶ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar min Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihî*: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001). İlim 17, Vudû 10.

³⁷ Aktarmış olduğu rivâyetlerden oluşan ve “*Tefsîru İbn Abbas ve Merviyâtüh*” isminde onbeş hadis eserinde bulunan nakillerinden bir araya getirilmiş eseri, Dr. Abdülazîz b. Abdullah (öl. 2012) iki cilt olarak hazırlamış ve yayına sunmuştur.

³⁸ İsmail Lütî Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1998).

Sâbûnî, Nisâ 19. âyetinin tefsirini yaptıktan sonra âyetin ifade ettiği manayı pekiştirmek için İbn Abbas'tan şu nakli yapmıştır: “Cahiliye döneminde bir adam vefât ettiğinde onun yakınlarından biri gelir ölen adamın eşinin üzerine elbisesini bırakırdı. İnsanlarla olan her türlü münasebetinde onu engellerdi. Eğer bu kadın güzelse onunla evlenirdi. Çirkin ise ölünceye kadar onu hapseder ve öldüğünde mirasına el koyardı. Eğer dilerse kadının mehrini kendine almak şartıyla o kadının başkasıyla evlenmesine izin verirdi.” Allah, bu uygulamadan inananları menetti.³⁹ Sâbûnî, âyetin nüzûl sebebine değinerek cahiliye döneminde var olan bir uygulamanın İslâm ile yürürlükten kaldırıldığını dönemin şahitlerinden olan İbn Abbas'tan nakletmiş ve böylece âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Müfessirin, âyetlerin daha iyi anlaşılması noktasında İbn Abbas'tan nüzûl sebebini aktardığı bir diğer rivâyet ise Mâide 108. âyetle ilgili şu rivâyettir: “Hristiyan olan Adî (öl. 67/686) ve Temim ed-Dâri (öl. 40/661) Mekke'ye doğru yola çıktıklarında Sehmoğullarından bir genç de onlara bu yolculukta eşlik etmiştir. Müslümanların olmadığı bir bölgede bu genç vefât etmiştir. Genç, vasiyet olarak yanında bulunan eşyalarının ailesine teslim edilmesini onlardan istemiştir. Bununla ilgili tüm malını belirttiği bir mektuba Sâbûnî'ye elbisesinin içine gizledi. Adî ve Temim gencin eşyaları arasında altın işlemeli gümüşten bir tas buldular ve aldılar. Mekke'ye ulaştıklarında gencin eşyalarını ailesine teslim ettiler. Ailesi kayıp olan tas'ı bunlara sorunca, bilmiyoruz diye cevap verdiler. Bize, size teslim ettiğimiz eşyaları verdi başka da bir şey vermedi dediler. Hz. Peygamber, yemin etmelerini isteyince onlarda yemin ederek tas'ı görmediklerini söylediler. Daha sonra bu tas Mekke'li bir adamın yanında bulundu. Nereden aldığı sorulunca Adî ve Temim'den aldığını söyledi.” Sâbûnî, bu olay üzerine ilgili âyetin nâzil olduğunu İbn Abbas'tan naklederek belirtmiştir.⁴⁰

Sâbûnî, Nisâ 21. âyetteki “الإفشاء/sonucuna ulaşmak, neticelenmek” kelimesinin “cinsel ilişki”den kinâye olduğunu söylemiştir. O, Allah'ın çok hayâlî olması sebebiyle bu durumu açık lafızla ifade etmeyip kinâye yoluyla belirttiğini İbn Abbas'tan nakletmektedir.⁴¹ Görüldüğü üzere Sâbûnî, bu âyette zikri geçen kelimenin sözlükte ifade edilen anlamından ziyade o dönemin muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığını belirtmektedir. İbn Abbas aynı şekilde Nisâ 43. âyette geçen “الْمُسْتَمْتِ الْنِسَاءَ/kadınlara

³⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 178-179; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1431), C.1, S.259.

⁴⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 289; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Müsnedi Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), C.5, S.298.

⁴¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 179.

dokunduğunuzda” lafzının da cinsi münasebetten kinâye olduğunu söylemiştir. Sâbûnî, burada Allah’ın, kullarına konuşma hususunda edepli olmalarını öğrettiğini belirtmiştir.⁴²

Sâbûnî, En’am 49. âyetteki zikredilen “يَمَّا كَانُوا يَفْسُقُونَ”/...*yapmakta oldukları fasıklık sebebiyle...*”, ifadesindeki “يَفْسُقُونَ” kelimesinin “يَكْفُرُونَ/inkâr etmeleri sebebiyle” anlamında olduğunu İbn Abbas’tan nakletmektedir. Konuyla ilgili olarak İbn Abbas küfrün ebedi cehennemde kalmaya sebep olduğunu belirtmiştir.⁴³ Burada müfessir, âyetten geçen kelimenin sözlükte ifade etmiş olduğu mananın dışında farklı bir anlama geldiğini deliliyle birlikte İbn Abbas’tan nakletmiştir. Sâbûnî, Yunus 58. âyetinde geçen “اللَّهُ بِفَضْلِ”/Allah’ın *lütfulu*”, “Kur’ân”ın, “وَبِرَحْمَتِهِ”/Allah’ın *rahmetiyle*” ifadesiyle de “İslâm’ın” kastedildiğini -İbn Abbas’tan nakille- belirtmektedir.⁴⁴ Sâbûnî, İbn Abbas’tan yapmış olduğu bu nakillerle kelimelerin sözlük anlamının dışında farklı anlamlarda kullanıldığını deliliyle birlikte aktarmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde müfessirin tefsirinde en çok atıfta bulunduğu tefsir kaynağının İbn Abbas olduğu görülmektedir. Sâbûnî, birçok âyetin, sonunda ya nüzûl sebebiyle, ya da âyetin anlamıyla ilgili İbn Abbas’tan nakilde bulunmuştur. Hem İbn Abbas’tan hem de İbn Mes’ûd’tan yapmış olduğu nakillere bakıldığında bunların genellikle âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olduğu görülmektedir. Bunun yanında bazen de bu rivâyetler âyetin içinde zikredilen bir kelime veya bir cümlemin sözlük anlamının dışında farklı bir anlam ifade etmesiyle ilgili nakillerdir.

2.1.2. Tâbiîn dönemi

Tabiîn döneminde, Kur’ân baştan sona (sözlü olarak) tefsir edilmekle birlikte kâmil manada tedvin edilmiş tefsirler mevcut değildi. Tabiîn döneminde İslâm yaygınlaşmış şehirler genişlemişti. Sahabelerin farklı bölgelerde yaşadığı bu dönemde ihtilaflar da boy göstermeye başladı. Görüşler farklılaştı, fetvalar çoğaldı. Bu dönemde hadis, fıkıh ve ulûmü’l-Kur’ân’ın sözlü tedvinine başlandı. Hicri birinci asrın sonları ikinci asrın başlarına denk gelen tabiîn dönemiyle İslâmi ilimlerin sözlü olarak tedvin edilme süreci başlamıştır. Tabiîn tefsirinin ana özelliği ise Hz. Peygamber’e ve sahabeye ittiba yolunu seçmeleriydi. Tabiîn öncelikle Kur’an’ı Kur’ân ile sonra Kur’ân’ı sünnet ile ve daha sonra da Kur’ân’ı Ehl-i Kitab’ın verilerine göre açıklama yolunu takip etmiştir. Bunlara ilaveten onlar sahabe

⁴² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 189; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi‘ San‘ânî, *el-Musannef* (Mısır: Dâru't-Te’sîl, 2013), C.2, S.30.

⁴³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 310.

⁴⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 521; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn* (Beyrut: Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1431), C.2, S.440.

döneminde de olduğu gibi ictihad ile de Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Bu dönemde İslâm'a giren Ehl-i Kitab'ın çok olması ise tefsire isrâiliyatın çokça girmesine neden olmuştur. İnsan nefsinin Kur'ân'da zikri geçen kıssaların tafsilatına ilgi duyması, varlığın ve kâinatın yaratılışını, mevcudatın sırlarını araştırmaya meyyal olması nedeniyle bu dönem müfessirlerinin yeteri kadar araştırma ve eleştiri yapmadan bu konulardaki isrâili bilgileri tefsirlerine sıkça koydukları görülmüştür. İtikadî anlamda farklı görüşlerin ortaya çıktığı bu dönemde bu tartışmaların tefsirlere de yansıdığı bilinmektedir. Tabiin döneminde tefsir alanında üç ekolün ortaya çıktığı görülmektedir.⁴⁵ Abdullah b. Abbas'ın öğrencilerinin oluşturduğu Mekke ekolü. Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencilerinin oluşturduğu Kûfe ekolü. Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Adevî el-Ömerî'nin (öl. 136/754) öğrencilerinin oluşturduğu Medine ekolüdür.⁴⁶ Çalışma esnasında Sâbûnî'nin tefsirini oluştururken sahabenin tefsirinden sonra tabiin tefsir rivâyetlerinden de faydalandığı görülmektedir.

2.1.2.1. Mücâhid b. Cebr (öl. 103/722)

Muhammed Ali es-Sâbûnî, En'am 159. âyetinin “ إِنَّ الدِّينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيْعًا/Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya ” ifadesinin bazıları tarafından İslâm'daki dört mezhep olarak anlaşılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü o, dinin furûatındaki ihtilafın rahmet, usûlündeki ihtilafın ise belâ/musibet olduğunu söylemiştir. Sâbûnî âyette kastedilen doğru anlamın Mücahid'inde ifade ettiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlar olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü onların dinlerini böldüklerini, birbirlerini küfürle itham ettiklerini, dinin bazı emirlerini kabul edip diğerlerini inkâr ettiklerini, bid'at ve şüphe ehli olduklarını, Allah'a ibâdet etmeyip kendi arzularına tabi olduklarını belirtmiştir.⁴⁷ Müfessir, bu âyette yanlış anlaşılmaya sebebiyet verecek durumu Mücahit'ten yaptığı nakil izâle etmektedir.

Sâbûnî, İsrâ 64. âyeti tefsir ederken âyette zikredilen “بَصَوْتِكَ/sesinle” kelimesinin manasını sahabe ve tabiinden nakille şöyle açıklamaktadır: Mücahid'in “Şeytanın sesinden kastedilen şeyin şarkı, çalgı aletleri, oyun ve eğlence olduğunu”, İbn Abbas'ın ise

⁴⁵ Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut2005), 228-230; Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyruth.1423/m.2002), 12-14.

⁴⁶ Süfyân b. Saîd b. Mesrûk Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî* (Beyruth.1403/m.1983), 4-5.

⁴⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 354; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3 Baskı (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1420), C.14, S.189.

“kötülüğe çağıran her türlü ses” şeklinde ifade ettiğini nakletmektedir.⁴⁸ İki farklı görüş nakleden Sâbûnî bu görüşler hakkında bir tercihte bulunmamıştır.

Sâbûnî, Bakara 260.⁴⁹ âyeti hakkında Mücahid’den şu rivâyeti aktarmıştır: Ölülerin nasıl diriltileceği hususunda Hz. İbrahim’in Allah’tan isteği üzerine Hz. İbrahim’in tavus, horoz, güvercin ve karga aldığını belirtmiştir. Daha sonra onları kestiğini ve birbirlerine karıştırdığını ifade etmiştir. Daha sonra ise karışan parçaları farklı dağ başlarına koyduğunu ve o parçaları Allah’ın izniyle kendisine gelmeleri yönünde çağırdığını söylemiştir. Akabinde ise tüylerin tüylerle, etlerin etlerle bir araya gelip eski hallerine döndüğünü gözleriyle gördüğünü nakletmektedir.⁵⁰

Sâbûnî, Âl-i İmrân 37.⁵¹ âyeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem’in bakımını üstlenmesi nedeniyle yanına her girdiğinde bir takım meyveleri gördüğünü zikretmiştir. O, bu meyvelerin nereden geldiğini Hz. Meryem’e sorduğunda ise Allah’ın bir lütfu olduğunu beyan ettiğini zikretmiştir. Müfessir, Hz. Zekeriya’nın Hz. Meryem’in yanında meyve olmasını garipsemediğini ancak yazın kış meyvelerini, kışın da yaz meyvelerini gördüğü için şaşırdığını Mücahid’den nakletmiştir.⁵²

2.1.2.2. Katâde b. Diâme es-Sedûsî (öl. 117/735)

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Nisâ 150.⁵³ âyette bahsi geçen kâfirlerin, Allah’ın düşmanı olan Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu Katâde’den yaptığı nakille tefsir etmiştir. Şöyle ki; Yahudiler Tevrat’a ve Hz. Mûsâ’ya iman ettiler. Hz. İsâ ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkâr ettiler. Hristiyanlar ise İncil’e ve Hz. İsâ’ya iman ettiler. Hz. Muhammed’i inkâr ettiler. Onlar Allah’ın tüm peygamberlerle birlikte göndermiş olduğu İslâm dinini kabul etmeyi terk ettiler.⁵⁴ Müfessir, bu âyette ifade edilen inkârcıların kimler

⁴⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 704; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 17, S.490.

⁴⁹ Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

⁵⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 99; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. 5, S.494.

⁵¹ Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem! Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

⁵² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 122; Razi, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, C.2, S.640.

⁵³ (Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip «Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız» diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu;), Nisâ, 4/150.

⁵⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 229; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm* (Beyrut: Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1419), C.1, S.269.

olduğunu Katâde'den nakilde bulunarak izâh etmiş ve böylece âyetin doğru anlaşılmasını sağlamıştır.

Enam 36. âyette *إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ* (Davete), *ancak (bütün kalpleriyle) kulak verenler uyar. (Kalben) ölüleri ise (yalnızca) Allah diriltir. Sonra da hepsi O'na döndürülürler.*” buyurulmaktadır. Sâbûnî, Katâde'nin âyet hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: Âyet, inananlar ve inkârcılar için bir örnektir. Müminler, Allah'ın kelâmını dinliyor, ondan faydalanıyor ve onun üzerinde düşünüyorlardı. Kâfirler ise sağır ve dilsiz olup hidâyeti görmüyor ve ondan faydalanmıyorlardı.⁵⁵ Âyette ifade edilen inkarcıların sağır ve dilsiz oluşları zahiri değil, manevi yöndendir.

Sâbûnî Nahl 122. âyetin tefsiri bağlamında ise, Katâde'nin şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah Hz. İbrahim'i bütün insanlara sevdirmiştir. Tüm din mensupları onun üstünlüğünü ikrar etmektedirler. Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve müşrikler onun ayrıcalığını, saygınlığını itiraf etmektedirler. Özellikle Mekke müşriklerinin övünmeleri ve iftihar etmeleri Hz. İbrahim ileldir. Onlar biz İbrahim'in dini üzereyiz demektedirler. Fakat Allah, onları *وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* (İbrahim) *Müşriklerden olmadı*⁵⁶ sözüyle yalanlamıştır. Hz. İbrahim putları parçalamış iken, müşrikler putlara tapınmıştır. Nasıl olurda onun dini üzere olurlar?⁵⁷ Müfessirin Katade'den yaptığı nakiller genelde âyetin yorumu hakkında olmuştur. Burada Sâbûnî'nin sadece nakilde bulunduğu, kendi görüşüyle ilgili her hangi bir beyanda bulunmadığı görülmektedir.

Sâbûnî, Yunus 94 ve 95. âyetleri tefsir ederken buradaki hitabın kime olduğu hususunda farklı görüşlere yer vermiştir. O, hitabın zahiren Hz. Peygamber'e yapıldığını, hakikatte ise bütün ümmetine olduğunu belirtmiştir. Bazı müfessirlerin hitabı farzı muhal olarak kabul ettiklerini de aktarmıştır. Yani “Farzı muhal Ey Peygamber sana indirdiklerimiz hakkında şüphe ediyorsan o takdirde Ehl-i Kitab'a sor” şeklinde âyeti yorumladıklarını belirtmiştir. Bundan dolayı o, İbn Abbas'ın ve Katâde'nin “Hz. Peygamber şüphe etmedi ve sormadı” sözlerini ilave etmiştir. Sâbûnî, Katâde'nin bu iki âyetteki hitabın muhatabı hakkındaki görüşünü şu şekilde nakletmiştir: “Bu iki âyetteki hitap Hz. Peygamber'e yapılmıştır. Ancak kastedilen onun ümmetidir.” Katâde, hitabın Hz. Peygamber'in şahsında ümmetine yapıldığını belirtmiştir.⁵⁸ Müfessir, yapmış olduğu bu

⁵⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 306.

⁵⁶ Nahl, 16/20.

⁵⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 683; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.17, S.320.

⁵⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 530-531; San'ânî, *el-Musannef*, C.6, S.210.

nakille, hitabın özel olmasına rağmen kastedilen anlamın genel olduğunu açıklamış ve âyetin daha doğru anlaşılmasını sağlamıştır.

2.1.3. Sonraki dönemler

Bu başlık altında Sâbûnî'nin sahabe ve tabiin döneminden sonraki dönemde istifade ettiği rivâyet tefsiri kaynakları zikredilecektir.

2.1.3.1. Taberânî (öl. 360/971)

Asıl ismi Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî'dir. (öl. 360/971) H.260/M.873 yılında Akkâ'da dünyaya gelmiştir. İlim tahsil etmek için Şam'ın Taberiye bölgesine gitmesi dolayısıyla Taberânî nispetiyle anılır olmuştur. Küçük yaşlarından itibaren babasının teşviki sebebiyle hadis derslerine iştirak etmiştir. Yirmi beş yıl civarında Mekke, Medine, Dimaşk, Yemen, İsfahan, Kûfe gibi birçok hadis merkezine ilmi seyahatlerinde bulunmuştur. *el-Mu'cemü's-Sağîr* isimli eserinde ziyaret etmiş olduğu bölgelerle ilgili bilgileri zikretmiştir. Hayatının son altmış yılını İsfahan bölgesinde geçirmiştir. Yüzün üzerinde eseri olduğu bilinen Taberani'nin en meşhur eserleri *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, *el-Mu'cemü'l-Evsat* ve *el-Mu'cemü's-Sağîr* dir.⁵⁹

Tevbe 49.⁶⁰ âyetinde Tebuk seferine katılmamak için Hz. Peygamber'den izin isteyenlerden bahsedilir. Sâbûnî, âyetin nüzûl sebebi olarak Taberânî'den şu haberi nakletmektedir: Bu âyet münafık olan Ced b. Kays hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki; Hz. Peygamber Tebuk seferine çıktığında “Ey Ced! Rumlarla savaşmak istemez misin?” diye sordu. Ced'in cevabı ise “Ey Allah'ın Resûlü ben Rum kadınlarına çok düşkünüm. Onları gördüğümde fitneye düşmekten korkuyorum. Bu nedenle savaşa katılmamam hususunda bana izin verin” şeklinde olmuştur. “Hz. Peygamber ise ondan yüzünü çevirdi ve sana izin verdim” dedi. Sâbûnî, Taberânî'den nakille Hz. Peygamber ve Ced b. Kays arasında geçen bu diyalog üzerine âyetin nâzil olduğunu bildirmiştir.⁶¹ Müfessir Sâbûnî burada âyetin anlamından ziyâde iniş sebebini bildirmiş, konuyla ilgili farklı bir yorum yapmamıştır.

Sâbûnî, Hicr 2. âyetini⁶² tefsir ettikten sonra âyetin daha iyi anlaşılması için nüzûl sebebiyle ilgili rivâyeti Taberânî ve İbn Ebû Hâtim'den (öl. 327/938) şöyle nakletmektedir: “Kâfirler cehennemde kendileriyle birlikte bulunan Müslüman

⁵⁹ Mehmet Görmez, “Taberânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2010).

⁶⁰ Onlardan “Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevk etme” diyen de vardır. Bilesiniz ki onlar (böyle diyerek) fitnenin ta içine düştüler. Şüphesiz ki cehennem, kâfirleri elbette kuşatacaktır.

⁶¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 469; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr* (Irak: Mektebetü Ulûm ve'l-Hikem, 1404), C.11, S.63.

⁶² *İnkâr edenler*, “Keşke Müslüman olsaydık” diye çok arzu edeceklerdir. Hicr, 15/2.

günahkârlara sizler Müslüman değil miydiniz? İslâm'ınız size hiçbir fayda sağlamamış. Sizlerde bizim gibi cehennemdesiniz derler. Bunun üzerine Yüce Allah tüm Müslümanların cehennemden çıkarılmalarını emreder. İnkârcılar da keşke bizlerde Müslüman olsaydık diye temenni edeceklerdir.”⁶³ Âyet, cehenneme giren inkârcılar ve günahkâr Müslümanlar arasında geçen diyaloktan bahsetmektedir. Netice itibarıyla günâhkar olan Müslümanlar cehennemden çıktıklarında, inkarcılar da bunu arzu edecektir. İki grup arasında meydana gelen bu konuşma, âyetin lisânıyla ifade edilmektedir. Müfessir, bu âyetle ilgili görüşü aktarmakla yetinmiş her hangi bir yorumda bulunmamıştır.

2.1.3.2. İbn Atiyye (öl. 541/1147)

Ra'd 39. âyette “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.” buyurulmaktadır. Sâbûnî, âyetle ilgili şu nakli yapmaktadır: İbn Atiyye bu âyetin özü şudur demektedir: “Yüce Allah'ın ezeli ilminde tasarlamış olduğu şeyler hakkında hiçbir surette silinme ve değiştirilme söz konusu değildir. Bunlar “Ümmü'l-Kitap'ta” yazılmış ve kesin hüküm verilmiştir. Bu görüşü ilim ehli İbn Abbas'tan nakletmektedir. Yüce Allah'ın değiştireceğini haber verdiği, meleklerin kayıt altına aldıkları, işlenen günahın affedilmesi, okunduktan sonra bir âyetin nesh edilmesi gibi şeylerde ise silinme söz konusudur. Bir iş kaza ve kadere bağlanmışsa artık ne bir değişiklik ne de silme söz konusudur.”⁶⁴

Sâbûnî, tefsirinde doğrudan İbn Atiyye'den tek bir yerde nakilde bulunmuştur. Sâbûnî, bu rivâyette kaza ve kaderle alakalı kelâmi bir konuyu gündeme getirerek değişen ve değişmesi mümkün olmayan kaderin îzâhını, kendi yorumunu katmadan aktarmıştır.

2.1.3.3. Kurtubî (öl. 671/1273)

Sâbûnî, Hud 109. âyette⁶⁵ zikredilen “فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ” hitabının zahiren Hz. Peygamber'e yapıldığını ancak onun şüphe duymasının düşünülemeyeceğinden, asıl maksadın ona iman eden müminler olduğunu belirtmiştir. O, hitabın her ne kadar Hz. Peygamber'in şahsına özel (has) olsa da anlamın geneli (umum),

⁶³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 639; Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî Âcurrî, *Kitâbü's-Serî'a* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999), C.3, S.1203.

⁶⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 623; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâfî el-Endelüsî İbn Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut1422), C.3, S.317.

⁶⁵ (Ey Muhammed!) Şunların taptıkları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheyi düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar. Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz. Hud, 11/109.

tüm ümmetini ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁶ Sâbûnî, tefsirinde bu rivâyetin dışında başka bir yerde Kurtubî'den alıntıda bulunmamıştır.

2.1.3.4. Ebû Hayyân (öl. 745/1344)

Sâbûnî, Sad 24 ve 25. âyetleri⁶⁷ tefsir ederken Ebû Hayyân'ın "*Bahrü'l Muhît*" adlı eserinden muhtasar olarak şu nakli yapmıştır: "Âyetin zahiri şuna delâlet etmektedir. Âyette zikri geçen duvara tırmananlar insanlardan iki kişidir. Hz. Davut'un yanına, hüküm vermek için oturmadığı uygunsuz bir vakitte girmişlerdir. Hz. Davut mihrabında Allah'a ibâdetle meşgul iken uygunsuz bir vakitte ve izinsiz yanına giren kişilerin kendisine suikast yapacaklarını zannetti. Bu kişilerin aralarındaki anlaşmazlık yüzünden yanına geldiklerini anlayınca suikast zannına kapıldığı için Allah'tan bağışlanma talebinde bulunmuş ve secdeye kapanmıştır."⁶⁸ Sâbûnî burada dolaylı olarak âyetlerin hangi konuyla alakalı olduğunu beyan etmektedir.⁶⁹

2.1.3.5. İbn Kesir (öl. 774/1373)

Müfessir Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*'ta -sadece ismine atıfla- en çok İbn Kesir'den alıntı yapmıştır. Ancak o, yapmış olduğu alıntılar içerisinde tek bir yerde yaptığı alıntının İbn Kesir'in tefsirinin hangi cildinde ve sahifesinde olduğuna atıfta bulunmuştur. Sâbûnî Fussilet 14. âyetin tefsirini yaparken Hz. Peygamber ile Mekke müşriklerinden Utbe b. Rebia (öl. 2/624) arasında geçen diyalogu olduğu gibi İbn Kesir'den aktarmıştır.⁷⁰ Müfessir, İbn Kesir'den yapmış olduğu diğer alıntılarının hiçbirinde ne cilt ne de sahife bilgisi paylaşmamıştır.

Sâbûnî, Âl-i İmrân sûresinin 190'dan 200. son on âyetinin tefekkür edilmesi hususunda şu olayı İbn Kesir'in Atâ b. Ebû Rebâh'dan (öl. 114/732) rivâyet ettiğini nakletmektedir: Ata, İbn Ömer (öl. 73/693) ve Ubeyd b. Umeyr (öl. 72/691) ile birlikte Hz. Aişe'nin yanına gidip onun Hz. Peygamber'den gördüğü ve şaşırdığı olayları kendilerine

⁶⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 566; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutübî'l-Misriyye, 1964), C.9, S.99.

⁶⁷ Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona başışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır. Sa'd 38/24-25; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1420), C.9, S.149.

⁶⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 1137; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, C.9, S.151.

⁶⁹ Bu sûreyle ilgili tefsirlerde birçok İsrâiliyat denen türden bilgiler mevcuttur. Bu bilginin de ana kaynağı bilinmemektedir. Bu açıdan ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, C.9, S.152-154.

⁷⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 1199-1200; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, C.7, S.162.

anlatmalarını istemişlerdir. Hz. Aişe de “Hz. Peygamber bir gece benim yanımda idi. İzin isteyerek abdest aldı. Namaz kılmaya başladı. Sakalları ıslanıncaya kadar ağladı. Tekrar secde etti ve secde ettiği mekân ıslanıncaya kadar ağladı. Daha sonra yan tarafına doğru uzandı. Bilâl sabah namazı için kendisini çağırınca kadar ağladı. Bilâl, Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmişken neden bu kadar ağlıyorsun? şeklinde soru sorunca “Vay sana Bilal! Beni ağlamaktan ne alıkoyar. Allah bu gece bana şu âyetleri indirdi diyerek Âl-i İmrân sûresinin son âyetlerini okudu ve “Yazıklar olsun bu âyetleri okuyup da tefekkür etmeyen kimseye” dedi.⁷¹

Sâbûnî, İbn Kesir’in tefsirini ihtisar etmiştir. Dolayısıyla İbn Kesir’in tefsirine olan hâkimiyeti diğer tefsirlere nazaran daha çok olmuştur. Bu nedenle kendisinden birçok yerde atıfta bulunduğu da görülmüştür.

2.1.3.6. Âlûsî (öl. 1270/1854)

Sâbûnî, tefsirinin tek bir yerinde -Tin suresinde- Âlûsî’den alıntı yapmıştır. Âlûsî; Tin sûresinin ilk üç âyetinin tefsirinde⁷² üç yere yemin edilmesindeki maksadın üç mübarek yerin şerefine ve peygamberlerin gönderilmesiyle oralarda ortaya çıkan hayır ve bereketin îzâh edilmesi olduğunu vurgulamıştır.⁷³

Sâbûnî, buraya kadar zikrettiğimiz kaynakların bir kısmından tek bir rivâyette bulunmuş, bazılarından ise çok daha fazla rivâyet aktarmıştır. Sâbûnî genel olarak tefsir etmiş olduğu âyetler hakkında diğer tefsir kaynaklarından nakillerde bulunmuştur. Ancak o, nakletmiş olduğu görüşlerin bir kısmını kabul ettiğini bazısını benimsemediğini bazen açıktan bazen de zımnen belirtmiştir. Bununla beraber Sâbûnî’nin farklı görüşleri zikredip herhangi bir tercihte bulunmadığı nakiller de vardır. O’nun farklı nakilleri aktarmasındaki gayenin ise âyetin yorumu hakkında farklı görüşlerin olduğunu okuyucuya bildirmek olduğu kanaatindeyiz.

2.2. Dirâyet Tefsiri Kaynakları

Müfessirler Kur’ân’ı farklı yönden incelemişlerdir. Bunlar arasında en yaygın olanı rivâyet ve dirâyet metodudur. Sâbûnî’de tefsirinde sadece nakil yapıp rivâyet metodunu tercih etmemiştir. O, yaptığı nakillerde farklı görüşler olduğunda bu görüşler arasında

⁷¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müyesser*, 170-171; İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur’ânî'l-'Azîm*, C.2, S.193-204. .

⁷² *İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emîn beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.* Tin, 95/1-5.Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu'l-Me’ânî fî Tefsîri'l-Kur’ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994), C.15, S.393.

⁷³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müyesser*, 1580; Âlûsî, *Rûhu'l-Me’ânî*, C.15, S.393.

tercih yaparak ve ara sıra kendi yorumunu da katarak dirâyet metodunu da kullanmıştır. Bu yönüyle Sâbûnî'nin tefsiri hakkında sadece rivayet veya sadece dirâyet metodunu kullanmıştır diyemeyiz. O'nun iki yöntemi birlikte kullanarak eserini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Rivâyet tefsirleri genel olarak daha önce ilgili âyetle alakalı Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde gelen âlimlerin görüşlerinin nakledilmesi anlamında kullanılmaktadır. Dirâyet tefsirleri ise bu bilgilerin yanında başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere dinler tarihi, sosyoloji gibi farklı ilim dallarından da yararlanılarak âyetlerin yorumlanma çabasını içermektedir.⁷⁴ Rivâyet ve dirâyet türü tefsirlerin dışında dilbilimsel, fikhî, işârî, bilimsel, felsefî vb. farklı türden yazılmış tefsirler de mevcuttur.⁷⁵ Son yüzyılda ise klasik tefsir ekollerinin yanı sıra konulu tefsir, kavram tefsiri, kronolojik tefsir tarzında tefsirler de yazılmaya başlanmıştır.⁷⁶

Sabûnî'nin *et-Tefsîru'l-Vâdih*'ta dirâyet tefsirlerinden çok fazla nakilde bulunmadığı görülmektedir. Bununla beraber Sâbûnî'nin eser ve Sâbûnî ismi vermeden yapmış olduğu bazı nakillerin dirâyet tefsirlerinden alınma ihtimali de vardır. Ancak çok fazla örnek olmaması nedeniyle var olan bazı örnekler üzerinden konu ele alınmaya çalışılacaktır.

Sabûnî, tefsirinde dilci bir müfessir olan Zeccâc'dan (öl. 311/923) tek bir alıntı yapmıştır. O, Mâide 107. âyeti⁷⁷ tefsir ettikten sonra bu âyetin Kur'ân'da anlaşılması en zor âyetlerden biri olduğunu Zeccâc'dan nakletmektedir.⁷⁸ Sâbûnî, i'rab ve hüküm bakımından Kur'ân'daki en zor âyetlerden biri olduğunu Fahrettin er-Razi'den (öl. 606/1210) nakletmektedir.⁷⁹ Sâbûnî, Yûsuf 55. âyeti tefsir ettikten sonra ise Cessâs'ın (öl. 370/981) "*Ahkâmu'l-Kur'ân*" adlı eserinden şu nakli yapmıştır: "Melik, Hz. Yûsuf'u gördüğünde Hz. Yûsuf'un şâhâne ve görkemli görünüşü kadınları hayran bıraktığı gibi Melik'i bu hususta kadınlar gibi hayran bırakmamıştır. Kadınlar, Hz. Yûsuf'un sadece dış

⁷⁴ İsmâil Çalışkan, *Tefsîr Tarihi*, 3 Baskı (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 16; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 3 Baskı (İstanbul: Dergâh, 2014), 313.

⁷⁵ Çalışkan, *Tefsîr Tarihi*, 75-80.

⁷⁶ Çalışkan, *Tefsîr Tarihi*, 298.

⁷⁷ *Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.* Mâide, 5/107.

⁷⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 289; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988), C.2, S.216.

⁷⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 289; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C.12, S.456.

güzelliğine bakmışlardır. Onun ilmine ve aklına bakmamışlardır. Melik ise Hz. Yûsuf'un dış görünüşünden ziyâde iç güzelliğine önem vermiştir. Hz. Yûsuf ile konuştuğunda onun ilminin ve ifade kabiliyetinin kemâline vâkıf olmuştur. Bunun üzerine “*Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin.*”⁸⁰ demiştir. Hz. Yûsuf da kendisini güvenilir, emin olunan ve bilgili olan biri olarak nitelemiştir. Buradaki âyet, kişinin insanlara tanınmadığı bir yerde bazı özellikleriyle kendisini tanıttmasının, caiz olduğunu göstermektedir. Bu durumda olan bir kişinin, sahip olduğu birtakım özellikleri ile kendisini tanıttmasının, nefsinin arındırması anlamına gelmediğini belirtmiştir.⁸¹ Sabûnî, bu âyetten bazı hükümler çıkarmakta ve sosyal hayatta Hz. Yusuf'un durumunda olan kişilerin nasıl hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir. O, bu yorumuyla sadece geçmişte olan bir kıssayı anlatmaktan ziyâde Kur'ân'ın vermek istediği mesajın günümüzde nasıl anlaşılması gerektiğine de dikkatleri çekmektedir.

Sabûnî'nin istifade ettiği bir diğer tefsir Zemahşerîdir. Zemahşerî (öl. 538/1144) kendisinden sonra gelen tüm müfessirleri etkilemiştir. Bu yönüyle çok önemli bir tefsir olduğu aşikârdır. Sâbûnî, Ahzâb 46. âyeti⁸² tefsir ettikten sonra Zemahşerî'den şu nakli yapmıştır: “Nasıl ki güneş doğduğunda inatçı olanlardan başkası onu inkâr etmediği gibi maddi olarak gecenin karanlığı, aydınlatan bir kandil sayesinde aydınlığa kavuşuyor, o kandil sayesinde insanlar yollarını bulabiliyorlarsa aynı şekilde Yüce Allah'ı'da Hz. Peygamber'i aydınlatan bir kandile benzetmiştir. Çünkü Allah şirkin manevi karanlıklarını Hz. Peygamber'le aydınlığa kavuşturmuştur. Yolunu şaşırانlar onunla doğru yolu bulmuşlardır.”⁸³

Sâbûnî'nin istifade ettiği bir diğer kaynak büyük düşünür Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) olmuştur. Zekâsının üstünlüğü, hafızasının güçlü oluşu ve hitabetinin çok etkili olmasıyla bilinmektedir. Farklı ilim dallarında özellikle tefsir, kelâm, felsefe, mantık, Arap dili gibi ilimlerde eserler ortaya koymuş çok velûd bir âlimdir. Allâme nisbesiyle de anılır olmuştur.⁸⁴ Sâbûnî, Kehf 98.⁸⁵ âyetin tefsirini yaptıktan sonra âyet hakkında Râzî'den

⁸⁰ Yûsuf, 12/54. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994), C.3, S.225.

⁸¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 589.

⁸² Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağırان bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik. Ahzâb, 33/45-46.

⁸³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 1052; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), C.3, S.547.

⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1995).

⁸⁵ Zülkarneyn, “Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir” dedi.

Zülkarneyn kıssası ile ilgili şu bilgiyi aktarmıştır: “Kavim, demir parçalarını getirdiklerinde bir kısmını diğer bir kısmının üzerine koydular. İki dağ arasını doldurup dağın zirvesine kadar olan boşluğu kaplayınca üzerlerine körükler konuldu. Demir, ateş gibi olunca ısıtılmış demir üzerine eritilmiş bakır döküldü. Böylelikle birbirlerine yapıştılar ve sert, sağlam bir dağ oldu.”⁸⁶

Sâbûnî, Meryem 45. âyeti tefsir ettikten sonra Hz. İbrahim ile babası arasında geçen diyalogları Râzî’den şu şekilde nakletmiştir: “İbrahim’in, babası ile konuşurken dört defa “يَا أَبَتِ/Ey babacığım” demesi babasına olan sevgisine, onu azaptan kurtarmak ve doğru yola ulaştırmak istediğine bir işarettir. Hz. İbrahim sözünü son derece güzel bir şekilde ifade etmiştir. O, öncelikle putlara ibâdet etmenin batıl olduğunu babasına bildirmiştir. Sonra deliller getirerek babasının kendisine tabi olmasını istemiştir. O, babasına körü körüne taklitçiliği bırakmasını söylemiştir. O, şeytana ibâdet etmenin aklen caiz olmadığını zikretmiştir. Son olarak da şeytana ibâdet etmekten alıkoymak için caydırıcı tehditle sözünü tamamlamıştır. Hz. İbrahim bütün bunları yaparken edebi ve yumuşaklığı da elden bırakmamıştır. Hz. İbrahim “يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ/Ey Babacığım korkuyorum” sözüyle, babalık hakkını ifa etmiş ve babasının iyiliğini düşündüğünü göstermiştir. Bütün bu şefkat ve merhamete karşılık babasının cevabı ise, inatla ve tehditle kaba bir şekilde olmuştur.”⁸⁷

Sâbûnî’nin dirâyetle ilgili nakillerini -Zemahşeri dışında- Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerinden yaptığı, bunların dışına çıkmadığı görülmektedir. Sâbûnî tefsirinde özellikle Şii tefsir kaynaklarından hiçbir şekilde istifade etmemiş ve onlara herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

2.3. Hadis Kaynakları

Sâbûnî, *et-Tefsîru’l-Vâdih*’ta âyetleri tefsir ederken bazı hadis kitaplarından da faydalanmıştır. Böylelikle o âyetlerin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak o, nakilde bulunduğu hadislerin bir kısmının kaynağını vermiş bazısının kaynağını ise belirtmemiş sadece hadisi zikretmekle yetinmiştir. Onun hadislerin kaynağını belirtmesi tefsirine olumlu bir katkı sağlarken, belirtmemesi ise eserle ilgili olumsuz bir durumdur. Biz burada nakilde bulunduğu, atıf yaptığı hadis eserlerini kronolojik sırayla ele alıp birkaç örnek üzerinden ele almaya çalışacağız. Sâbûnî genellikle Kütüb-i Sitte diye meşhur olan hadis kitaplarından nakillerde bulunmuştur. Bununla beraber o, bunların dışında kalan eserlerden de istifade etmiştir. Biz burada konuyu uzatmamak için sadece

⁸⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdih*’l-Müeyesser, 739; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, C.21, S.500.

⁸⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdih*’l-Müeyesser, 750; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, C.21, S.543-545.

hadislerin tahririni yapıp, sıhhat derecelerini ele almayacağız. Müfessirin *et-Tefsiru'l-Vadih*'ta yapmış olduğu nakiller arasında ençok Buhârî, Müslim ve Tirmizî'den istifade ettiği görülmektedir.

Sâbûnî nakletmiş olduğu hadisleri genellikle tefsirini yaptığı âyetlerin sonunda manayı desteklemek için vermektedir. O, naklettiği hadislerin bir kısmının kaynağı olarak sadece muhaddisin ismini vermekle yetinmektedir. Bununla beraber o, bazı hadisler için ise ne bir kaynak ne de bir isim belirtmemektedir. Sâbûnî'nin kaynağını zikrettiği hadisler, özellikle Kütüb-i Tis'a eserlerinde yer almaktadır. Sâbûnî'nin tefsirinde seçmiş olduğu hadisler genellikle sahih hadislerdir. Tespitimize göre müfessir, *et-Tefsiru'l-Vadih*'ta uydurma ve zayıf hadisleri aktarmaktan mümkün mertebe kaçınmıştır. Bu durum onun hem rivâyetleri aktarmadaki titizliğini göstermekte hem de eserine olumlu anlamda güvenilirlik katmaktadır. Bununla beraber Sâbûnî'nin bazı hadislerin ravi bilgilerini vermemesi, ismini verdiği muhaddislerin eserlerini belirtmemiş olması, gibi hususlar eserine olan güvenin bir nebze azalmasına sebep olmaktadır.

Sâbûnî'ye göre hem Kur'ân hem de sünnet Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. O, Nisâ 113. âyetin⁸⁸ tefsiri sadedinde Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e hem vahiyle hem de risâlet'le büyük bir lütufta bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Sâbûnî, bu âyeti delil göstererek Hz. Peygamber'in sünnetinin de vahiy olduğu tezini savunmaktadır.

2.3.1. Kaynak belirtilerek nakledilen hadisler

Bu başlık altında öncelikle *et-Tefsiru'l-Vadih*'in Kütübü Tis'a'daki kaynakları ele alınacaktır. Daha sonra bunların dışındaki kaynakları tâdât edilecektir. Tespitimize göre müfessir, Darimî (öl. 255/869) dışındaki tüm Kütüb-ü Tis'a kitaplardan nakilde bulunmuştur. Sâbûnî'nin nakilde bulunduğu muhaddisleri önce Kütüb-ü Tis'a muhaddisleri daha sonra bunların dışındaki kaynaklar şeklinde kronolojik olarak ele alacağız.

2.3.1.1. Mâlik b. Enes (öl. 179/795)

⁸⁸ (Ey Muhammed!) Eğer Allah'ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya çalışırdı. Hâlbuki onlar, ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu çok büyüktür.

⁸⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 216.

Muhaddis Mâlik b. Enes, Medîne'nin büyük âlimlerindendir. Kıraat ilmini Nâfi b. Ebi Nuaym'dan (öl. 169/785) almıştır.⁹⁰ Evzaî (öl. 157/774) ve Yahya b. Said (öl. 143/760) Mâlik b. Enes'ten hadis rivâyetinde bulunmuştur. Yaşadığı dönemde Medîne'de fetva verebilecek sayılı kişilerden biri olan Mâlik b. Enes'in bilinen eseri ise Muvatta'dır.⁹¹

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Kehf 46. âyette geçen “وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ”/Baki kalacak salih ameller” ifadesi hakkında İmam Mâlik'ten “سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر هن الباقيات الصالحات/Allah'ı tenzih edip hamd etmek, ondan başka ilah olmadığını ikrar edip tekbir etmek, baki kalacak salih amellerdir” rivâyetini nakletmiştir. Sâbûnî bunun salih ameller grubundan olduğunu, âyetin ise bütün hayırlı, iyi ve güzel işlere teşmil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹² Müfessir Sâbûnî, âyetin nasıl anlaşılması noktasında İmam Mâlik'ten nakilde bulunmuş, ancak yapmış olduğu nakle ilâveten anlamın daha da kapsamlı olması gerektiğini dile getirmiştir. Böylelikle o, sadece nakille yetinmeyip ayetle ilgili dirayetini de göstermiştir.

2.3.1.2. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855)

Ahmed b. Hanbel muhaddislerin önde gelen imamlarındandır. Müsned isimli eseri en bilinen eseridir. Onun bir milyon civarında hadis ezberlediği söylenmektedir.⁹³ Buhari, Müslim gibi büyük âlimler Ahmed b. Hanbel'den hadis rivâyetinde bulunmuştur.⁹⁴

Müfessir Sâbûnî, Ahmed b. Hanbel'in rivâyet etmiş olduğu hadisleri naklederken bazen onun tek başına rivâyet ettiği hadisleri bazen de farklı bir râvi ile ortak rivâyet ettiği hadisleri nakletmiştir.

Sâbûnî, Nisâ 56. âyetin⁹⁵ tefsiri bağlamında Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde zikredilen şu hadisi aktarmıştır: “Cehennem ehlinin bedenleri cehennemde büyültülecektir. Hatta onlardan birinin kulak memesi ile omuzlarının arası 700 yıllık yürüme mesafesinde,

⁹⁰ Muhammed b. Ahmed Abdül-Hâdî, *Tabakâtu Ulemâu'l-Hadis* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2019), 312-315.

⁹¹ Ebûl Abbâs Şemseddin Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbîlî, *Vefeyâtu'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman* (Beyrut: Dârü's-Sadr, 2012), 135.

⁹² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 727; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Muvatta'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991), 344.

⁹³ Abdül-Hâdî, *Tabakâtu Ulemâu'l-Hadis*, 81. İmam Şâfîi Mısır'a gidene dek imam'ın ilim halkasının üyelerinden ve en yakınlarından olmuştur. İmam Şâfîi onun hakkında şöyle demiştir: “Bağdat'tan ayrıldım ve Ahmed b. Hanbel'den daha muttaki ve daha bilgisini orada bırakmadım.” Halife Mu'tasım (öl. 227/842) döneminde Halku'l-Kur'ân olayında çok işkence görmüş fakat fikirlerinden ödün vermemiştir. Bu durum Mütevekkil (öl. 247/861) halife olana kadar devam etmiştir. Hicri 241 yılı Rebiulevvel ayı 12. gecesinde vefat etmiştir. Babu harb kabristanına defnedilmiştir.

⁹⁴ el-İrbîlî, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, 63-64.

⁹⁵ Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

derisinin kalınlığı 70 zira, azı dişi ise uhud dağı kadar olacaktır.”⁹⁶ Sâbûnî âyetle ifade edilen azabın ne şekilde gerçekleşeceğini Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiği hadis üzerinden açıklamıştır. Sâbûnî bu âyetle ilgili Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel’in Bera b. Azib’ten (öl. 71/690) ortak rivâyet ettiği şu hadisi de zikretmiştir: “Hz. Peygamber’in içki içen bir sahâbesi vefât etmiştir. İçki’nin haram olduğunu beyan eden âyet nâzil olunca bazı insanların “Ey Allah’ın Elçisi içki içen ve bu hal üzere ölen kardeşlerimizin durumu ne olacaktır?” sorusu üzerine o, Nisâ 93. âyetinin nâzil olduğunu belirtmiştir.”⁹⁷

Sâbûnî, Mâide 105. âyetin⁹⁸ tefsirini yaparken şu bilgileri aktarmıştır: “Hz. Ebûbekir (öl. 13/634) bir hutbe irâd ettiği esnada insanların Mâide 105. âyetini yanlış anladıklarını dile getirmiştir. Akabinde Hz. Peygamber’den işitmiş olduğu ve Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiği şu hadisi de insanlara okumuştur: “İnsanlar kötülüğü gördükleri halde şâyet onu değiştirmezlerse, Allah’ın azabı kötülüğü işleyen ve görüp te sessiz kalan herkesi kuşatır.”⁹⁹

Enam sûresi 44. âyet inkârcıların kendilerine verilen öğütleri unuttuklarında Allah’ın onlara bol bol dünya nimetlerini verdiğini, bunun üzerine kibirlenip şımardıklarını ve hiç ummadıkları bir anda Allah’ın azabının onları yakaladığından bahsetmektedir. Sâbûnî, bu âyetintefsiri bağlamında Ahmed b. Hanbel’den Müsned’inden şu hadisi nakletmiştir: “Hz. Peygamber Allah’ın bir kuluna nimet verdiğini gördüğünde, o kişi buna rağmen günahları işlemeye devam ediyorsa, bu onun için sadece bir istidraktır. (mühlet vermektir) dedi ve sonrasında Enam 44. âyeti okudu.” “Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”¹⁰⁰ Sâbûnî, burada sadece âyetin anlamıyla bire bir örtüşen hadisleri nakletmiş, herhangi bir yorum yapmamıştır.

2.3.1.3. Buhârî (öl. 256/870)

Buhârî yaklaşık on yaşlarında iken hadis öğrenmeye başlamıştır. Bağdat, Basra, Belh başta olmak üzere birçok bölgeye hadis öğrenmek için yolculuklar yapmıştır. 1000’in üzerinde hocadan hadis dersleri almıştır. Üstadları arasında Hallâd b. Yahyâ (öl. 213/828),

⁹⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 193; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), C.8, S.419.

⁹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 281; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C.4, S.495.

⁹⁸ *Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.*

⁹⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 287; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C.30, S.311.

¹⁰⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 308; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C.20, S.297.

Humeydî (öl. 219/834), Ahmed b. Hanbel gibi âlimler bulunmaktadır. En meşhur öğrencileri ise İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim gibi muhaddislerdir. Buhârî sahih hadisleri ilk bir araya getiren olarak bilinmektedir. Birçok eser bırakan Buhârî'nin en meşhur eseri “*el-Câmiu's-Sahih*” adlı hadis kitabıdır. Hicri 256 yılında ramazan bayramı gecesinde vefâf eden Buhârî Semerkand'a yakın bir yer olan Hartek kasabasına defin edilmiştir.¹⁰¹

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Hz. Aişe'den (öl. 58/678) şöyle bir hadis nakletmektedir: Hz. Peygamber'in “Hiçbir peygamber yok ki hastalandığında dünya ile ahireti tercih etmesi kendisinden istenmemiş olsun. Hz. Peygamber'inde vefât ettiği hastalığı esnasında Nisâ sûresinin 69. âyetini okuduğunu işittim. (*Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.*)¹⁰² Anladım ki ondan da diğer peygamberler gibi dünya ile ahiret arasında tercih yapması istenmiş ve o da bizleri tercih etmemiştir.”¹⁰³ Sâbûnî, burada Hz. Aişe'nin âyetle ilgili başından geçen bir anısını aktarmıştır.

Sâbûnî Nisâ 87. âyetin¹⁰⁴ tefsirini yaptıktan sonra Buhârî'nin rivâyet ettiği şu hadîs-i kudsi'yi nakletmiştir: “Yüce Allah şöyle buyurdu: Âdemoğlu beni yalanladı, hâlbuki beni yalanlamak ona yakışmazdı. Bazısı da bana sövdü, hâlbuki bana sövmek ona yakışmazdı. Âdemoğlunun beni yalanlamasına gelince, beni ilk defa yarattığı gibi, Allah beni öldükten sonra tekrar yaratamaz sözüdür. Hâlbuki ilk yaratma, benim üzerime ikinci defa yaratmaktan daha kolaydır. Âdemoğlunun bana sövmesine gelince: Allah bir çocuk edindi sözüdür. Hâlbuki ben Ahad'ım, Samed'im, doğurmadım ve doğrulmadım ve hiçbir kimse benim dengim olmamıştır.”¹⁰⁵ Hem âyette hem de Sâbûnî'nin âyetin tefsiri kabilinden rivâyet ettiği hadiste Allah'tan başka ilah olmadığından ve insanları kıyamet gününde tekrar yaratıp bir araya getireceğinden bahsedilmektedir.

¹⁰¹ Muhammed Mustafa el-Â'zâmî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992); el-İrbîlî, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, 188-191; Abdü'l-Hâdî, *Tabakâtu Ulemâu'l-Hadis*, 243.

¹⁰² (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ)

¹⁰³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 198; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, 5. Baskı (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), C.4, S.1675.

¹⁰⁴ Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'inkinden daha doğru olan?

¹⁰⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 204; Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, C.4, S.1629.

Sâbûnî, Nisâ 94. âyetin¹⁰⁶ sahâbeden bir grup hakkında indirildiğini söylemektedir. Sababelerin, yanında koyun sürüsü olan bir adama rastladıklarını bildirmiştir. O kişinin sahâbelere selam verdikten sonra sahâbeler tarafından öldürülmesini zikretmiştir. Sonrasında öldürdükleri adamın yanında bulunan sürüye el koymaları üzerine indirilmiş olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷ Sâbûnî, burada âyetin nüzûl sebebini açıklayan hadisi naklederek âyeti tefir etmiştir.

Sâbûnî Hz. Âdem'in (a.s.) oğlu Kâbil'in Hâbil'i öldürmesinden bahseden âyeti¹⁰⁸ tefsir ederken Buhârî'nin rivâyet ettiği "Haksız yere kim öldürülürse Âdem'in ilk oğlu için bu günahın bir pay vardır. Çünkü öldürme işini ilk o işlemiştir." hadisini aktarmıştır.¹⁰⁹ Sâbûnî, böylelikle bir günahı ilk işleyen, onu ortaya çıkaran kimseye, o günahı daha sonra işleyenlerin günahlarından da bir pay yazılacağını vurgulamıştır.

Sâbûnî, Yûsuf 50. âyetin¹¹⁰ tefsiriyle ilgili olarak Buhârî ve Ahmed. b. Hanbel'in ortak olarak rivâyet ettiği şu hadisi nakletmiştir: "Hz. Peygamber, "Ben Yûsuf gibi uzun süre hapsedilmiş olsaydım, elçi geldiğinde çıkmak üzere davetine icabet eder her hangi bir özür beyan etmezdim" buyurmuştur." Sâbûnî'ye göre Hz. Peygamber bu sözü Hz. Yûsuf'un sabrını övmek, onun kıymetini yüceltmek için kendi tevâzusundan söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in makamı Hz. Yûsuf'a nispeten daha büyük ve daha yücedir. Ancak peygamberlerin ahlakı, tevâzulu olmak, fazîlet sahibi olan kişilerin bu üstün vasıflarını dile getirmek üzere olduğundan Hz. Peygamber de Hz. Yusuf'a böyle bir iltifatta bulunmuştur.¹¹¹

Sâbûnî, âyetleri muhaddislerden naklettiği hadislerle de tefsir ederken bazen tek bir hadis nakletmekte bazen de aynı konu hakkında birkaç hadisi cem etmektedir. Müfessir Sâbûnî Ahzâb 27. âyetin tefsiri bağlamında Yahudilerden Benî Kurayza oğullarının Hz. Peygamber'le önceden yapmış oldukları anlaşmadan bahsetmiştir. Yahudiler bu anlaşmayı bozmalarından ötürü kalelerinde Hz. Peygamber tarafından muhasara edilmiştir. Sonrasında anlaşmayı bozmalarından dolayı Hz. Peygamberin Yahudiler hakkında verdiği

¹⁰⁶ Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

¹⁰⁷ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 208; Buhârî, el-Câmi 'u's-Sahîh, C.4, S.1677.

¹⁰⁸ Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyararak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu.

¹⁰⁹ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 256; Buhârî, el-Câmi 'u's-Sahîh, C.1, S.431.

¹¹⁰ Kral, "Onu bana getirin" dedi. Elçi, Yûsuf'a gelince (Yûsuf) dedi ki: "Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir."

¹¹¹ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 587; Buhârî, el-Câmi 'u's-Sahîh, C.3, S.1233.

hükümden bahsetmektedir. Sâbûnî burada Buhârî'den farklı hadisleri bir araya getirerek elde ettiği bilgiler doğrultusunda olayı aktardığını belirtmiştir.¹¹²

2.3.1.4. Müslim (öl. 261/875)

“*el-Câmi 'u's-Sahîh*” isimli eserin sahibi olan Müslim önde gelen hadis âlimlerinden biridir. O, hadis öğrenmek için Hicaz, Irak, Şam, ve Mısır'a yolculuk yapmış, Yahya b. Yahya el-Minkarî (öl. 226/840), Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye (öl. 238/853) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (öl. 221/836) ve başka âlimlerden hadis dinlemiştir. Müslim *Sahih*'ini yaklaşık üçyüz bin hadis arasından seçip kaleme almıştır. Hicri 261 yılında Recep ayında Bağdat'ta vefat eden Müslim Ebaznasr köyünde defnedilmiştir.¹¹³

Sâbûnî, Müslim'in rivâyet ettiği, Hz. Peygamber'in veda haccı esnasında söylemiş olduğu “Hanımlarınız hakkında Allah'tan korkun. Çünkü onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesiyle onları kendinize helal kıldınız.” hadisinde işaret edilen “أَخَذْتُمُوهُنَّ/onları aldınız” kelimesinin âyetle zikredilen “مِيثَاقًا غَلِيظًا/sağlam söz” yani nikâh anlamında olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî hadis ile âyeti tefsir ederek âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Sâbûnî'nin âyetle geçen kelimenin hangi anlama geldiğini belirtmek için nakilde bulunduğu görülmektedir.¹¹⁴

Nisâ 83. âyetle “*Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız.*” buyrulmaktadır. Sâbûnî, âyetle bahsedilen “*işittiği her şeyi söyleyenlerin*” bu davranışlarının hoş karşılanmadığını beyan etmiştir. O, Müslim'in rivâyet ettiği “Kişiye günah olarak işittiği her şeyi dillendirmek yeter” hadisini de âyetin tefsiri sadedinde nakletmiştir.¹¹⁵ Âyet her ne kadar münafıkların özelliklerinden bahsetmiş olsada Sâbûnî, âyetin ifade ettiği anlamın herkesi kapsadığını, dolayısıyla Müslümanların da Allah'ın sevmediği bu tarz davranıştan uzak durmaları gerektiğini belirtmiştir.

¹¹² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1043; Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, C.1, S.361.

¹¹³ el-İrbîlî, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, 195.

¹¹⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 179-180; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh* (Türkiye: Dârû't-Tibâ'e, 2012), C.4, S.38.

¹¹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 202; Müslim, *Câmi 'u's-Sahîh*, C.1, S.8.

Nisâ 118. âyet¹¹⁶ şeytanın insanları doğru yoldan sapıtacağını beyan etmektedir. Sâbûnî, bu âyetin tefsiri bağlamında her 1000 kişiden 999 kişinin şeytan tarafından sapıtılacağını belirten Müslim'in rivâyet ettiği hadisi nakletmektedir.¹¹⁷ Biz Sâbûnî'nin doğrudan âyetin manasıyla ilgili değil de, dolaylı olarak zihinlerde oluşabilecek bir suale cevap vermek üzere bu hadisi naklettiğini düşünüyoruz. Çünkü âyette genel olarak şeytanın insanları kandırması üzerinde durulmuş, şeytana kanacak insanların oranından bahsedilmemiştir.

Yûsuf 67. âyette¹¹⁸ Hz. Ya'kûb Mısır'a girecekleri zaman evlatlarına farklı kapılardan girmelerini tavsiye etmiştir. İbn Abbas Hz. Ya'kûb'un evlatlarının yakışıklı ve alımlı olmalarından dolayı onlara nazar değmesinden korktuğu için bunu tavsiye ettiğini söylemiştir. Sâbûnî bu âyetin tefsiri bağlamında nazarın hak olduğunu ifade etmek için Müslim'den şu hadisi nakletmiştir: "Nazar haktır. Kader ile yarışan bir şey olsaydı, nazar değme işi yarışıp onu geçerdi (Kaderi değiştirirdi)."¹¹⁹

Hicr 48. âyette¹²⁰ cennet ehline her hangi bir yorgunluğun dokunmayacağından ve onların orada ebedi kalacaklarından bahsedilmektedir. Sâbûnî, âyetin ifade etmiş olduğu açık manayı Müslim'den naklettiği şu hadisle de pekiştirmektedir: "Cennet ehline şöyle denilecektir: Sizler için ebedi olarak sağlıklı olmak vardır, hastalık yoktur. Sizin için ebedi olarak diri olmak vardır, ölüm yoktur. Sizin için ebedi olarak genç olmak vardır, ihtiyarlamak yoktur."¹²¹

Sâbûnî, Müslim'den yapmış olduğu alıntılarının hiç birinde hadis numarasını zikretmemiştir. O, sadece Mucâdele 7. âyetin tefsirini yaparken Müslim'in Sahih'inde geçen 2125 numaralı hadisin numarasını da vermiştir.¹²² Sâbûnî'nin Müslim'den nakletmiş olduğu hadislerin bir kısmı doğrudan âyetin anlamıyla tefsiriyle alakalı iken bir kısmı da dolaylı olarak irtibatlıdır. Yine Sâbûnî'nin âyetle ilgili bir hadis zikrettikten sonra hadiste bahsi geçen bir konuya delil olarak başka bir hadisi naklettiği de görülmektedir. Sonuç olarak Sâbûnî'nin tefsirinde hadislerden âzami derecede istifade ettiğini, ancak sadece nakilde bulunmayıp bazen kendi yorumunu kattığını da söyleyebiliriz.

¹¹⁶ Allah, o şeytana lânet etti ve o da, "Andolsun ki senin kullarından elbette belirli bir pay alacağım" dedi.

¹¹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 217; Müslim, *Câmi'u's-Sahîh*, C.1, S.139.

¹¹⁸ Sonra da, "Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler" dedi.

¹¹⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 593; Müslim, *Câmi'u's-Sahîh*, C.8, S.76.

¹²⁰ Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değillerdir.

¹²¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 645; Müslim, *Câmi'u's-Sahîh*, C.8, S.152.

¹²² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1391.

2.3.1.5. Buhârî ve Müslim'in ortak rivâyet ettiği hadisler

Muhammed Ali es-Sâbûnî naklettiği bir kısım hadislerde Buhârî ve Müslim'den ortak rivâyetler nakletmiştir. Örneğin Nisâ 95. âyetinde “*Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır.*” buyrulmaktadır. Sâbûnî bu âyetin tefsiri mahiyetinde, Buhârî ve Müslim'in ortak olarak rivâyet ettiği şu hadisi nakletmiştir: “Arkamızda Medine'de bir takım topluluklar vardır ki, biz bir dağ yolunda, dere içinde her yürüyüşümüzde, muhakkak o Medine'dekiler de yürüyüşte bizimle beraberdirler. Onları burada bulunmaktan özür alıkoymuştur.”¹²³ Sâbûnî nakletmiş olduğu hadis ile âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Nisâ 119. âyetinde “(Şeytan) insanlara emredeceğim... onlar da Allah'ın yaratmasını değiştirecekler” buyrulmaktadır. Sâbûnî bu âyetin tefsiri bağlamında Buhârî ve Müslim'in ortak rivâyet ettiği “Allah kaş aldırana ve alana, saç ekene ve ektirene, dövme yapana ve yaptırana, güzellik maksadıyla dişlerini inceltenlere lanet etmiştir.” mealinde kaynağını belirtmediği aynı minvalde başka bir hadis de nakletmiştir. Sâbûnî bu hadisin devamında “Allah Resûlü, erkeklerden kadınlara benzeyenlere, kadınlardan da erkeklere benzeyenlere lanet etmiştir” hadisini nakletmiştir.¹²⁴ Sâbûnî, burada hastalığın dışında, bedenleri üzerinde tasarrufta bulunan Hz. Peygamber'in bedduasına uğradığını belirtmiştir.

Sâbûnî, âyetlerin nüzûl sebeplerini açıklarken de birçok yerde hadislerden istifade etmiştir. Mâide 41. âyetinde Yahudilerin “*إِنْ أَوْتَيْتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا*”/Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının...” dedikleri belirtilmektedir. Buhârî ve Müslim'in ortak rivâyet ettiği Sâbûnî'nin âyetin tefsiri mahiyetinde aktardığı hadise göre âyetin Yahudilerin sözü üzerine nâzil olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki; Hayber Yahudilerinin ileri gelenlerinden evli olan erkek ile evli olan kadının zina yapmalarından bahsedilmiştir. Olayın duyulması üzerine Kurayza oğullarından Hz. Peygamber'e gitmeleri istenmiştir. Hz. Peygamberin dinine göre evli olupta zina eden erkek ve kadına verilecek cezadan sormaları istenmiştir. Eğer sopa cezası ve yüzlerini karaya bulama cezası verirse kabul edin, recm cezası verirse kabul etmeyin diye de tembihte bulunmuşlar.¹²⁵ Sâbûnî bu hadisi naklederek âyetin nüzûl sebebiyle âyeti tefsir etmiştir.

¹²³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 208; Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, C.4, S.1854.

¹²⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 218.

¹²⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 260.

2.3.1.6. İbn Mâce (öl. 273/887)

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Mâce el-Kazvînî olan İbn Mâce'nin çoğunluğu sahih hadislerden oluşan ve yaklaşık 4.000 hadisi içeren meşhur eseri “Sünen” olarak bilinmektedir. Bu eser Kütüb-i Sitte diye meşhur olmuş altı hadis kitabından biridir. İbn Mâce, Bağdat, Şam, Hicaz, Mısır ve Basra başta olmak üzere hadis ilmini öğrenmek için birçok beldeye ilmî seyahatler yapmıştır.¹²⁶

Sâbûnî, Nisâ 25. âyetinin¹²⁷ tefsiri bağlamında İbn Mâce'den bir hadis naklederek âyetin tefsirini bu hadisle pekiştirmiştir: “Kim Allah’a saf, temiz, arınmış bir şekilde ulaşmayı arzu ederse hür kadınlarla evlensin”¹²⁸ Sâbûnî Nisâ 93. âyetinde¹²⁹ geçen bilerek bir mümini öldüren kişinin akıbetiyle ilgili olarak öldürme eyleminin çok büyük ve çirkin bir iş olduğunu İbn Mâce'den şu hadisi naklederek beyan etmiştir: “Kim bir müminin öldürülmesine yarım kelimeyle dahi olsa yardım etmişse, o kişi kıyamet gününde iki gözü arasına -Allah’ın rahmetinden ümit kesen kişi- yazılmış olduğu halde gelir.”¹³⁰

2.3.1.7. Ebû Dâvûd (öl. 275/889)

Ebu Dâvud Süleyman es-Sicistânî'nin, Kütüb-i sittenin üçüncü kitabı olan “Sünen” adlı eseri 4.800 hadisten oluşmaktadır. O, bu hadisleri 500.000 hadisin arasından seçerek meydana getirdiğini ifade etmektedir. Onun eserindeki hadislerin çoğu sahih olmakla beraber kendisinin de belirtmiş olduğu içinde bazı zayıf hadisler de mevcuttur. O, kitabını büyük muhaddis Ahmed b. Hanbel’e arz etmiş ve onun beğenisini ve takdirini almıştır. Ebu Dâvûd’un eserinde cem etmiş olduğu hadisler genellikle hüküm içermesi nedeniyle fukaha arasında da oldukça rağbet görmüştür.¹³¹

Sâbûnî, Mâide 104. âyetin¹³² tefsiri bağlamında Ebû Dâvud’tan şu hadisi nakletmiştir: “Ümmetim hakkında en çok endişe duyduğum, saptırıcı önderlerdir.”¹³³ O,

¹²⁶ Hüseyin Avni Arapkiri, *Bugyetu'l-Hasîs fî Târîhi İlmi'l-Hadîs* (Ankara2021), 205.

¹²⁷ Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah, sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hâlinde, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

¹²⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 183; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Suûdi Arabistan: Dârû's-Sâdık, 2014), H.1862.

¹²⁹ Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

¹³⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 207; İbn Mâce, *es-Sünen*, H.2620.

¹³¹ Arapkiri, *Bugyetu'l-Hasîs*, 202-203.

¹³² Onlara, “Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) ve Peygamber’e gelin” denildiğinde onlar, “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter” derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?

İbrahim 27. âyetin¹³⁴ tefsiri sadedinde ise şu hadisi nakletmiştir: “Hz. Peygamber bir mü'min defnedildikten sonra mezarının başında durun ve kardeşinizin bağışlanması ve sağlam durabilmesi talebinde bulunun. Çünkü o şimdi sual edilmektedir.”¹³⁵ Sâbûnî, kabir sorgusu ile ilgili aynı âyetin tefsiri bağlamında ayrıca Buhârî'den bir hadis nakletmiştir. O, bu âyetin kabirde sorulacak sorulara müminlerin doğru cevap vereceklerini, inkârcıların ise muvaffak olamayacaklarını belirtmiştir. Sâbûnî'nin kabirdeki sual olgusunun varlığına işaret etmesi, açıkça olmasa da zımnen bu olguyu kabul ettiğini göstermektedir.

2.3.1.8. Tirmizî (öl. 279/892)

Bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Tirmiz'de H.209/M.824 yılında dünya'ya gelen Tirmizî başta İmam Buhari, Müslim ve Ebû Davut olmak üzere birçok muhaddisten hadis dersleri almıştır. O, ilk olarak Tirmiz daha sonra Irak, Horasan gibi yerlere ilmî seyahatler yaparak buralarda hadis tahsilinde bulunmuştur. Muhaddisler tarafından sika olmasıyla meşhur olmuş olan Tirmizî'ye hadis ilmindeki üstün konumu nedeniyle imam denilmiştir. O, muhaddisler tarafından cerh ve ta'dil konularında otorite kabul edilmiştir. Birçok eseri olan Tirmizî'nin en önemli eseri “*el-Câmi 'u's-Sahîh*”dir.¹³⁶

Sâbûnî, “*Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”¹³⁷ âyetini tefsir ettikten sonra “İki göze ateş düşmeyecektir. Biri Allah korkusundan ağlayan, diğeri Allah yolunda nöbet tutan gözdür” hadisini Tirmizî'den naklederek, âyetin tefsirini pekiştirmiştir.¹³⁸ Sâbûnî Nisâ 93. âyetin¹³⁹ tefsirini yaparken öldürme eyleminin çok büyük ve çirkin bir iş olduğunu söylemiş ve âyetin tefsiri mahiyetinde Tirmizî'den şu hadisi nakletmiştir: “Allah katında bir müminin öldürülmesi dünyanın yok olmasından daha hafiftir.”¹⁴⁰

2.3.1.9. Nesâî (öl. 303/915)

¹³³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 287; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Dehli: Matbaatû'l-Ensariyye, 1903), H.4252.

¹³⁴ Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.

¹³⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 633; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, H.3221.

¹³⁶ M. Yaşar Kandemir, “Tirmizî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012).

¹³⁷ Âli- İmrân 3/200.

¹³⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 170; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi 'u's-Sahîh* (Beyrut: Dârû'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), H.1639.

¹³⁹ Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

¹⁴⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 207; Tirmizî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, H.1395.

Sâbûnî, Enam 153. âyeti¹⁴¹ tefsir ettikten sonra âyetin tefsirini pekiştirmek için Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in ortak rivâyet ettikleri şu hadisi nakletmektedir: “Hz. Peygamber ashabıyla birlikteyken bir hat çizer. Sonra bu Allah'ın yoludur der. Daha sonra çizdiği bu hattın sağ ve sol taraflarına başka hatlar çizer. İşte bu yollar şeytanın üzerinde durduğu ve davet ettiği yollardır” buyurdu. Daha sonra “هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ/İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Artık ona uyun” âyetini okudu.”¹⁴² Sâbûnî, âyette ifade edilen anlamı naklettiği hadis ile îzah etmiştir.

Sâbûnî, “Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymuştu. (Nitekim) Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz.”¹⁴³ âyetinin tefsirini Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan naklettiği hadisi zikrederek şöyle yapmıştır: “Mekkeliler, Hz. Peygamber'den Safâ'yı onlar için altına çevirmesini istediler. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla dilersen istediklerini onlara vereyim. Şâyet inkâr ederlerse onları helâk ederim. Dilersen de istediklerini vermeyeyim. Hz. Peygamber, Mekkelilerin istediklerinin kendilerine verilmemesini istedi” ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.”¹⁴⁴ Sâbûnî, bu nakille/hadis ile âyetin nüzûl sebebini belirterek âyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

2.3.2.1. İbn İshâk (öl. 151/768)

Sâbûnî, Âl-i İmrân 99-100 ve 101. âyetleri¹⁴⁵ tefsir ederken nüzûl sebebi olarak aşağıda zikredeceğimiz olayı aktarmaktadır. Bu âyetlerde bahsedilen olayın kahramanları ensâr olsa da Sâbûnî mesajın tüm zaman ve mekânlarda bulunan inananlar için geçerli olduğuna ayrıca vurgu yapmıştır. O, her ne kadar olayın meydana gelme sebebi özel olsa da lafızların ifade etmiş olduğu mananın genel olduğunun altını çizmiştir. Sâbûnî bu âyetlerin tefsiri mahiyetinde İbn İshâk'ın naklettiği şu hadisi aktarmıştır: “Yahudi olan Şas b. Kays Hz. Peygamber'in ashabından Hazrecî ve Evsliler'in bir arada olduğu bir meclise

¹⁴¹ İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınsınız diye emretti.

¹⁴² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 352; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, H.4437, Nesâî, Sünen-i Kübra, H.11174.

¹⁴³ İsrâ 17/59.

¹⁴⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 702; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, H.2166, Nesâî, Sünen-i Kübra, H.11290.

¹⁴⁵ De ki: “Ey kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarırsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar. Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sınıksız bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.

uğrar. Aralarındaki sevgiyi, ülfeti ve kaynaşmayı görünce öfkelenir. Bunun üzerine sinsi bir Yahudi gencini onların arasına gönderir. Onların arasındayken daha önce aralarında geçen Buas harbinden bahsetmesini ve birbirlerini kötölemek için söyledikleri sözleri ve şiirleri hatırlatmasını ister. Genç, Şas'ın dediğini yapar ve oradan ayrılır. Bunun üzerine sahâbeler birbirleriyle tartışmaya ve öfkelenmeye başlarlar. Savaş için birbirlerini davet ederler. Her iki kabilenin de birçok ferdi bu çağrıya uyarak oraya gelirler. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca yanındaki muhacirlerle birlikte derhal olayın yaşandığı yere varırlar. Hz. Peygamber, Ey Ensâr topluluğu! “Ben sizin aranızdayken, Allah sizi hidâyete erdirdikten sonra, cahiliye adetlerini sizlerden gidermişken böyle bir şey nasıl yaparsınız?” diyerek olaya müdahale etmiştir. Ensâr, bu olayın şeytanın bir tahriki ve düşmanlarının bir hilesi olduğunu anladı ve derhal silahlarını bırakıp birbirlerinin boyunlarına sarılarak ağladı. Onlar Hz. Peygamber'e itaat ederek oradan ayrıldılar. Allah Yahudi Şas b. Kays'ın tutuşturduğu fitne ateşini söndürdü ve bu âyeti kerimeyi indirdi.¹⁴⁶

Sâbûnî'nin de belirttiği gibi âyetin mesajı kıyâmete kadar gelecek tüm insanları bağlamaktadır. Dolayısıyla bugün de Müslümanlar kardeş olduklarını asla unutmamalı, düşmanlarının fitnelerine alet olmamalı, aralarında bulunan İslâm bağına hiçbir şekilde koparmamalıdır. Sâbûnî bu âyetlerin ifade etmiş olduğu anlamı, tarihin geçmiş bir zamanına hapsetmeyip, günümüze taşıyarak kendisinden beklenen yorumu ve irşadı en güzel bir şekilde yapmıştır. O, böylelikle Kur'ân'ın nasıl okunması ve anlaşılması gerektiğini de ortaya koymuştur.

2.3.2.2. Bezzâr (öl. 292/905)

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî'dir. (öl. 292/905) Hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bezzâr “Tohum satıcısı” anlamına gelmektedir. Bu nisbenin nasıl verildiği bilinmemektedir. Önemli muhaddislerden hadis dersleri almıştır. Aynı şekilde birçok muhaddiste kendisinden rivâyetlerde bulunmuştur. Almış olduğu hadisleri Mekke, Şam, Mısır, Bağdat gibi yerlere ulaştırmak için seyahatlerde bulunmuştur. Sika bir ravi olarak bilinmektedir. Remle'de seksen yıllık bir ömürden sonra vefât etmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 140; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.6, S.55, H.7524.

¹⁴⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, “Bezzâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1992).

Sâbûnî Ra'd 13. âyetin¹⁴⁸ sebep-i nüzûlüyle ilgili Bezzâr'dan şu hadisi nakletmektedir: “Hz. Peygamber bir sahâbesini Kureyş'in ileri gelen zalimlerinden birini çağırması için gönderir. Sahâbe Ey Allah'ın Resûlü o adam inatçı ve zalimdir diye karşılık verir. Hz. Peygamber tekrar gitmesi için emir verir ve sahâbe çağırarak üzere o adamın yanına gider. Sahâbe zalim olan kişiye Allah'ın elçisi seni çağırıyor der. Zalim alay ederek Muhammed'in ilahı altından mı, gümüşten mi, bakırdan mı diye soru sorar. Sahâbe geri döner ve yaşananları Hz. Peygamber'e haber verir. Tekrar gitmesi ve çağırması hususunda Hz. Peygamber sahâbeye emir verir. Zalim olan kişi önce söylediklerini tekrar ederken Yüce Allah o kişiyi gölgeleyen bir bulut gönderir. Şimşek çakar ve o kişi korkudan titremeye başlar. Daha sonra buluttan yıldırım düşer ve zalim kişinin başını koparır.” Sâbûnî, âyetin yaşanan bu olay üzerine nâzil olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

Sâbûnî Nahl 126. âyetin¹⁵⁰ tefsiri bağlamında Bezzâr'dan şöyle bir rivâyet nakletmiştir: “Müşrikler Uhut savaşında Hz. Peygamber'in amcasının karnını kesip yarmışlar. Gözlerini oymuş, ciğerini çıkarıp çiğnemişler. Hz. Peygamber amcasına yapılan bu olayı görünce intikam hırsıyla müşriklerden yetmiş kişiye aynısını yapacağı hususunda yemin etmiştir.” O, yaşanan bu olay üzerine ilgili âyetin nâzil olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ Sâbûnî'nin Bezzâr'dan yapmış olduğu bu nakillerde âyetlerin sadece nüzul sebeplerine değinmekle yetindiği, herhangi bir yorum eklemeyeceği görülmüştür.

2.3.2.3. Ebû Ya'la (öl. 307/919)

Muhammed Ali es-Sâbûnî, İsrâ 111. âyeti¹⁵² tefsir ettikten sonra bu âyete “آية العز/izzet, şan, şöhrət” âyeti denildiğini de belirtmiştir. O, bu âyetle ilgili olarak Ebû Ya'la'dan şu rivâyeti nakletmiştir: “Hz. Peygamber bu âyeti bazı ashabına öğretmiş ve dualarında şöyle demelerini istemiştir: “Daima diri olup ölmeyecek olan Allah'a tevekkül ettim. Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir

¹⁴⁸ Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de O'nun korkusundan tespih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır.

¹⁴⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 614; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), C.13, S.361, H.7007.

¹⁵⁰ Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.

¹⁵¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 685; Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, C.17, S.21, H.9530.

¹⁵² “Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur” de ve O'nu tekbir ile yücelt.

yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah’a mahsustur de ve O’nu tekbir ile yücelt.”¹⁵³ Sâbûnî eserinde bu rivâyetin dışında Ebû Ya‘la’dan bir nakilde bulunmamıştır.

2.3.2.4. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923)

Sâbûnî, “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. (Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredecek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.”¹⁵⁴ âyetinin tefsiri bağlamında İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim’in İbn Abbas’tan ortak olarak naklettikleri şu hadisi zikretmiştir: “Bu benzetme, Yüce Allah’ın inanan ve inkârcıları karşılaştırdığı bir örnektir. İnanan insan hem kendisi hem de ameli temizdir. Tıpkı ürünleri temiz ve güzel olan bir toprak gibidir. İnkârcı ise hem kendi hem de ameli kötüdür. O’da tıpkı bataklık ve tuzlu olup ne hayrı ne de bereketi olmayan, hiçbir şekilde kendisinden fayda sağlanamayan ancak sivrisineklerin ve böceklerin üremesine yarayan pis bir toprak gibidir.”¹⁵⁵

Sâbûnî yapmış olduğu nakille âyetteki iyi toprak ve kötü toprakla kastedilenin inanan ve inanmayan insanlar olduğunu îzah etmiştir.

Sâbûnî “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin”¹⁵⁶ âyetinin nüzûl sebebinin İbn Cerîr’den şöyle nakletmektedir: “Hz. Peygamber Beni Kurayza Yahudilerini kuşattığında onlara Sa’d b. Muâz’ın (öl. 5/627) hükmüne boyun eğmelerini söyler. Bunun üzerine Yahudiler Ebû Lübabe’yle görüşmek isterler. Hz. Peygamber, Ebû Lübabe’yi onlara gönderir. Yahudiler, Ebû Lübabe’den durum hakkında bilgi isterler o da eliyle boğazına işaret ederek öldürüleceklerini onlara haber verir. Ebû Lübabe bu hareketi üzerine Allah ve Resûlüne ihanet ettiğini düşünerek kendisini mescidin direğine bağlar. Allah tevbeni kabul edinceye veya ölünceye kadar yemeden içmeden burada bağlı kalacağım der. Allah tevbesini kabul eder ve Hz. Peygamber kendisini çözer.”¹⁵⁷ Müfessir, burada âyetin tefsirini yaparken nüzûl sebebine dikkatleri çekmiştir. Böylelikle o, hem âyetin hem de hadisin vermiş olduğu mesaja göre hainlikten özellikle Allah’a ve Resûlüne karşı hiyânetten kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁵³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 715; Ebû Ya‘la Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Mevsilî, *Müsnedü Ebi Ya‘la* (Kahire: Dârû'l-Hadis, 2013).

¹⁵⁴ A'râf 7/58.

¹⁵⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 376; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.12, S.496-497, H.14786.

¹⁵⁶ Enfâl 8/27.

¹⁵⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 432; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.20, S.246. .

Sâbûnî'nin bazı âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili olan hadisleri âyetlerin tefsiri mahiyetinde naklettiği görülmektedir. Örneğin o, *“Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”*¹⁵⁸ Âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili İbn Cerîr'in rivâyet ettiği şu hadisi nakletmiştir: “Müşrikler, Ammar b. Yasir'e (öl. 37/657) işkence yaparak Hz. Peygamber hakkında kötü konuşup putlarına güzel sözler söylemesini isterler. Yapılan işkencelere dayanamayıp istediklerini yapar. Ammar, Hz. Peygamber'e ağlayarak durumu arz ettiğinde Hz. Peygamber kendisine olay esnasında kalbinin nasıl olduğunu sorar. Ammar, imanla doluydu diye karşılık verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, müşrikler sana aynı şeyleri yaparlarsa sen de daha önce yaptığının aynısını yaparsın demiştir.”¹⁵⁹ Sâbûnî burada âyetin nüzûl sebebine dikkatleri çekerek âyeti tefsir etmiştir.

2.3.2.5. İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938)

Sâbûnî *“Onların, Kâbe'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpırmaktan ibarettir”*¹⁶⁰ âyetinin tefsiri mahiyetinde İbn Ebi Hâtim'in İbn Abbas'tan aktardığı şu rivâyeti nakletmektedir: “Kureyş Müşrikleri Kâbe'yi çıplak olarak, ıslık çalarak ve alkış tutarak tavaf ederlerdi. Böyle yaparak Müminlerin ibâdetlerini karıştırmayı arzu ederlerdi.”¹⁶¹

Sâbûnî, *“(Melekler, Lût'a:) “Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)” dediler.”*¹⁶² âyetinin tefsiri sadedinde ise İbn Ebi Hâtim'in yine İbn Abbas'tan aktardığı şu hadisi nakletmektedir: “Yüce Allah, Hz. Peygamber'den daha değerli daha kıymetli daha iyi kimseyi yaratmamıştır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in hayatından başka kimsenin hayatı üzerine yemin etmemiştir.”¹⁶³ Sâbûnî, İbn Ebî Hatim'den yaptığı nakilleri hadisin ravisi olan İbn Abbas'la birlikte zikretmiştir.

2.3.2.6. Dârekutni (öl. 385/995)

¹⁵⁸ Nahl 16/106.

¹⁵⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 679.

¹⁶⁰ Enfâl 8/35.

¹⁶¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 435.

¹⁶² Hicr 15/72.

¹⁶³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 648.

Sâbûnî, tefsirinde Darekutni'den tek bir yerde alıntıda bulunmuştur. O, sadece Tahrim 3. âyeti tefsir ederken sürenin nüzûlüyle ilgili hadisi Nesâî ve Darekutni'den ortak aktarmıştır.¹⁶⁴

2.3.2.7. Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014)

Sâbûnî “*Ey İman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur’ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halimdir. Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardır.*”¹⁶⁵ âyetlerinin tefsiri mahiyetinde şunları söylemektedir: Sizlerden önce ki toplumlar olmayacak işleri peygamberlerinden istediler. Allah birer mûcize olarak halkların peygamberlerinden istedikleri şeyleri kendilerine verince tekrar inkâr etmeye devam ettiler. Hz. Salih’in kavmi kendilerine bir kayadan deve çıkarmasını istemiş, Hz. İsmâ’il’in kavmi ise kendilerine gökten bir sofranın indirilmesini talep etmiştir. Semud kavminin isteği yerine getirilmiş olmasına rağmen inkâra devam etmiş ve sonunda helâk olmuştur. Sâbûnî, âyetin tefsiriyle ilgili Hâkim’den şu hadisi nakletmiştir: “Allah bazı şeyleri sizlere farz kılmıştır. Bunları yerine getirin, zayi etmeyin. Bazı şeyler hakkında da unutma olmaksızın rahmetinden dolayı her hangi bir açıklama yapmamıştır. Bu hususları da araştırmaya girmeyin.”¹⁶⁶ Sâbûnî özellikle amelî konularda istenen emirlerin yerine getirilmesi, uzak durulması gereken hususlardan da kaçınılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. O, bunun dışında kalan meseleler hakkında da aşırıya gidilmemesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, “*De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*”¹⁶⁷ âyetinin tefsiri mahiyetinde Hâkim’den şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Bir adam Hz. Peygamber’e gelir. Ey Allah’ın Nebisi ben duracağım yerde duruyor ve Allah’ın rızasını talep ediyorum. İnsanların benim bu konumumu görmelerini de istiyorum der. Hz. Peygamber bir müddet susar ve cevap vermez. Daha sonra (De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin İlâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibâdet hususunda kimseyi ortak koşmasın.”)

¹⁶⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 1434.

¹⁶⁵ Mâide 5/101-102.

¹⁶⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 286.

¹⁶⁷ Kehf 18/110.

âyeti kerimesi nâzil olur.¹⁶⁸ Sâbûnî burada âyetin tefsirini doğrudan nüzûl sebebiyle yapmıştır.

2.3.2.8. Ebû Nuaym (öl. 430/1038)

Sâbûnî, Mâide 110. âyeti tefsir ederken “*وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ* /Hani, *sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i de öğretmiştim*” ifadesiyle ilgili olarak Ebu Nuaym'den “Kim kırk gün Allah için ihlaslı ve samimi bir şekilde ibâdet ederse, hikmet pınarları kalbinden lîsânına dökülür.”¹⁶⁹ hadisini nakletmiştir.

Sabuni *et-Tefsîru'l-Vâdih*'da hadisleri naklederken hiçbir hadisin ravisini, kitabının ismini, cildini, sayfa numarasını vererek nakletmemiştir. O, sadece bu rivâyeti aktarırken bunu yapmıştır. Sâbûnî bu yöntemi tefsirinin tamamında yapmış olsaydı daha güzel olurdu. Ancak onun, eserin hacminin uzamaması için bundan uzak durduğu kanaatindeyiz.

2.3.2.9. Beyhakî (öl. 458/1066)¹⁷⁰

Sâbûnî, “*Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğre çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.*”¹⁷¹ âyetinin tefsiri sadedinde nüzûlüyle ilgili bazı sahâbelerin Hz. Peygamber'e geldiklerini ve aralarında şöyle bir söyleşi geçtiğini belirtmiştir: Sahabeler, “*Allah kalpleri nasıl açar?*” diye sordular. Hz. Peygamber, “*Allah'ın müminlerin kalplerine attığı bir nurdur. Onunla kalp genişler ve ferahlar*” diye karşılık verir. Sahâbeler, “*Bunun bilenebileceği bir işareti, emaresi var mıdır?*” dediler. Hz. Peygamber “*Kişinin ahirete yönelmesi, dünyadan sakınması ve ondan hoşlanmaması, ölüm gelmeden önce ölüme hazırlık yapmasıdır.*” şeklinde karşılık vermiştir. Sâbûnî, âyetin tefsiri sadedinde bu hadisi Beyhakî ve İbn Cerîr'den ortak olarak nakletmiştir.¹⁷²

2.3.2. Kaynak belirtilmeden nakledilen hadisler

Sâbûnî, eserinde naklettiği hadislerin bir kısmının kaynağını doğrudan zikretmiş bazılarının ise sadece metnini aktarmıştır. Onun bu yönteminin eseri için olumlu bir

¹⁶⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 741.

¹⁶⁹ Ebû Nuaym “*Hilyetü'l-Evliya*” 5/189; es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 290.

¹⁷⁰ Tam ismi Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Abdullah b. Mûsâ Ebûbekir el-Beyhakî'dir. Hicri 384 yılında doğmuştur. Takvası, zühdü ile bilinen Beyhakî hadis ilminde hafızdır. Irak ve Hicaz bölgelerine ilim tahsili için yolculuk yapmıştır. Birçok âlimden hadis dinlemiştir. Daha sonra eser telifiyle meşgul olmuştur. Yaklaşık 1000 eser kaleme aldığı söylenmektedir. Hicri 458 yılında vefat etmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî, *el-Muntehâb Min Siyâki Tarihi Nişâbur* (Kum/İran1982), 127-129.

¹⁷¹ Enam 6/125.

¹⁷² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 338; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2003), C.4, S.346, H.7863.

uygulama olmadığı kanaatindeyiz. Sâbûnî bunun yerine yukarıdaki hadislerde yapmış olduğu gibi sadece muhaddisin ismini vermiş olsaydı hadisin ana kaynağına ulaşma noktasında okuyuca yol göstermiş olurdu. Biz bu durumu bir eksiklik olarak görüyoruz. Burada Sâbûnî'nin kaynağını belirtmeden naklettiği hadislerle birkaç örnek vereceğiz.

Sâbûnî, Bakara 223. âyetin¹⁷³ tefsirini yaparken âyetin tefsiri mahiyetinde eşleriyle ters ilişkiye girenlerin lanetlenmiş olduğunu belirten hadisi zikretmiş ancak kaynağını belirtmemiştir.¹⁷⁴ Sâbûnî Bakara 283. âyeti¹⁷⁵ tefsir ederken de kalp doğru olduğunda bütün azaların doğru olacağını, bozulduğunda ise bütün azaların bozulacağını bildiren hadisi de kaynak belirtmeden nakletmiştir.¹⁷⁶

Sâbûnî, Âl-i İmrân 12. âyetin tefsiri sadedinde şunları nakletmiştir: Bedir savaşından sonra Medine'ye gelen Hz. Peygamber, Yahudilere Müslüman olmalarını söylemiştir. Kabul etmediklerinde ise akıbetlerinin Mekkeli müşrikler gibi olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine, Yahudiler, Hz. Peygamber'e "Savaşmayı bilmeyen bir toplumu yenmiş olman seni aldatmasın. Şâyet bizimle savaşacak olursan bizim hakiki adamlar olduğumuzu görürsün" demiştir. Sâbûnî bu âyetin Hz. Peygamber ve Yahudilerin arasında geçen bu diyalogun neticesinde indiğini beyan etmiştir. O, bu hadisin kaynağını belirtmemiştir.¹⁷⁷

Sâbûnî, Âl-i İmrân 197. âyetin nüzulüyle ilgili şu bilgileri vermiştir: Müslümanlar müşrikleri bolluk ve refah içinde gördüklerinde, "Allah'ın düşmanları gördüğümüz kadarıyla hayır ve genişlik içindeler. Bizler ise zorluk, açlık ve musibetler içindeyiz." demişlerdir. Sâbûnî'nin olayı naklettiği kaynağı burada da zikretmediği görülmektedir.¹⁷⁸

Sâbûnî, "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez."¹⁷⁹ Âyetinin tefsiri mahiyetinde kaynağını belirtmeden şu hadisi nakletmiştir: "Hz. Peygamber bir gün ashabına vaz'u nasihatte bulundu. Kıyamet

¹⁷³ Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele.

¹⁷⁴ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 82; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, H.10206.

¹⁷⁵ Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.

¹⁷⁶ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 109.

¹⁷⁷ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 115.

¹⁷⁸ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 169.

¹⁷⁹ Mâide 5/87.

hallerinden bahsedip korkuttu. Bunun üzerine on sahâbe Osman b. Mazun'un (öl. 2/624) evinde bir araya geldiler. Gündüzleri sürekli oruç tutmak, geceleri ibâdetle geçirmek ve et yememek üzere anlaştılar. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca Allah'a yemin olsun ki içinizde Allah'tan en çok korkan ve takva sahibi olanınız benim. Buna rağmen hem oruç tutarım hem iftar ederim. Geceleri hem namaz kılarım hem uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”¹⁸⁰ Sâbûnî bu rivâyetler de sadece nakilde bulunmuş herhangi yorum yapmamıştır.

Sâbûnî'nin, nakletmiş olduğu hadisleri genellikle tefsirini yaptığı âyetlerin manasını desteklemek için zikrettiği görülmektedir. Naklettiği hadislerin bir kısmının kaynağını sadece muhaddisin ismini vererek yetinmiştir. Diğer hadisler hakkında ne bir kaynak ne de bir isim belirtmemiştir. Kaynağını zikrettiği hadisler, özellikle Kütüb-i Tis'a diye bilinen eserler olmuştur. Tespitlerimize göre Sâbûnî, uydurma ve zayıf hadisleri mümkün mertebe aktarmaktan kaçınmıştır. Bu durum onun rivâyetleri aktarmadaki titizliğini göstermekle birlikte eserine olumlu anlamda güvenilirlik kattığı da söylenebilir. Ancak bazı hadislerin ravi bilgilerini vermemesi ayrıca ismini verdiği muhaddislerin de eserlerini belirtmemiş olması, eserine olan güvenin azalmasına sebep olmaktadır.

Sâbûnî âyetleri yorumlarken konuyla ilgili varsa başka âyetler, öncelikle onları zikretmektedir. Bunun dışında ilk olarak müracaat ettiği kaynakların hadisler olduğu görülmüştür. Araştırma neticesinde en çok Buhârî, Müslim ve Tirmizî'den nakillerde bulunduğu görülmüştür. Onun bazı hadislerin kaynaklarını belirtme noktasında mütesâhil olduğu görülmüştür. Kaynak verdiği hadislerde sadece muhaddisin ismini vermekle yetinip, hangi eserinden veya eserinin hangi bölümünden aldığına da vurgu yapmamıştır.

¹⁸⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 279.

3. et-TEFSÎRU'L-VÂDİHU'L-MÜYESSER ADLI ESERİN METODU

Her müfessirin kendine ait bir metodu vardır. Bu metodun bilinmesi okuyucuya müfessirin tefsiri hakkında bilgi vermektedir. Yapılan araştırma neticesinde Sâbûnî'nin eserinde izlemiş olduğu metod ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle müfessirin tefsiri ve metodu hakkında geniş çaplı bir malumata sahip olma imkânı doğmaktadır.

Sâbûnî, sûrelerin tefsirine başlarken Mekkî'ni Medenî'ni oluşları hakkında her hangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak o, tefsirinin sonunda süre fihristleri bölümünde sûrelerin karşılıklarına Mekkî'ni Medenî'ni olduklarını beyan etmiştir. Buna göre 86 süre Mekkî, 28 sürenin de Medenî olduğu görülmüştür.¹⁸¹ Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*'ta klasik ulemanın metodunu uygulamasına rağmen bu noktada onlardan ayrılarak sûreler hakkında bilgilere genelde yer vermediği görülmektedir.

Sâbûnî'nin sûrelerin isimleriyle ilgili birkaç sürenin dışında açıklamada bulunmadığı söylenebilir. İstisnâ olarak Mâide sûresinin son âyetlerini tefsir ederken 115. âyette zikri geçen apaçık sofrâ mûcizesi olayının kıyamete kadar hatırlanması ve herkes tarafından bilinmesi için bu süreye sofrâ anlamına gelen “Mâide” isminin verildiğini belirtmiştir.¹⁸² Yine o, Nahl sûresinin “النعم/nimetler” şeklinde de isimlendirildiğini belirtmiştir. Çünkü bu sûrede Yüce Allah'ın kullarına vermiş olduğu akıl, iletme, görme duyularının yanında, etinden, sütünden ve gücünden faydalanılan hayvanlar, gölgelikler, evler, ekinler, yağmurlar, güneş, ay, gece, gündüz ve daha birçok nimetten bahsedildiğinden bu isimle de zikredildiğini belirtmiştir.¹⁸³

Müfessir, tefsirinde istişhad (âyetlerin anlamlarını pekiştirmek için) olarak hadisleri zikretmektedir. O, zikrettiği hadisleri de destekleme mahiyetinde Kur'ân'ın diğer âyetleriyle istiştatta bulunmuştur. Böylece âyetin ifade ettiği mananın daha net ve kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Örneğin Bakara 62. âyetini¹⁸⁴ tefsir sadedinde “Muhammedin canı kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki; Yahudi ve Hristiyanlardan her kim benim peygamberliğimi iletir ve gönderildiğim dine iman etmeden ölürse Allah, o kişiyi kesinlikle cehenneme sokacaktır” hadisini aktarmış, akabinde de Âl-i İmrân 85.

¹⁸¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 1623-1624.

¹⁸² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 293.

¹⁸³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 652.

¹⁸⁴ “Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, hristiyanlardan ve sabîilerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.”

âyetini¹⁸⁵ zikretmiştir.¹⁸⁶ Sâbûnî, öncelikle âyeti hadis ile açıklama yolunu izlemiştir. Daha sonra naklettiği hadisin manasının pekişmesi adına başka bir âyeti zikretmiştir. Böylece ilk olarak zikrettiği âyetin okuyucu tarafından net bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

Sâbûnî, bazen âyetleri tefsir ederken Arap şiirinden de faydalanmaktadır. Bu yaklaşımı olumlu görülmektedir. O, şiirlerin kaynağını belirtmemektedir. Bu ise olumsuz görülmektedir. Sâbûnî, Bakara 204. âyetin¹⁸⁷ tefsiri mahiyetinde şair ismi vermeden şu şiiri aktarmıştır: “Sana dilinin ucuyla tatlılık verir. Tilkinin hileli yollara başvurduğu gibi senin hakkında hileli yollara başvurur”¹⁸⁸ Yine o, Nisâ 157. âyetin tefsirinde Hristiyanların Hz. İsa’nın Yahudiler tarafından asıldığına inanmalarının şaşırılacak bir durum olduğunu beyan etmiş ve sonra “Bir Yahudi’nin fiili ile asılan bir kişi nasıl ilah olabilir?” şiirini zikretmiştir.¹⁸⁹

Müfessir, âyetleri tefsir ederken genellikle kelime kelime ele almadığı görülmektedir. O, âyetin tamamını birden tefsir etmektedir. Sâbûnî, tefsirin mukaddimesinde hem rivâyet hem de dirâyet tefsirini cem ettiğini, kolay ve anlaşılır bir üslûpla ve herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir şekilde kaleme aldığını ifade etmiştir. Onun akademik olarak uzun yıllar üniversitede dersler vermiş olmasına rağmen eseri her kesimden insanın rahatlıkla anlayabilmesi için sade bir üslûp ile kaleme aldığı görülmektedir. Ancak bazı âyetlerin içinde geçen kelimeleri bire bir lugat açısından ele almıştır. Örneğin Âl-i İmrân 39. âyetinde¹⁹⁰ geçen “وَسَيِّدًا”/yönetmek, üstün olmak”, “وَحَصُورًا”/shehi isteklere karşı nefesine hâkim olan” kelimelerini lugat açısından.¹⁹¹ Yine o, Âl-i İmrân 61. âyetinde¹⁹² zikredilen “المِبَاهِلَةَ”/iftiracıya beddua etmek” kelimesini “yalancı” şeklinde açıklamıştır. Bundan dolayı da âyetin “Allah’ın laneti yalancıların üzerine olsun” şeklinde bittiğini ifade etmiştir.¹⁹³

¹⁸⁵ “Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.”

¹⁸⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 29.

¹⁸⁷ “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.”

¹⁸⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 75.

¹⁸⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 232.

¹⁹⁰ Zekerîya mabedde namaz kılarken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa’yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler” diye seslendiler.

¹⁹¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 123.

¹⁹² Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah’ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”

¹⁹³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 128.

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken bazı kelimelerden ne anlaşılması gerektiği hususunda îzâhta bulunmaktadır. Örneğin Âl-i İmrân 175. âyetinde¹⁹⁴ geçen “الشيطان” kelimesinden asıl kastedilenin, Uhud savaşı sonrasında müminlerin kalplerine savaşa yeniden çıkmamaları hususunda korku salmak üzere Ebû Süfya’nın (öl. 31/651-652) göndermiş olduğu Naîm el-Eşcaî olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵

Sâbûnî, alıntı yaptığı hadisleri sadece ismiyle nakletmektedir. Örneğin hadisleri naklederken Buhârî, Müslim veya İbn Mâce demekle yetinmekte, bu muhaddislerin hangi kitabından ve hangi bölümünden hadisi alıntı yaptığını belirtmemektedir. Ayrıca bazı hadisleri naklederken hiçbir eser ismi vermeden de naklettiği olmuştur.

Sâbûnî, genellikle âyetin nüzûl sebebini zikrederken yaptığı nakillerde kaynak belirtmemiştir. O, Nisâ 173. âyeti tefsir ederken 172. âyetin¹⁹⁶ nüzûl sebebi olarak şu olayı zikretmiştir: “Bir grup Hristiyan, Hz. Peygamber’e gelip “Hz. İsa hakkında ayıplayıcı konuşmamasını isterler.” Hz. Peygamber “onu ne ile ayıplamışım?” der. Hristiyanlar “O, Allah’ın kulu ve elçisidir demendir” diye karşılık verirler. Hz. Peygamber “Onun Allah’ın kulu olması ayıp bir şey değildir” diyerek karşılık verince, Hristiyanlar “Hayır o, bir kul değildir. O, ancak üçün biridir” demişlerdir.” Sâbûnî, bu konuşma üzerine Nisâ 172. âyetin nâzil olduğunu kaynak belirtmeden zikretmiştir.¹⁹⁷

Sâbûnî, tefsirinde âyetleri günümüzle irtibatlandırmış ve îzâha çalışmıştır. O, Enam 112. âyetin¹⁹⁸ tefsiri sadedinde “Bu zaman da bazı insan şeytanların üstün makamlara geldiklerini belirtmiş, köleleştirmeyi özgürlük, yalanı diplomasi, tesettürden uzak olmayı mutluluk-başarı, komünizmi adalet, ahlaksızlığı medeniyet, dine bağlılığı gericilik diye tanımladıklarını ifade ettiği görülmüştür. İnsanları tatlı sözleriyle aldattıklarını, en çirkin şeyleri onlara süslü gösterdiklerini belirtmiştir. Sâbûnî, cin ve insan şeytanlarından Allah’a sığınmıyoruz diyerek, insan şeytanlarının hilelerini sıralamıştır.¹⁹⁹ Sâbûnî Kur’ân’ın her dönem ve mekân insanlarına hitap ettiği gerçeğini vurgulamaktadır.

¹⁹⁴ “İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”

¹⁹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 162.

¹⁹⁶ Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.

¹⁹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 238.

¹⁹⁸ “İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O hâlde, onları iftiralarıyla başa bırak.”

¹⁹⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 333.

Müfessir, âyetleri rivâyet açısından ele aldığı gibi dirâyet açısından da ele almıştır. Sâbûnî, Enam 151. âyetin²⁰⁰ tefsirinde şöyle demiştir: “Bu âyeti kerime de Yüce Allah “ولا تسبوا إلى الوالدين/Anne-babanıza kötülük yapmayın” dememiştir. Aksine âyetin geliş formu “وبالوالدين إحسانا/Anne-babanıza ihsanda, iyilikte bulunun” şeklinde olmuştur. Bu emir, onlara karşı yapılacak iyilikte mübalağa (aşırıya gidilmesi) yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu âyetin onların haklarını yerine getirme noktasında kendilerine kötülük yapılmamasının yeterli olmayışına da delil olduğunu belirterek âyeti dirâyet açısından da açıklamıştır.²⁰¹ Sâbûnî’nin bu uygulamasıyla Kur’ân’da geçen kelimelerin özellikle bir takım anlamların Allah tarafından özenle seçilmiş olduklarına vurgu yaptığı görülmektedir.

Müfessir, konu bütünlüğü olan âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra başka bir konuya başlamadan önce gelecek âyet pasajının hangi konu hakkında olduğunu ve ne için inzal olduğunu açıkladığı sonra ilgili âyetlerin tefsirine başladığı görülmektedir. Böylelikle okuyucuyu konuya hazırladığı, gelecek âyet pasajları hakkında ön bilgi sahibi yaptığı tespit edilmiştir. Müminün sûresinin ilk âyetleri, insanın yaratılışı, yağmurun gökten indirilişi, yeryüzünde depolanması, bu yağmurla çeşitli bahçelerin ve bağların oluşturulduğu, bu bahçelerde türlü türlü meyvelerin yetiştirildiğinden bahsetmektedir. Akabinde Yüce Allah’ın kudretinin delillerinden bahsedilmektedir. Sâbûnî, gelecek konunun peygamberlerden bahsedeceğini belirterek, tekzip edilen Hz. Peygamber’e teselli olacağını beyan etmektedir.²⁰² Sâbûnî’nin, okuyucuyu gelecek olan âyet pasajlarına ön bilgi vererek zihnen hazırladığı söylenebilir.

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken mananın teferruatlı bir şekilde îzâhı söz konusuysa kendisinin konuyla ilgili kaleme almış olduğu eserlere okuyucuyu havale ederek, konunun ismi geçen eserde detaylı bir şekilde ele alındığını beyan ettiği görülmektedir. O, Hz. Peygamber’in çok eşliliği ile ilgili Ahzâb 38. âyetini tefsir ettikten sonra çok eşliliğin teşri’i, ta’limi, ictima’i ve siyâsi başta olmak üzere bir takım hikmetlerinin bulunduğunu zikretmiş ve geniş bilgi sahibi olmak isteyen okuyucularını “Hz. Peygamber’in Çok Eşliliği Etrafındaki Şüpheler ve Uydurma İfadeler” adlı eserine havale etmiştir.²⁰³ Yine o, Zuhuruf 5. âyeti tefsirinde okuyucuyu, bir diğer eseri olan “Yer Kürenin Dönüşü ve Kur’ân’ın İspat

²⁰⁰ (Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız. ”

²⁰¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 349-350.

²⁰² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 843.

²⁰³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1051.

Ettiği İlmî Gerçekler” kitabına havale etmiştir. Müfessir, böylece hem *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ın hacmini uzatmamakta, hem de konu hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucularına adres gösterip işlerini kolaylaştırmaktadır.²⁰⁴

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken her ne kadar bu âyet falanca kişi veya kişiler hakkında inmiştir dese de, hemen akabinde sebebin hususi oluşunun lafzın umumi oluşuna engel olmadığını açıkladığı görülmüştür. Âyetin nüzûlü her ne kadar belli kimseler hakkında olsa da Kur’ân’ın hükmü kıyamete kadar geçerli olduğu için lafızdan anlaşılan mananın genel olması gerektiğini, dolayısıyla kıyamete kadar gelecek tüm insanlığı ilgilendirdiğini ifade etmektedir. Bu hususla ilgili olarak Sâbûnî, En’am 122. âyetin²⁰⁵ Hz. Ömer ile Ebû Cehil hakkında indiğini belirtmiştir.²⁰⁶ Ayrıca Hümeze 1. âyetin müşriklerin ileri gelenlerinden Ahnes b. Şerik hakkında nâzil olduğunu zikretmiştir. Ancak âyetin nüzûlüne sebep olan şahsa bakılmayıp lafzın umum (genel) mana ifade ettiğine dikkatleri çekmiştir. O, Hümeze 1. âyetin bu şekilde anlaşılması gerektiği tezine destek mahiyetinde, devamında gelen “لكل/bütün hepsi için” kelimesinin ifade ettiği anlamın genel olduğunu vurgulamış, dolayısıyla âyetin lafzının da genel mana ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰⁷

3.1. Müfessirin Âyetleri Tefsir Etme Yöntemi

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken âyeti oluşturan kelimeleri teker teker açıklama yerine âyetin bir bölümünü pasajlar halinde ele alıp açıklamakta, daha sonra âyetin diğer kısmını ele alarak tefsirini yapmaktadır. Nadir olarak âyette geçen bazı kelimelerin lugat manalarına özellikle vurgu yapmaktadır. Çok nadir olarak da âyetin tamamının manasını da yaptığı görülmektedir.²⁰⁸

Sâbûnî, âyetleri tefsir ettikten sonra konu bütünlüğü açısından toplu olarak mana yapmadığı görülmüştür. Bazı âyetlerin veya âyet gruplarının nüzûl sebeplerini hadis kaynaklarından nakiller yaparak îzâh etmektedir. Ancak her zaman alıntı yaptığı kaynağı belirtmemektedir. Kaynakların belirtilmemiş olması Sâbûnî ve eseri hakkında olumlu olarak değerlendirilmemektedir.

²⁰⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1151.

²⁰⁵ “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.”

²⁰⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 337.

²⁰⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1600.

²⁰⁸ Âl-i İmrân 165. âyetine bakınız. es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 159.

Sâbûnî, klasik ulemanın yaptığı gibi nahiv ve sarf ilimleri açısından âyetleri çok geniş bir şekilde ele almamıştır. Genellikle belâgat ilmî açısından değerlendirmelerde bulunmuş ve gerekli kısa îzâhatlar yapmıştır.²⁰⁹

Sâbûnî, âyetin ifade ettiği hüküm hakkında bir soru sorulacak olursa ne şekilde cevap verileceğini de belirtmekte ancak kaynak vermemektedir. O, Nisâ 3. âyette²¹⁰ bahsedilen çok evlilik hakkında “Çok evlilikle yetimlerin ne alakası vardır?” şeklinde bir soru sorulduğunda Hz. Aişe’nin bu hususta verdiği cevabı aktarmaktadır. “O, güzellikleri ve malları sebebiyle bakımları üstlenilen yetim kızlarla evlenmek isteyenlerin kızlara verilecek olan mehirlerin eksik verildiğini, böyle yapanların bundan vazgeçmeleri gerektiğini, isterse bu yetim kızların dışında hoşlarına giden başka kızlarla evlenmelerinin emredildiğini belirtmiştir.”²¹¹

Müfessir, ele aldığı âyetin bahsettiği toplum ile Ümmeti Muhammed-i kıyas etmektedir. Şöyle ki; Yüce Allah, Yahudilere kutsal topraklara girmelerini emrettiğinde onların cevabı “*Ey Mûsâ sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın biz burada bekliyoruz*”²¹² şeklinde küstahça olmuştur. Ancak Bedir savaşı gününde “Sahâbeler, Hz. Peygamber’e Allah’ın bereketiyle bizi yürüt. Sen denize dalacak olursan hiçbirimiz tereddüt etmeden, bir tek kişi bile geride kalmadan seninle birlikte o denize dalarız. İsrâil oğullarının peygamberleri Hz. Mûsâ’ya söyledikleri gibi söylemeyiz.” Sâbûnî’nin, sahâbelerin bu muhteşem cevapları nerede Yahudilerin çirkin cevapları nerede? şeklinde karşılaştırma yaptığı görülmüştür.²¹³

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken Kur’ân’ın farlı yerlerindeki âyetlerden de istifade etmekte ve Kur’ân’ı yine Kur’ân’la tefsir etmektedir. Böylece konunun zihinlere daha iyi yerleşmesini sağlamaktadır. A’râf 30. âyeti²¹⁴ sapkın oldukları halde kendilerini doğru yolda zannedenlerden bahsetmektedir. Sâbûnî, burada Kehf 104. âyetini zikretmiş ve iyi

²⁰⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 154.

²¹⁰ “Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”

²¹¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 173.

²¹² Mâide, 5/24.

²¹³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 254.

²¹⁴ “Allah, bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık lâîk oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.”

işler yaptığını sanan bazı kimselerin ahirette yaptıklarının karşılıklarını bulamayacaklarını, bu kimselerin tüm çabalarının boşa gideceğini belirtmiştir.²¹⁵

Sâbûnî, âyetleri yorumladıktan sonra yorumunu destekler mahiyette hadisler zikretmektedir. O, Enfâl 25. âyetin²¹⁶ tefsiri sadedinde şu ifadeleri kullanmıştır: Burada zalimin zulmü sebebiyle helâk edileceğinden, zalim olmayanların ise zulme sessiz kaldıklarından dolayı helâk edileceklerinden bahsedilmiştir. Bu manayı desteklemek için Tirmizî'nin rivâyet ettiği “İnsanlar zalimi görüp, elinden tutup da zulmüne engel olmazlarsa Allah'ın azabının hepsini kuşatması yakındır” hadisini nakletmiştir. Bu uygulamasıyla âyetin ifade ettiği manayı, akabinde naklettiği hadisi zikrederek takviye ettiği görülmüştür.²¹⁷ Günümüz insanların da zulme karşı durmaları gerektiğini, bunu yapmadıklarında ve zulme sessiz kaldıklarında eski ümmetlerin başına gelen musîbetlerin onları da yakalayacağını vurgulamıştır.

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken zamirlerdeki iltifatın (tekil formatından çoğul formatına geçişi vb. gibi) hikmetinin vecihlerine değinmektedir. O, Enfâl 43. âyetin²¹⁸ evvelindeki hitabın önce Hz. Peygamber'e olduğunu ancak başarısızlık ve tartışmanın Hz. Peygamber'e değil de müminlere “لفشلتم/elbette dağııldınız” yapılmasının hikmetini şu şekilde açıklamıştır; Âyetteki zamir formlarının önce tekil sonra çoğul olarak gelişi, Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerinin yüceliğini göstermek içindir.²¹⁹

Müfessir, âyetleri tefsir ederken, âyetle ilgili farklı görüşler varsa bu görüşleri zikretmekte ve daha sonra bunlar arasında genellikle bir tercih yaparak kendi savunduğu görüşü belirtmektedir. O, Yûsuf 52. ve 53. âyetlerinde “ذَٰلِكَ لِنَعْلَمَ أَتَىٰ لَمَ أَخُوهُ/İşte bu, benim ona ihanet etmediğimi bilmesi için” ve “وَمَا أَرَىٰ نَفْسِي/ben nefsimi temize çıkarmıyorum” cümlelerinin aziz'in hanımına ait olduğunu savunanların görüşlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu sözlerin aziz'in hanımına ait olmasının mümkün ol(a)mayacağını ifade etmektedir. Aziz'in hanımının güzel kokular sürünmesi, en güzel elbiseleri giyinmesi, yatağı hazırlaması, aleni bir şekilde Hz. Yûsuf'u birlikte olmaya davet etmesi, kapıları kapatması, Hz. Yûsuf'un elbisesini yırtması, zorla kendisiyle birlikte olmaya icbar etmesi, birlikte olmadığı takdirde şiddetle tehdit etmesi gibi davranışları ortadayken nasıl olur da

²¹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 365.

²¹⁶ Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır.

²¹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 431.

²¹⁸ “Hani Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bunlardan) kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”

²¹⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 438.

“Benim ona ihanet etmediğimi bilmesi için” sözünü söyleyebilir demektedir. Bu yapılanlar ihanet değil de nedir? sorusunu sormaktadır. Müfessir, cumhur ulemanın da bu cümlelerin Hz. Yûsuf’a ait olduğu görüşünü zikretmiş ve kendisinin de bu görüşü benimsediğini belirtmiştir.²²⁰ Sâbûnî ihtilaflı olan konularda sıklıkla kendi görüşünü veya farklı görüşler arasında tercih ettiği görüşü açıklıkla beyan etmektedir. Onun nadiren de olsa farklı görüşleri zikretmekle yetinip her hangi bir tercih yapmadığı da görülmüştür. Yûsuf 98. âyetinde “سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي/Ÿâ‘kûb, “Sizin için ileride Rabbimden bağışlanma dileyeceğim dedi.” ifadesi hakkında iki farklı görüş vardır. Bunların ilki şu şekildedir: Hz. Ya‘kûb’un evlatları için hemen istiğfar etmeyişinin nedeni, çocuklarının yaptıklarından dolayı onlara karşı kalbinin henüz saflaşmadığını, tam anlamıyla onları affetmediğini bu yüzden onlar için hemen istiğfarda bulunmadığı yönündedir. Hz. Ya‘kûb, ileri de kayıp evlatlarına kavuşup, kalbi huzura erip, tam bir safiyet kazandığında, diğer çocuklarının bağışlanmaları için Allah’a yalvaracağı belirtilmiştir. Bir diğer görüş ise; Hz. Ya‘kûb’un evlatlarının bağışlanması hususunda Allah’a yalvarmayı ötelemiş olması, evlatlarına olan kızgınlığından değil, istiğfarı, kabul edilmesi daha çok umulan seher vaktinde yapmayı planladığından dolayıdır şeklindedir. Müfessir, bu iki görüşü sadece aktarmakla yetinmekte fakat kendisi hangisini tercih ettiğini belirtmemektedir.²²¹

Sâbûnî, Kur’ân’ın başından sonuna kadar birkaç âyet dışında tek tek tüm âyetleri tefsir etmiş, ancak Meryem 32., Neml 86., Zuhuruf 6., Muhammed 9., Kaf 42., Vâkıa 30. ve Murselât 7. âyetini muhtemelen sehven tefsir etmeyi ihmal ettiğini düşünüyoruz.²²²

Müfessir, âyetlerin tefsirleri hakkında hem kendi yazmış olduğu diğer eserlere hem de başka müfessirlerin eserlerine yönlendirmede bulunmaktadır. O, Kur’ân’ın kevnî mûcizesi olan Neml 88. âyetini²²³ tefsir ederken konuyla ilgili daha geniş bilgiye sahip olmak için “حركة الأرض حقيقة علمية أثبتتها القرآن/Yeryüzünün Dönmesi Kur’ân’ın İspat Ettiği İlmi Bir Gerçektir” isimli kendi eserine ve Fahrettin Râzî’nin “Mefâtîhu’l-Ğayb” isimli tefsirine müracaat edilmesini salık vermektedir.²²⁴

Müfessir, tefsirinin tek bir yerinde başından geçen bir olaydan bahsetmiştir. Zilzâl sûresi kıyamet esnasında şiddetli bir zelzelenin olacağından bahsetmektedir. Sâbûnî, 1999 yılının Ağustos ayının 17. gecesinde Türkiye’nin İstanbul şehrinde bulunduğunu ve et-

²²⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser*, 588-589.

²²¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser*, 604.

²²² es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser*, 747,949,1228,1278,1314,1508.

²²³ “Onlar görmüyorlar mı ki, biz geceyi içinde rahat etsinler diye, gündüzü de (her şeyi) gösterici (aydınlık) olarak yarattık. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette (Allah varlığını gösteren) deliller vardır.”

²²⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru’l-Vâdıhu’l-Müyesser*, 949.

Tefsîru'l-Vâdih ile meşgul olduğu esnada kıyamete benzer dehşetli bir depremin meydana geldiğini, bu depremde yaklaşık 40.000 insanın vefât ettiğini, on binlerce evin yıkıldığını ve Kur'ân'ın bereketiyle Yüce Allah'ın hem kendisini hem de yanında bulunanları koruduğunu ifade etmiştir.²²⁵

3.1.1. Rivâyet yönünden tefsir etmesi

Rivâyet açısından ele alınan tefsirler Kur'ân'ı Kur'ân ile Kur'ân'ı hadisler ile Kur'ân'ı sahâbe sözleriyle, Kur'ân'ı tâbiûn sözleriyle, Kur'ân'ı indirildiği dönemdeki Arap lugatının örfü ile ve Kur'ân'ı genel Arapça ile tefsir etme usulleri üzerine inşa edilmişlerdir.²²⁶ Burada ilk dörd madde açısından konu ele alınmıştır. Diğer iki maddenin ise dilbilimsel açıdan değerlendirmeleri yapılmıştır.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, tefsirinde hem dirâyet hem de rivâyet metodunu kullanmıştır. Bu bölümde müfessirin tefsirindeki rivâyet yönü ele alınıp birkaç örnekle zikredilmiştir. Sâbûnî, Bakara 72. âyetinin²²⁷ tefsirine başlamadan önce Bakara kıssası ile ilgili malumat vermekte ancak kaynağını belirtmemektedir. Bu da bize müfessirin rivâyet ettiği kaynakları her zaman zikretmediğini göstermektedir. Bazen kaynağını belirterek bazen de belirtmeden aktarımda bulunmaktadır.²²⁸

Sâbûnî, Bakara 200. âyetinin tefsirinde önceden müşriklerin uyguladıkları bir uygulamadan bahsetmektedir. Şöyle ki; Müşriklerin Arâfat'tan döndüklerinde Mina'da babalarından ve geçmişteki güzel günlerinden bahsettiklerini belirtmekte ve ilgili âyetin müşriklerin bu uygulamalarını yasaklamakta olduğunu dile getirmektedir.²²⁹

Sâbûnî, bazı âyetlerin kimin hakkında nâzil olduğuyla ilgili bilgilere yer vermektedir. Bakara 205. âyetinin Ahnes b. Şerik hakkında indiğini belirtmektedir. Bu kişinin Hz. Peygamber'e karşı güler yüzlü, tatlı sözlü ve mümin olarak gözükmesine rağmen hakikatte bir kâfir olduğunu belirtmektedir.²³⁰ Ayrıca Bakara 207. âyetinin, hem canını hem malını Allah'ın dini yolunda feda etmesi üzerine Suheyb el-Rumi (öl. 38/659) hakkında indiğini beyan etmiştir.²³¹

²²⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1592.

²²⁶ Muhammed Hîşâm Tahirî, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Kuveyt2020), 108-109.

²²⁷ “Hani, bir kimseyi öldürmüşünüz de suçu birbirinizin üstüne atmışınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.”

²²⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 32.

²²⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 74.

²³⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 75.

²³¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 76.

Sâbûnî, Hz. İbrahim ile Nemrut kıssasında Hz. İbrahim'in Allah'ın insanlara hayat ve ölümü veren yaratıcı olduğunu söylemesi üzerine Nemrut'un da Hz. İbrahim'e kendisinin de insanlara hayat ve ölümü verdiğini söylediğini aktarmıştır. Sâbûnî, Nemrut'un, iddiasını ispat etmek için üzerine i'dâm hükmü verilmiş iki mahkûmu zindandan getirttiğini, birini azat edip salıverdiğini diğerinin ise öldürülmesini emretmesi olayını zikretmektedir. Böylelikle Nemrut, kendisinin de ölümü ve hayatı bahşettiğini iddia etmektedir.²³² Müfessir, bu olayı her hangi bir kaynak belirtmeden nakletmektedir. Sâbûnî her ne kadar asrımızın müfessirlerinden olsa da bu uygulamasıyla günümüz akademik yazılarında takip edilen -bilginin kaynağını belirtme- kuralına her zaman uymadığını göstermektedir.

Müfessir, Âl-i İmrân sûresinin tefsirini yaptıktan sonra son on âyetinin içermiş olduğu yaratılış delilleri üzerinde her Müslümanın düşünmesi gerektiğini açıklamış, böylece kalbinin bu tefekkür sayesinde ibretle dolacağını belirtmiştir. Hasan Basri'den (öl. 110/728) “Bir saat tefekkür etmek geceyi tamamen ibâdetle geçirmekten daha hayırlıdır” sözünü nakletmiştir. Ayrıca İbn Ömer'in kendi kalbiyle anlaştığında bir harabeye gidip üzüntülü bir halde “Ehlin nerede?” deyip soru sorduğunu ve kendi nefesine dönerek “Allah'ın zatı dışında her şey fanidir (yok olacaktır)” dediğini aktarmıştır. Müfessir bu rivâyetleri aktarırken her hangi bir kaynağı işaret etmemektedir. Sadece söz sahiplerini zikretmekle yetindiği görülmektedir.²³³

3.1.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsiri

Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme yaklaşımı genel olarak tüm müfessirlerin ilk olarak başvurdukları bir yöntem olmuştur. Çünkü Kur'ân'ın söylediği (mantuku) ile anlatmak istediği (mefhumu) bazen farklılık gösterebilmektedir. Bunun gibi bazı yerlerde genel olarak ifade edilen bir kelime başka bir yerde tahsis (anlamı daraltmak) edilmektedir. Ayrıca kimi yerde konular kısa ve özlü ifade edilirken bazı yerlerde detaylı anlatılmaktadır. Usûl âlimleri teşrii yönden, kelâmcılar mantıki yönden, dilciler de manalarının daha iyi anlaşılması yönünden Kur'ân'ı incelemişlerdir.²³⁴

Muhammed Ali es-Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken başvurduğu yöntemlerden biri âyeti âyet ile tefsir etmesidir. Bununla ilgili birçok örnek vardır. Ancak biz bir iki örnekle yetineceğiz. Sâbûnî, Fatiha 3. âyetinde “*Rahim*” ismini Ahzâb 43. âyetiyle açıklamaktadır.

²³² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 97.

²³³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 170.

²³⁴ Subhi Salih, *Kur'an İlimleri*, 2 Baskı (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 313.

Aynı sürenin 4. âyetini ise Mümin 16. âyetiyle açıklamaktadır.²³⁵ Âl-i İmrân 19. âyetini tefsir ederken yine aynı sürenin 85. âyetiyle tefsir etmektedir. Şöyle ki; Allah katında makbul olan dinin İslâm olduğunu zikrettikten sonra başka dinlerin Allah nezdinde kabul edilmeyeceğini belirterek o kişinin ahirette de hüsranda olacağını beyan eden âyeti peşi sıra zikretmiştir.²³⁶

Sâbûnî, Âl-i İmrân 23 ve 24. âyetlerinde “*Allah’ın Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ve İmran ailelerini peygamberlik vazifesi için seçtiği*” ifade edildikten sonra En’am 124. âyetinde “*Allah peygamberlik vazifesini kime vereceğini en iyi bilendir*” pasajını zikrederek, tefsir ettiği âyetlerin manasını bir diğer âyet ile pekiştirdiği görülmektedir.²³⁷

3.1.1.2. Kur’ân’ı hadis ile tefsiri

Sâbûnî, âyetlerin tefsirini yaparken daha iyi anlaşılmalari noktasında Hz. Peygamber’in hadislerinden de faydalanmaktadır. Ancak lafızdan yola çıkılarak mananın genel olması gerektiğini, sebebin özel olması nedeniyle mananın da özel olması gerekmediğini ifade ederek usûl yönünden de Kur’ân’ın nasıl anlaşılması gerektiği hususuna değindiği görülmüştür.

Sâbûnî’nin, istifade ettiği hadis kitaplarının başında *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve Tirmizî’nin *Câmi’u’s-Sahîh*’i gibi kitaplar gelmektedir. O, şahit olarak getirmiş olduğu hadislerin kaynaklarını da genel olarak zikretmektedir.²³⁸ Sâbûnî, naklettiği hadisin ravisi olan İbn Mes’ûd’u zikretmekte ancak hadisi aldığı kaynağı belirtmemektedir.²³⁹ O, Bakara 62. âyette Müslim’den,²⁴⁰ 70. âyette İbn Abbas’tan,²⁴¹ 95. âyette Ahmed b. Hanbel’den,²⁴² 143. âyette Buhârî’den²⁴³ 157. âyette yine Buhârî’den kudsi olarak,²⁴⁴ 187. âyette Buhârî’nin Bera bin Azib’den nakil yaptığını zikretmiştir. Şöyle ki; Oruç farz kılındığında Ramazan ayının tamamında erkekler eşleriyle cinsi münasebette bulunmuyorlardı. Ancak bazıları nefislerine uyarak eşleri ile cimada bulunmalarının üzerine bu âyetin nâzil olduğu belirtilmiştir.²⁴⁵

²³⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 8. Ayrıca bakınız Bakara, 2/6,18,36,57,268.

²³⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 117.

²³⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 121.

²³⁸ Bakınız Bakara 2/37.

²³⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 21.

²⁴⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 29.

²⁴¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 31.

²⁴² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 40.

²⁴³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 55.

²⁴⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 59.

²⁴⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 68.

Bakara 232. âyeti²⁴⁶ eşler arasındaki ayrılıktan sonra her iki tarafta yeniden bir araya gelmek istedikleri vakit, özellikle kadının yakınlarının bu iki eşin bir araya gelmeleri hususunda engel çıkarmamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Sâbûnî, Buhârî'nin bu âyetin Ma'kıl b. Yesâr (öl. 59/679) hakkında indiğini belirten rivâyetini nakletmiştir. Ma'kıl, kardeşinin, eşi tarafından boşandığını daha sonra kocasıyla yeniden bir araya gelmek istediklerinde engel çıkardığını ve bunun üzerine âyetin nâzil olduğunu açıklamaktadır.²⁴⁷

Sâbûnî, Bakara 255. âyetin tefsirinde manayı pekiştirmek amaçlı Müslim'den bir hadis nakletmiştir.²⁴⁸ O, Âl-i İmrân 77. âyetinin²⁴⁹ Yahudiler hakkında nâzil olduğunu belirtmiş, ancak bu âyetin Allah adına yalan yere yemin eden herkesi kapsadığını da eklemiştir. Daha sonra bu manayı destekler mahiyette Buhârî'den “Bir müminin malını elde etmek için yalan yere yemin eden kişinin Allah'ın huzuruna vardığında Allah'ın o kişiye öfkeli olacağını” belirten hadisi zikretmiştir.²⁵⁰

Âl-i İmrân 91. âyeti inkârcı olarak yaşamış, inkârcı olarak ölmüş kimselerin Allah'ın azabından kurtulmak için yeryüzü dolusu kadar altını azaptan kurtulmaları için feda etseler de onlardan bu fidyenin kabul edilmeyeceğini beyan etmektedir. Sâbûnî burada ki azaptan kurtulmak için fide olarak verilecek altından bahsedilmesinin farzı misâl olduğunu söylemiş, ahirette hiç bir şeye mâlik olunamayacağını beyan etmiştir. Buhârî ve Müslim'in ortak olarak Hz. Enes'ten (öl. 93/711-712) rivâyet ettikleri “Cehennem ehlinde bir inkârcıya kıyamet günü yeryüzündeki herşey senin olsa cehennemden kurtuluş fidyesi olarak verir miydin? diye sorulacaktır. O da evet verirdim diye cevap verecektir. Bunun üzerine Yüce Allah'ın o kişiye bundan daha kolay olan bana şirk koşturmayıp senden istedim fakat sen bana şirk koştun diyecektir.” hadisini de şahit olarak getirmektedir.²⁵¹ Müfessir aynı hadisi Mâide 37. âyetini tefsir ettikten sonra da nakletmiştir.²⁵²

Nisâ 31. âyetinde eğer büyük günahlardan sakınılırsa Allah'ın küçük günahları bağışlayacağı bildirilmektedir. Müfessir, burada zikredilmeyen büyük günahları şirk, sihir,

²⁴⁶ “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”

²⁴⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 85.

²⁴⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 95.

²⁴⁹ “Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”

²⁵⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 132.

²⁵¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 137.

²⁵² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 258.

haksız yere cana kıyma, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, iffetli kadınlara iftirada bulunmak şeklinde sıralayarak Buhârî ve Müslim'den nakil yaparak tâdât etmektedir.²⁵³ Sâbûnî'nin Kur'ân'ı tefsir etmede başvurduğu âyetleri hadislerle açıklaması onun eserine güvenilirlik katmaktadır. Ayrıca mu'teber hadis kitaplarından nakiller yapması onun uydurma rivâyetlere karşı ne derece titiz davrandığını da göstermektedir.

3.1.1.3. Kur'ân'ı sahâbe sözü ile tefsiri

İlk nesil olan sahabenin Kur'ân-ı nasıl anladığının bilinmesi tefsir ilmi açısından çok değerli olduğu izâhtan varestedir. Vahyin inişine vakıf olmaları, şahısları tanımaları ve olaylara şahit olmalarının yanısıra yine de bazı hususlarda Kur'ân'ı anlama noktasında çaresiz kalabilmişler veya yanlış anlaşılmalara düşebilmişlerdir. Ancak Hz. Peygamberin hayatta olması, karşılaştıkları sorunların büyümeden çözüme kavuşmasında son derece etkili olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra ise tefsir hususunda mahir olan diğer sahabelere müracaat etmişler böylece yanlış anlaşılmaların önüne geçilmiştir.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, tefsirinde sahâbe sözlerinden de faydalanmış ve yer geldiğinde nakillerde bulunmuştur. Bazen sahâbeler tarafından yanlış anlaşılmalara sebep olacak kelimeleri diğer bir sahâbenin yapmış olduğu izâhatı rivâyet etmektedir. O, Bakara 195. âyette geçen “التهلكة” kelimesini “Süneni Tirmizî”den nakilde bulunarak Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (öl. 49/669) “*Cihadı bırakmak ve Allah yolunda harcama yapmamak*” olarak açıkladığını belirtmiştir.²⁵⁴

Sâbûnî Bakara 248. âyette, İbn Abbas'tan şu rivâyeti naklederek İsrâiloğullarının Talut'un Melik olması hususundaki şüphelerinin izâle edildiğini açıklamaktadır. Talut'un Melik oluşunun bir ispatı olarak yerle gök arasında meleklerin, içinde huzurun, vakarın, Hz. Mûsâ'nın elbisesinin, esasının ve bazı Tevrat âyetlerinin yazılı olduğu levhaların bulunduğu tabutu getirdiklerini ve insanların gözleri önünde Talut'un önüne koyduklarını nakletmektedir.²⁵⁵ Sâbûnî, bu rivâyeti naklederek âyetin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Sâbûnî'nin, sahâbeden nakilde bulunarak âyetin herkes tarafından ne demek istediğinin anlaşılmasına, zihinlerde en ufak bir tereddüdün kalmamasına yardımcı olmaya çalıştığı görülmektedir. O, âyetin nüzûl sebebine değinmekte, böylelikle âyetin iniş sebebi hususi olsa da manasının umumu kapsadığını beyan etmeye çalışmaktadır. Bakara 266.

²⁵³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 184.

²⁵⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 71.

²⁵⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 92.

âyeti hakkında Buhârî’de şöyle bir hadis rivâyet edilmektedir. “Hz. Ömer ashâb-ı kirâma bu âyet hakkında ne düşündüklerini sorar. Sahâbeler “Allah en iyisini bilir” şeklinde karşılık verirler. Hz. Ömer bu cevaba kızarak “Ya biliyoruz, ya da bilmıyoruz” şeklinde cevap vermelerini ister. O esnada daha küçük olan İbn Abbas ise “Benim bir fikrim var” diye söz ister. Hz. Ömer “Buyur söyle ve kendini küçük görme yeğenim” der. İbn Abbas “Allah, burada bir amel için örnek göstermiştir.” Hz. Ömer hangi amel olduğunu sorunca İbn Abbas, “Zengin bir adamın Allah’ın emirlerine itaat ettiğini daha sonra Allah’ın, şeytanı ona mûsâllat ettiğini ve sonrasında bu kişinin Allah’a isyan ettiğini ve bu günahın adamı helâk ettiğinden bahseder” şeklinde cevap vermiştir.²⁵⁶

Sâbûnî, sahâbelerden nakil yapmakta, fakat her yaptığı naklin kaynağını belirtmemektedir. O, Âl-i İmrân 64. âyeti nâzil olunca daha önce Hıristiyan olan Adî b. Hâtîm’in (öl. 67/686) Müslüman olduğundan bahseder. Adî b. Hâtîm’in Hz. Peygamber’e “Ya Rasulallah biz daha önceden âyetin ifade ettiği gibi ruhban ve ahbarlarımızı ilah edinmemiştik” demesi üzerine Hz. Peygamber, kendisine “Onların kendi başlarına bir takım şeyleri helal bazılarını da haram kıldıklarını ve sizlerin de itirazsız bir şekilde bunların koydukları bu hükümleri kabul ettiklerini, işte bunun da onları rab kabul etmek anlamına geldiğini” belirten diyalogun aralarında geçtiğini zikretmiştir. Sâbûnî, rivâyet ettiği bu olayın kaynağını belirtmeden sadece nakilde bulunmuştur.²⁵⁷

Sâbûnî, sahâbelerden nakilde bulunurken âyette geçen bir kelimenin veya bir cümlenin sahâbenin nasıl anladığını, âyeti nasıl yorumladığını açıklama cihetine gittiği de görülmektedir. Müfessir, Âl-i İmrân 102. âyetinde geçen “حق ثقافته” kelimesini İbn Mes‘ûd “İtaat edip isyan etmemek, sürekli anıp unutmamak, şükredip nankörlük etmemek, İslâm’a sımsıkı sarılıp ondan ayrılmamak, ölüm gelinceye kadar bu hal üzere olmak” şeklinde açıkladığını nakletmektedir.²⁵⁸

Müfessir, âyetleri delil getirerek itikadi olarak yanlış gördüğü görüşlerin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece zımnen de olsa şahsi kanaatini beyan etmektedir. O, Ehl-i Beyt’in imamlarından Ca‘fer es-Sâdık’a (öl.148/756) mut’a nikâhından sorulduğunda, cevaben o’nun zinanın ta kendisi olduğunu nakletmektedir. Delil olarak, Yüce Allah Kur’ân’da kendileriyle nikâhlanılması yasak olanları saydıktan sonra devamlı olmak ve mehirlerini vermek şartıyla nikâhlanılması helal olanları saymıştır.

²⁵⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 102.

²⁵⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*.

²⁵⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 140.

Mut'a nikâhı bir vakitle kayıtlıdır. Bu bir ay da olabilir daha fazlası da olabilir. Hatta Râfizîlere göre bir saat ve daha az bir zaman dilimi içinde bu nikâh caiz görülmektedir. Ehl-i Sünnet inancına göre böyle bir nikâh icma yoluyla caiz görülmemektedir.²⁵⁹ Sâbûnî bu tür nikâhın caiz olmadığını açık bir şekilde belirtmektedir.

Nisâ 128. âyeti²⁶⁰ hakkında müminlerin annesi Hz. Aişe “Bir adamın iki eşi var. Bunlardan biri yaşlanıp güzelliğini kaybettiğinde kocası kendisini sevmez olur. Bunun üzerine bu eş kendisine “Beni boşama, benim hakkımda (infak ve gece ayırma hususunda) serbestsin der. İşte bu olay âyette geçen “Bir takım fedakârlıklar yapıp aralarını ıslah etmeleri konusunda bir günah yoktur. Sulh ise daha hayırlıdır.” ifadesini îzâh etmektedir demiştir. Sâbûnî, bu olayı Buhârî’den naklederek âyetteki kapalı olan bölümün îzâhatını Hz. Aişe’den naklederek vuzuha kavuşturmayı hedeflemiştir. Bunun da zihinlerde âyetle ilgili anlaşılmayan bir noktanın kalmamasına matuf olduğu kanaatindeyiz.²⁶¹

Sâbûnî, bazı âyetleri tefsir ederken sahâbelerin âyet hakkındaki farklı görüşlerini de zikretmektedir. Daha sonra müfessirlerin bu yorumlar arasından tercih ettikleri görüşü de açıklamaktadır. O, Duhan 16. âyette²⁶² ifade edilen Müşriklerin Allah tarafından yakalanacakları günün İbn Abbas tarafından “*kıyamet günü*”, İbn Mes’ûd tarafından “Bedir günü” olduğu yönünde iki farklı görüşü zikretmiştir. Müfessir, burada İbn Kesîr ve Râzî’nin de bu iki görüşten âyette zikredilen günden maksadın “*kıyamet günü*” olduğu yönünde İbn Abbas’ın yapmış olduğu yorumu tercih ettiklerini belirtmiştir.²⁶³ Ancak kendisinin bu görüşlerden herhangi birini tercih etmediği görülmektedir. Bu da her iki görüşün de muhtemel olduğu kanaatini benimsediğini göstermektedir.

Müfessir, âyetin kendisiyle alakalı olan hadisleri de zikretmektedir. O, Hz. Peygamber’in İbn Mes’ud’dan, Kur’ân okumasını istediğini ve aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini aktarmaktadır. İbn Mes’ud “Kur’ân sana indirilmişken ben mi sana Kur’ân okuyayım? Ya Resûlallah!” der. Hz. Peygamber, “Bir başkasından Kur’ân’ı dinlemek hoşuma gidiyor” şeklinde cevap verir. İbn Mes’ûd bu emir üzerine Nisâ sûresini okumaya başlar. Tâki 41. âyete geldiğinde Hz. Peygamber “Şimdilik yeter” der. İbn Mes’ûd “Hz. Peygamber’e baktığımda gözlerinden yaşlar geliyordu” dediğini aktarır.

²⁵⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 182.

²⁶⁰ “Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından, yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”

²⁶¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 221.

²⁶² “Onları o en şiddetli yakalayışla yakalayacağımız günü hatırla. Şüphesiz biz öcümüzü alırsız.”

²⁶³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1248.

Sâbûnî, bu hadisi Buhârî’den nakletmektedir. Ancak o, burada yapmış olduğu nakille, âyetin manasıyla değil de, bizzat kendisiyle ilişkili olduğu bir olayı nakletmektedir.²⁶⁴

3.1.1.4. Kur’ân’ı tâbiûn sözü ile tefsiri

Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken sahâbe sözlerinden istifade ettiği gibi onların öğrencileri konumunda olan tâbiun ulemasının görüşlerine de yer vermektedir. Böylelikle Kur’ân’ın doğru anlaşılması noktasında ikinci dönem insanların vahyin nüzûlüne daha yakın olmaları münasebetiyle Kur’ân’dan anladıkları manaların zımnen de olsa daha doğru olduğunu düşündüğü kanaatindeyiz. Sâbûnî, tâbiûn uleması arasından en çok Hasan-ı Basri’den nakilde bulunmuştur. O, Hasan-ı Basri’nin Bakara 266. âyette geçen temsili anlatımın az insan tarafından akledilen bir örnek olduğunu aktarmaktadır. Şöyle ki; Yaşlanıp bakıma muhtaç olan birisinin geçimini sağladığı bostanına yangın isâbet ettiğinde, bostanına ne kadar ihtiyacı varsa, ölen ve amel etme şansı kalmayan kişinin de iyi işler yapmaya o kişiden daha fazla ihtiyacı olduğunu aktarmakta²⁶⁵ ve Âl-i İmrân 86. âyette geçen “كفروا/inkâr ettiler” ifadesinin Yahudiler ve Hristiyanlar olduğunu Hasan-ı Basri’den nakletmektedir.²⁶⁶

Cennete ulaşmak sadece temenni ile olacak bir iş değildir. Bunun ancak iman edip salih amele bağlı olduğunu beyan eden Nisâ 123. âyetin²⁶⁷ tefsiri sadedinde Sâbûnî, şu nakli Hasan Basri’den yapmıştır: “İman temenni etmek değildir. Ancak kalpte yerleşen ve yapılan amelin kendisini doğrulayan inançtır. Şüphesiz bizler Allah’a karşı hüsnü zan besliyoruz diyen ve yalan söyleyen bir toplumu hiçbir amel yapmadan ölünceye kadar temennileri avutmuştur. Onlar Allah’a karşı hüsnü zan beslemiş olsalardı kesinlikle güzel ameller yaparlardı.”²⁶⁸

Müfessir, doğrudan âyetin manası ile alakalı olmayan farklı görüşleri de tâbiûndan nakletmektedir. O, Yûsuf 15. âyetin tefsiri mahiyetinde Hasan-ı Basri’den “Kardeşleri Yûsuf’u kuyuya attıklarında yaşının 12, Hz. Ya’kûb ile buluştuğunda 40 olduğunu, ayrılıklarının ise 28 yıl sürdüğü bilgisini” aktarmıştır. Müfessirin yapmış olduğu bu

²⁶⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 188.

²⁶⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 102.

²⁶⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 136.

²⁶⁷ “İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.”

²⁶⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 219.

rivâyet, baba ile oğlun ne kadar birbirlerinden ayrı kaldıkları bilgisini verse de direk âyetin manasının anlaşılmasına bir katkısı olmadı görülmektedir.²⁶⁹

Müfessir, Yûsuf 42. âyetin tefsirinde Vehb b. Münebbih'ten (öl. 114/732) şöyle nakilde bulunmaktadır: “Hz. Eyyûb hastalığı yedi yıl sürdü. Hz. Yûsuf zindanda yedi yıl kaldı. Yüce Allah Hz. Yûsuf'un zindandan çıkmasını murat ettiğinde o zamanın Melik'ine uykusunda bir rüya gösterdi. Bu rüya onun zihnini çok meşgul etti. Tüm kâhinleri ve maiyetini toplayıp rüyanın tabirini onlara sordu. Ancak hiçbirisi Melik'in gördüğü rüyayı tabir edemedi. Bu olay Hz. Yûsuf'un zindandan çıkmasına ve kurtuluşuna sebep olmuştur.”²⁷⁰

3.1.2. Dirâyet yönünden tefsir etmesi

Müfessir her ne kadar Kur'ân'ı tefsir ederken diğer Kur'ân âyetlerinden, hadislerden, sahâbe ve tâbiûn ulemasından nakiller yaparak tefsirine rivâyet metodunu uygulasa da aynı zaman da kimi âyetlerde dirâyet metodunu uyguladığı da görülmektedir.

Sâbûnî, bir mana etrafında toplu olan âyetlerin sonunda ara ara kısa bir değerlendirme yapmaktadır.²⁷¹ O, Bakara 61. âyetten²⁷² Yahudilerin bala benzeyen “*menn*” ve en lezzetli kuş eti olan “*selva*” yerine mercimek, soğan ve sarımsak istemelerini tabiatlarının bozulmuş olmasına bağlamaktadır. Bu isteklerini, akıllarının fesada uğraması neticesinde karakterlerinin, huylarının ve zevki selimlerinin de fesada uğraması sonucunu doğurduğu belirtmektedir. Zira Yahudilere göre soğan baldan tatlı, mercimek etten daha lezzetlidir!²⁷³ Yine o, Bakara 71. âyetten²⁷⁴ Yahudilerin peygamberlerine “*Şimdi hakkı söyledin*” demelerinde edepsiz bir tavır takındıklarını ifade etmektedir. Sâbûnî, Yahudilerin bu sözlerinden daha önce peygamberlerinin doğru konuşmadığı anlamının çıktığını belirtmektedir.²⁷⁵

²⁶⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 574.

²⁷⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 584-585.

²⁷¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 10.

²⁷² “Hani, “Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin” demiştiniz. O da size, “İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var” demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı.”

²⁷³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 28.

²⁷⁴ “Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.”

²⁷⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 31.

Sâbûnî, Bakara 73. âyette²⁷⁶ zikredilen bir ineğin kesilmesi ve bir parçasıyla daha önceden öldürülen birinin bedenine vurulması ve böylece katilin bulunması olayında niçin Hz. Mûsâ'nın bizzat kendisinin ölüye vurmadığını şu şekilde yorumlamaktadır: “Hz. Mûsâ hayvanın bir parçasıyla ölen kişinin bedenine vurmuş olsaydı bu durumda İsrâiloğulları tarafından sihir ve hile yaptı şeklinde töhmet altında kalması söz konusu olabilirdi. Böyle bir töhmete maruz kalmamak, ayrıca bu olayın Hz. Mûsâ'nın açık bir mûcizesi olarak anlaşılması için kendisinin değil de halkından birinin vurmasını emrettiğini ifade etmektedir.”²⁷⁷

Sâbûnî, Bakara 95. âyetinin²⁷⁸ Kur'ân'ın doğruluğuna işaret eden en büyük mûcizelerden biri olduğunu iddia etmektedir. Şöyle ki; Yahudilerin Allah katında en değerli insanlar olduklarını iddia etmeleri üzerine Kur'ân, kendilerine dünya ve içindekilerden çok daha değerli olan cennet nimetlerine kavuşmaları için ölümü istemeleri gerektiğini, ama onların bu isteğe sözlerinde samimi olmadıkları için yanaşmadıklarını bildirmektedir. Sâbûnî, Yahudilerin ölümden kaçınmalarının, yalancı olduklarının ispatı olduğunu belirtmektedir.²⁷⁹

Sâbûnî, Bakara 143. âyetindeki “ليضيع إيمانكم/Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir” iman kelimesini “صلاة/namaz” anlamına geldiğini belirtmektedir. Bunu da namazın imanı en güzel bir şekilde ortaya koyan amel olmasına bağlamaktadır.²⁸⁰

Müfessirin, âyetin zahiri manası dışında işâri manalara da değindiği görülmektedir. Bakara 188. âyetinde²⁸¹ insanların haksız yere aralarında birbirlerinin mallarını yememeleri gerektiği belirtilmektedir. Sâbûnî, bu âyetin, orucun farz oluşunu ifade eden âyetlerin peşinden zikredilmesiyle aslında orucun farz oluşundan asıl maksadın insanları yeme, içme ve cinsi münasebetten belirli bir süre uzaklaştırmanın yanında insanları haramlardan uzak tutma gayesini taşıdığını belirtmektedir.²⁸² Yine o, Bakara 233. âyetinde²⁸³ Yüce Allah'ın

²⁷⁶ “Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun” dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.

²⁷⁷ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 32.”

²⁷⁸ “Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir.”

²⁷⁹ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 40.

²⁸⁰ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 55.

²⁸¹ “Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.”

²⁸² es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 69.

²⁸³ -Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu

“Anne üzerine/و علي الوالد” demeyip “Baba üzerine/و علي المولود له” ifadesini kullanmasıyla nesebin anneye değil de babaya nispet edilmesi gerektiği hususunda, âyetin dikkat çektiğini ifade etmektedir.²⁸⁴ Ayrıca o, Bakara 260. âyetini tefsir ederken âyette geçen “أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى/” ibaresinin bu formatta zikredilmiş olmasını, Hz. İbrahim’in Allah’ın kudreti hakkında şüpheden kaynaklı bir soru olmadığını, mümin ve mûsâddık olan bir kişinin yaratmanın keyfiyetinden soru ettiğini belirtmiştir. Burada yaratmanın kendisinden soru olsaydı bu takdirde âyetin “هل تقدر على إحياء الموتى” /Ölüleri diriltmeye gücün yeter mi?” formatında olması gerektiğini belirtmektedir.²⁸⁵

Müfessir, âyetlerin doğru anlaşılması noktasında parçacı yaklaşımın, bütüncül bir bakış açısıyla Kur’ân’ın okunması gerektiğine vurgu yapmakta ve bu hususta Hristiyanların yaptıkları yanlış dile getirmektedir. O, Âl-i İmrân 7. âyette geçen muhkem ve müteşabih kelimelerini tefsir ederken bunların birbirlerine karıştırılmaması gerektiğini söylemiştir. Sâbûnî, Hristiyanların yaptıkları gibi müteşabih âyetleri ele alıp muhkem âyetler terk edildiğinde, onlar gibi yanlışla düşüleceğinden bahsetmektedir. Zira onlar “و منه kendisinden bir ruhtur”²⁸⁶ kelimesine dayanarak Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu, ondan bir cüz olduğunu söylemektedirler. Sâbûnî, Hristiyanların müteşabih âyeti ele alıp muhkem âyeti almayarak yanlış bir sonuca vardıklarını beyan etmiştir. Sâbûnî, Hristiyanların muhkem olan “إِن هُوَ إِلَّا عَبْد أَنعَمْنَا عَلَيْهِ/İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğulları’na örnek kıldığımız bir kuldur”²⁸⁷ âyetini dikkate almış olsalardı böyle bir yanlışla asla düşmeyeceklerini beyan etmiştir.²⁸⁸

Sâbûnî, Nisâ 131. ve 132. âyetlerinde²⁸⁹ peş peşe üç kere “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır” cümlesinin zikredilişini, Yüce Allah’ın mahlûkatın hiçbirine ihtiyacının olmadığını vurgulamak için peş peşe tekrar edildiğini açıklamıştır. Yüce Allah âdeti “Şunu iyi bilin ki kuşkusuz Allah’ın hiçbirinize ihtiyacı yoktur. Ne inkârınız ona zarar verir. Ne de itaatınız ona fayda verir. O her şeyin tek sahibidir. Yerde ve göklerde

sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfü uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.

²⁸⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 86.

²⁸⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 99.

²⁸⁶ Nisa, 4/171.

²⁸⁷ Zuhuf, 43/59.

²⁸⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 113.

²⁸⁹ “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de “Allah’a karşı gelmekten sakının” diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Allah, zengindir, övülmeye lâyıktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Vekil olarak Allah yeter.”

yaratılan ne varsa hepsi ona aittir. Dilediği gibi onlar hakkında tasarrufta bulunur.” demek istediğini ifade etmektedir.²⁹⁰

Sâbûnî, bazen inkârcıların arasında da kıyas yapmakta ve onları kategorik olarak sıralamaktadır. O, Nisâ 146. âyetin²⁹¹ tefsirinde Yüce Allah’ın kâfirlerin tevbesi için tek bir şart koştuğunu Enfâl 38. âyetini²⁹² zikrederek açıklamıştır.²⁹³ Sâbûnî, münafıkların tevbesinin kabulü için dört şart ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Bu şartlar yerine gelmeden tevbelerinin kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. a- Nifaktan tevbe etmeleri, b- Durumlarını düzeltmeleri, c- Allah’ın kitabına sarılmaları ve d- Dinlerini sadece Allah’a hâs kılmaları istenmiştir. Bütün bu şartları yerine getirmiş olsalar bile yine de tevbeleri şüphelidir. Zira Allah onların imanına hükmetmemiştir. Sadece Müminlerle beraber olduklarından bahsetmiş, mümin olduklarından bahsetmemiştir. “فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ/Onlar Müminlerle beraberdirler” demiş. “فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنِينَ/Onlar Müminlerin ta kendisidirler” dememiştir. Yine onların tevbeleri hile ve aldatmaca olabilir. Âyetin devamında onlardan bahsetmemiş, onların isimlerini terk etmiş ve sadece Müminleri zikretmiştir. “وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا/Allah, Müminlere büyük bir mükâfat verecektir.” Bu da Yüce Allah’ın onlara olan öfkesini, onlardan yüz çevirmesini ve işledikleri günahın ne kadar büyük olduğunu göstermek için olduğunu vurgulamaktadır.²⁹⁴

Sâbûnî, âyetteki kelimelerin Allah tarafından özenle seçilmiş olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylece lafzın ifade ettiği mananın yanında âyetteki kelimelerin de ayrıca bir takım anlamları olduğuna dikkatleri çekmektedir. O, Mâide 14. âyette geçen “ومن الذين قالوا إنا نصرارى/Kendilerini biz Hristiyanlarız diye isimlendirenlerden” cümlesinde ifade edilen Hristiyan olmakla isimlendirmeyi Yüce Allah kendisine değil de Hristiyanlara nispet etmiştir. Sâbûnî, Hristiyanların “نحن أنصار الله/Bizler Allah’ın yardımcısıyız” sözlerinin doğru olmadığını ve sadece bir iddia ve zandan ibaret olduğunu göstermeye matuf olduğuna dikkatleri çekmiştir. Yine o, Hristiyanlar, gerçekten Allah’ın yardımcısı olsalardı Hz. İsa’nın Allah veya Allah’ın oğlu olduğu yönündeki inancı savunmayacaklarını dile getirmektedir.²⁹⁵

²⁹⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 223.

²⁹¹ “Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah’ın kitabına sarılanlar ve dinlerini Allah’a has kılanlar müstesnadır. Bunlar mü’minlerle beraberdirler. Allah, mü’minlere büyük bir mükâfat verecektir.”

²⁹² “İnkâr edenlere söyle: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır.”

²⁹³ Enfâl, 8/38.

²⁹⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 228-229.

²⁹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*, 249.

Müfessir, bazen âyetteki tekrar gibi gözüken kelimelerin de farklı anlamlara geldiğini belirtmektedir. O, Mâide 46. âyette²⁹⁶ iki kere “مصدقاً/doğrulayan” kelimesinin zikredilişinin tekrar olmadığını belirtmiş, birincisinin Hz. İsa’nın Tevrat’ı tasdik etmesi, ikincisinin İncil’i Tevrat’ı tasdik etmesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁹⁷ Sâbûnî, Mâide 66. âyette²⁹⁸ Allah’a karşı sorumlulukların yerine getirilmesinin (takvanın) rızkın genişlemesine sebep olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁹ Sâbûnî, Enâm 4. ve 5. âyetlerin³⁰⁰ tefsiri sadedinde Yüce Allah’ın inkârcıları, a- İmandan yüz çevirmeleri, b- Allah’ın âyetlerini yalanlamaları, c- Peygamberlerin getirmiş olduğu hakikatlerle alay etmeleri şeklinde üç özellikleriyle tanıttığını belirtmiştir.³⁰¹

3.1.2.1. Esbab-ı nüzûl rivâyetleriyle tefsir etmesi

Kur’ân âyetleri genel itibariyle yaşanan bir olay veya başta Müslümanlar olmak üzere Hristiyan ve Yahudiler tarafından sorulan sualler üzerine indirilmiştir. Yaşanan olay ve sorulan bu sorulara esbabı nüzûl (âyetlerin indiriliş sebebi) denilmektedir. Kur’ân’daki hüküm ifade eden birçok âyet, sorulan sorular neticesinde verilen cevaplarla uygulamaya konulmuştur. Kur’ân’ın anlaşılması noktasında müfessirler bu konuya çok büyük önem atfetmişlerdir.³⁰²

Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması noktasında nüzûl sebeplerini bilmek okuyucuya çok fayda sağlayacağı muhakkaktır. Ancak şunu ifade edelim ki Kur’ân’ın her âyeti ve sûresinin bir nüzûl sebebi bulunmamaktadır. Kur’ân ilk olarak Hz. Peygamber’e bir sebep olmadan indirilmiştir. Dolayısıyla nüzûl sebebini bildiğimiz kadar bil(e)mediğimiz birçok âyet ve sûrede mevcuttur.

Âyetin inişi her ne kadar bir şahıs bir toplum hakkında gerçekleşmiş olsada ifade etmiş olduğu mana o kişi ve toplum için kesin hüküm ifade etmektedir. Fakat âyetin manası aynı karakter veya aynı konumda olan tüm insanları da kapsamaktadır. Örneğin miras, zihar, lian, kazıf âyetlerinin inişi her ne kadar belli şahıslar için olmuş olsa da, ifade

²⁹⁶ O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa’yı, önündeki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat’ı doğrulayan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletilici ve bir öğüt olarak İncil’i verdik.”

²⁹⁷ es-Sâbûnî, Tefsîru’l-Vâdîhu’l-Müeyesser, 263.

²⁹⁸ “O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa’yı, önündeki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat’ı doğrulayan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletilici ve bir öğüt olarak İncil’i verdik.”

²⁹⁹ es-Sâbûnî, Tefsîru’l-Vâdîhu’l-Müeyesser, 270.

³⁰⁰ “Onlara Rablerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmesinler. Nitekim hak (Kur’an) kendilerine gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ilerde gelecektir.”

³⁰¹ es-Sâbûnî, Tefsîru’l-Vâdîhu’l-Müeyesser, 297.

³⁰² Osman Kesioğlu, Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri, 5 Baskı (Ankara: TDV, 2010), 64-66.

etmiş olduğu hükümler tüm insanlığı kuşatmaktadır. Âyetlerin iniş sebeplerini bilmenin tek yolu ise rivâyettir. Akılla bunun bilinmesi imkansızdır. Sebebi nüzûllara bakıldığında bir âyetin farklı konular hakkında indiğini bildiren rivâyetlere de rastlanmaktadır. Bu konuların farklı olması her hangi bir engel teşkil etmemektedir. Zira âyetlerin nüzûl sebepleri bazen farklılık gösterebilmektedir. Lafız genel olduğundan hakkında zikredilen tüm sebepleri de içine almaktadır.³⁰³

Sâbûnî, âyetlerin doğru anlaşılması için bazı âyetlerin nüzûl sebeplerini zikretmiştir. O, âyetlerin nüzûl sebebi olarak belirttiği olayları hangi kaynaktan aldığını genel de belirtmemiştir. Bazen tek bir âyetin bazen de birkaç âyetin bütünü hakkında nüzûl sebebine değindiği görülmüştür. Sâbûnî, Bakara 98. âyetin³⁰⁴ tefsirinde nüzûl sebebi olarak Yahudilerin Hz. Peygamber'e beş soru sormalarından bahseder. Hz. Peygamber sorulara doğru cevap verirse Yahudiler iman edeceklerini söylemişler. Hz. Peygamber soruların dördüne Yaudilere göre doğru cevap vermiş, beşincisine ise Cebrâil olarak cevap vermesini kabul etmemişlerdir. Yahudilere göre doğru cevabın Mîkâil olması gerektiğini belirtmiştir. Sâbûnî, Hz. Peygamber, Yahudilerin kendi zanlarına göre doğru cevap vermediği için Yahudilerin iman etmemeleri üzerine peşisıra gelen âyetlerin indirildiğini belirtmiştir.³⁰⁵

Müfessir, Bakara 106. âyet hakkında³⁰⁶ bahse konu olan “Nesh” meselesi üzerine Yahudilerin, “Muhammedin işi ne acayıptır. Ashabına bir emir veriyor daha sonra da yasaklıyor.” demeleri neticesinde nâzil olduğunu belirtmiştir.³⁰⁷

Sâbûnî, “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.” şeklinde nâzil olan Bakara 115. âyetinin³⁰⁸, seferde kibleyi tayin edemeyen ve zannı galibine göre kibleyi araştırıp o yöne doğru namaz kılanlar hakkında indiğini belirtmektedir. Zira Allah’ın her hangi bir mekânla sınırlanamayacağını, rızası aranarak hangi mekâna teveccüh edilirse orada zatının olacağını belirtmiştir.³⁰⁹ Yine o,

³⁰³ Tahîrî, *Tibyân*, 23-24.

³⁰⁴ “Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mîkâil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.”

³⁰⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 41.

³⁰⁶ “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”

³⁰⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 44.

³⁰⁸ “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

³⁰⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 46.

Bakara 133. âyetinin³¹⁰ Yahudilerin Hz. Peygamber'e gelip Hz. Ya'kûb'un öleceği gün çocuklarına Yahudilikle ilgili vasiyetlerini biliyor musun? sorularına karşılık indirildiğini aktarmıştır.³¹¹ Yine o, Bakara 139. âyetinin³¹² Yahudiler ve Hristiyanların Müslümanlara "Peygamberler bizden ve bizim dinimizden oldular. Bizim dinimiz sizin dininizden daha öncedir. Bizler Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz" demeleri üzerine indiğini beyan etmiştir.³¹³

Müfessir, Bakara 143. âyetinde kıblenin değişmesi emri verildiğinde daha önce Beyti Makdis'e yönelerek namaz kılanların, namazlarının durumunun ne olacağı hakkında Hz. Peygamber'e soru sormaları üzerine bu âyetin nâzil olduğunu beyan etmiştir.³¹⁴ Yine Bakara 158. âyetinin İslâm'dan önce müşriklerin uygulaması olan Safâ ve Merve arasında sa'y yapma ritüelinin İslâm dininde de emredilmesi üzerine, sahâbelerin müşriklere benzeme endişesiyle tereddüt etmeleri üzerine nâzil olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Ayrıca Bakara 186. âyetinde bir takım sahâbelerin Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini ve Allah'ın yakın mı uzak mı olduğunu sormaları ve buna göre dua ederken seslerini kısıp veya yüksek sesle dua edeceklerini belirtmeleri üzerine âyetin inzâl edildiğini belirtmiştir.³¹⁶

Sâbûnî, Bakara 189. âyetinde³¹⁷ Buhârî'nin Berâ' b. Âzib'den (öl. 71/690) nakille hac'dan dönenlerin tüm alışkanlıklarını değiştirdiklerini hatta evlerine girerken normal kapılarından değil de evlerinin arka taraflarından girdiklerini, bir seferinde ensâr'dan bir adamın hac dönüşü evine normal kapıdan girdiğini ve bundan dolayı ayıplandığını ve bu uygulamanın dinde bir yeri olmadığını kendi uydurdıkları bir şey olduğunu beyan etmek üzere bu âyetin nâzil olduğunu vurgulamaktadır.³¹⁸

³¹⁰ "Yoksa siz Yakub'un, ölüm döşeginde iken çocuklarına, "Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?" dediği, onların da, "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş müslümanlarız." dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?"

³¹¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 51.

³¹² "Onlara de ki: "Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz."

³¹³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 53.

³¹⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 55.

³¹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 59.

³¹⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 68.

³¹⁷ "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."

³¹⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 70.

Sâbûnî, âyetin kim veya kimler hakkında nâzil olduğunu açıkladıktan sonra bazen de olayın tamamını aktarmaktadır. O, Âl-i İmrân 101.³¹⁹ âyetin Ensâr hakkında indiğini belirtmiş ve iniş sebebi olarak da Zeyd b. Eslem'den (öl. 136/754) İbn İshâk'ın rivâyet ettiği şu hadisi aktarmıştır: “Yahudi olan Şas b. Kays Hz. Peygamber'in ashabından Hazrecli ve Evsliler'in bir arada olduğu bir meclise uğrar. Aralarındaki sevgiyi, ülfeti ve kaynaşmayı görünce öfkelenir. Bunun üzerine sinsi bir Yahudi gencini onların arasına gönderir. Onların arasındayken daha önce aralarında geçen Buas harbinden bahsetmesini ve birbirlerini kötülemek için söyledikleri sözleri ve şiirleri hatırlatmasını ister. Yahudi genç, Şas'ın dediğini yapar ve oradan ayrılır. Bunun üzerine sahâbeler birbirleriyle tartışmaya ve öfkelenmeye başlarlar. Savaş için birbirlerini davet ederler. Her iki kabilenin de birçok ferdi bu çağrıya uyarak olay yerine gelirler. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca yanındaki muhacirlerle birlikte derhal olayın yaşandığı yere giderler. Hz. Peygamber, “Ey Ensâr topluluğu ben sizin aranızdayken, Allah sizi hidâyete erdirdikten sonra, cahiliye adetlerini sizlerden gidermişken böyle bir şey nasıl yaparsınız?” diyerek olaya müdahale etmiştir. Ensâr, bu olayın şeytanın bir tahriki ve düşmanlarının bir hilesi olduğunu anladılar ve derhal silahlarını bırakıp birbirlerinin boyunlarına sarılarak ağladılar. Hz. Peygamber'e itaat ederek oradan ayrıldılar ve Yahudi Şas b. Kays'ın tutuşturduğu fitne ateşini Allah söndürdü ve bu âyeti kerimeyi indirdi.”³²⁰

Sâbûnî, Nisâ 22. âyetinin³²¹ inzal sebebini şu şekilde açıklamıştır: Cahiliye döneminde Ebû Kays b. Eslet (öl. 1/623) vefât ettiğinde oğlu, babasının hanımıyla (üvey anne) evlenmek istemiştir. Üvey annesi kendisini oğlu gibi gördüğünü ileri sürerek bu evliliği kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber vermesi neticesinde âyetin nâzil olduğunu bildirmiştir.³²²

Nisâ 43. âyeti sarhoşken ne söylediğini bilinceye kadar namaza yaklaşılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Sâbûnî, Tirmizî'den şu hadisi naklederek yaşanan olay hakkında âyetin nâzil olduğunu aktarmaktadır. “Abdurrahman bin Avf (öl. 32/652) bir yemek tertip eder. Sahâbelerin önde gelenlerinden bazılarını bu yemeğe davet eder. Henüz içki haram kılınmamışken yemekten sonra onlara içki ikramında bulunur. Sarhoş oldukları vakit akşam namazı girer. Aralarından birini imam tayin ederler. Bu kişi Kafırun sûresini

³¹⁹ “Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sınıksız bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.”

³²⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 140.

³²¹ “Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu, ne kötü bir yoldur.”

³²² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 180.

“Sizin ibâdet ettiklerinize ben de ibâdet ederim. Sizler de benim ibâdet ettiğime ibâdet ediyorsunuz” şeklinde sürenin sonuna kadar âyetlerin manasını bozarak okuması üzerine indirildiğini bildirmiştir.³²³

“Bişr isminde Müslüman gözüken bir münafıktan alacağı olan Yahudi, hakkını alamayınca Hz. Peygamber’in hakemliğine müracaat eder. Hz. Peygamber aralarında hüküm verdikten sonra münafık bu hükme razı olmaz ve başka bir hakem olarak Hz. Ömer’e gitmeyi teklif eder. Hz. Ömer’in yanına gelip olayı anlattıklarında biraz beklemelerini söyler. Hz. Ömer Kılıcını alır ve gelip münafığın başını omuzundan ayırır. Allah ve Resûlünün hükmünü kabul etmeyenlere vereceğim hüküm budur der.” Sâbûnî, bu olay üzerine Nisâ 61. âyetinin³²⁴ ve sıralı âyetlerin indirildiğini beyan etmiştir.³²⁵

Müfessir, bazı âyetlerin nuzûl sebeplerini açıklamıştır. Kim veya kimler hakkında indirildiğini belirtmiştir. Ancak her ne kadar âyet belirli bir şahıs veya toplum hakkında inmiş olsa da âyetin hükmünün tüm insanlar için geçerli olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî, Alak 9. âyetinden³²⁶ itibaren yalanlayan ve yüz çeviren Ebû Cehil’in hakkında indiğini zikretmiştir. Onun, hidâyet üzere olan ve takvayı emreden Hz. Peygamber’i namaz kılmaktan alıkoymaya çalıştığını dile getirmiştir. Kim aynı özelliklere sahip olursa varacakları yerin de aynı olacağının anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla burada âyetin belirli kişiler hakkında inzal edilmiş olması, onun hükmünün tüm insanlar için geçerli olmasına bir engel teşkil etmediğini bir kez daha belirtmiştir.³²⁷

3.1.2.2. Kur’ân’ı isrâiliyyat ve Kitab-ı Mukaddes ile tefsiri

Tefsirde İsrâiliyyat, ilk olarak Yahudi kökenli bilginleri akla getirmektedir. İlk İslâm toplumu Yahudilerle çok fazla münasebet içinde olmalarından kaynaklı bu türden bilgilerin ana kaynağı Yahudi kökenli gibi anlaşılmaktadır. Ancak tefsir alanında genel olarak Yahudi, Hıristiyan ve diğer din mensuplarının haberlerini içeren rivâyetlere bu isim verilmektedir. İlk İslâm toplumunun Kur’ân’dan önce yazılı bir kültürleri olmadığından Kur’ân’ı olduğu gibi kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bu türden bilgiler, Kur’ân’i bilgi karşısında âdeta sırtırcasına kendini göstermiştir. Bu bilgiler genel olarak Kur’ân kıssaları bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu bilgilerin ilk ortaya çıkışı sahâbe dönemine denk

³²³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 189.

³²⁴ “Münafıklara, “Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) ve Peygambere gelin” dediği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.”

³²⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 195.

³²⁶ “Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?”

³²⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1583-1584.

gelmektedir. Bu türden bilgilerin bir kısmı Kur'ân'a uymakta, bir kısmı tamamen zıt olmakta, bir kısmı da sıhhati tam olarak bilinmemektedir. Tefsir alanındaki ihtilafta tam da bu noktada kendini göstermektedir.³²⁸

İsrâîlî bilgiler ilk dönem müfessirleri tarafından aktarılan bilgilerin, kaynaklarının belirtilmesi amaçlı kullanılmaktaydı. Günümüzde İslâm'ın özüne ters olan, uydurma ve akıl dışı verilere söylenmektedir. Bu yönüyle İsrâîliyat kavramının ilk dönem ve modern çağ arasında anlam sapmasına maruz kaldığı görülmektedir. Bu dönemde bu bilgiler yıkıcı etkileri olan, hayâlî ve akıl dışı olarak telakki edilmektedir. Bu sebeple çağdaş müfessirler isrâîlî bilgilere eserlerinde yer vermekten imtina etmişlerdir. Bunlara alternatif olarak Kur'ân'ın farklı surelerinde dağınık olarak zikredilen kıssaların daha teferruatlı bir şekilde kutsal kitaplarda ele alınmaları nedeniyle günümüzde bu bilgilere alternatif olarak Kutsal kitaplardan yapılan nakiller konumlandırılmışlardır. Neticede bu arayış, farklı açılardan bu konuları ele alan kutsal kitaplara yönelişi doğurmuştur. Son dönemlerde kaleme alınan tefsirler bu bilgileri naklederlerken kutsal kitabı kaynak olarak kullanmışlar ve bunda da bir beis görmemişlerdir. Sonuç itibariyle çağdaş tefsirlerin lugat, tarih ve dinler tarihi gibi bilgileri bir olgu olarak kutsal kitaplardan nakletme yolunu benimsedikleri görülmektedir.³²⁹

Müfessir, tefsirinde doğrudan İsrâîlî rivâyetleri nakletmemiştir. Ancak İsrâîliyyat olarak bilinen bazı yanlışları düzeltmek amaçlı zikredip, doğru olan manayı açıklama yoluna gitmiştir.³³⁰ O, Â'raf 190. âyette zikredilen eşlerin Hz. Âdem ve Hz. Havva olduğu konusundaki görüşün batıl ve doğru olmadığını belirtmiştir. Doğan çocukları yaşamazken şeytanın onlara vesvese verip çocuklarının yaşamalarını istiyorlarsa çocuğun ismini Abdülhâris (Hâris'in kulu) koymalarını söyler. Çünkü Hâris şeytanın ismidir. Allah'ın çok değerli bir peygamberi olan Hz. Âdem'in imanı ve akideyi zedeleyen böyle bir isteğe cevap vermesi imkânsızdır. Üstelik bu hareket şırıktır. Böyle bir görüşü kabul etmek doğru değildir. Doğru olan görüş ise muhakkık müfessirlerin söylediği gibidir. Âyetin devamında gelen “فَقَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ/Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.” cümlesi âyette bahsi geçen kişilerin Hz. Âdem ve muhterem eşi değil, onların zürriyetlerinden

³²⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 17 Baskı (Ankara: TDV, 2008), 244-249.

³²⁹ Mustafa Yıldız, “Tâhir b. Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde Kitâb-ı Mukaddes Nakillerinin Referans Değeri, Tahlil ve Tenkidi”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan/2022).

³³⁰ “Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.”

gelen başka bir eş olduğudur. Hasan Basri'nin de bu görüşte olduğunu ayrıca belirtmiştir.³³¹

Sâbûnî, İsrâîli haberlerin tefsirlere alınması noktasında bazılarının doğrulama ve tahkik yapmadan bu bilgileri aldıklarını belirtmiş, bunun doğru olmadığını vurgulamıştır. Özellikle Sad sûresinin tefsiri bağlamında bu tür haberlerin çok olduğunu ancak bunların asla doğru olmadığını zikretmiştir. Bu sûrede Hz. Davud hakkında söylenen uydurma haberlerin Allah'ın çok değerli bir peygamberi hakkında Yahudiler tarafından uydurulmuş iftiradan ibaret olduklarını belirtmiştir.³³²

Sâbûnî, âyetlerin tefsirinde nadiren kutsal kitaplardan alıntılar yapmaktadır. En'am 151. ve 152. âyetlerinde³³³ emredilen Rabbânî ve evrensel olan her ırk ve nesile hitap eden on emri zikrettikten sonra bu emirlerin diğer kutsal kitaplarda da geçtiğini ifade etmiştir. Bu on emri Tevrat'ın nassıyla aktarmakta ve İncil'in baş kısmında da olduğunu açıklamaktadır. On emir şunlardır: "Ben Mısır topraklarında seni kölelik evinden çıkaran ve peygamber olarak gönderen ilahım. Benden başka ilahın olmasın. Ömrünün uzun olması için annene-babana iyilikte bulun. Öldürme, zina etme, çalma, yalancı şahitlikte bulunma, yakınının kızına, kölesine, cariyesine, malına, bineğine hatta hiçbir şeyine tamah etme."³³⁴

3.2. Farklı İlimler Açısından et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Kur'an'ı yorumlayan müfessirler, Kur'an'a olan yaklaşımları neticesinde sınıflandırılmışlardır. Âyetlerle alakalı ister merfu', mevkûf, maktu' hadisler olsun ister israilî haber olsun yoğunluklarını bu türden nakillere vermişlerse kendilerine muhaddisîn denmiştir. Allah'ın isim ve sıfatlarını ele alıp yorumlamaya uğraşanlara mütekellimin denilmiştir. Fıkhî hükümlerin çıkarılması ve bunlar arasında tercihte bulunmaya ağırlık verenlere usûlcü fakihler denilmiştir. Kur'an'ın lügatı, i'rabı, müfredi ve cümlesi üzerinde

³³¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 419.

³³² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 1136-1137.

³³³ (Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız." Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisini hakkında) konuştuğunuz zaman yakınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alalım diye emretti.

³³⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 351. Kutsal Kitap, Mısırdan Çıkış, 20/1-17, Kutsal Kitab'a bakıldığında Sâbûnî'nin saydıklarına ilâve olarak 1-Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın, 2-Şabat gününü kutsal sayarak anımsa şeklinde iki emrin zikredildiği görülmüştür. Sâbûnî'nin burada kutsal kitapta mevcut olan iki emri zikretmediği görülmüştür.

durup Arap şiirinden her biri için delil getirenlere lugavi nahviler denilmiştir. Mana ve ifade açısından kelâmdaki belâğî güzelliklere ve nüktelere ağırlık verenlere ise edebiyatçı müfessirler denilmiştir.³³⁵

Bu bölümde *et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser* Sâbûnî'nin istifade etmiş olduğu ilimler açısından incelenecektir. Fıkıh, kelâm, Kur'ân ilimleri, belâgat, filolojik ve bilimsel açıdan âyetlere yaklaşımı değerlendirilmiş ve başlıklar halinde konularına göre tasnif edilerek zikredilmiştir.

3.2.1. Fıkıh ilmi açısından *et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser*

Müfessirler Kur'ân'ı yorumlarken genel olarak ele aldıkları bir ilim dalını öne çıkararak inceledikleri görülmüştür. Müfessirin eseri ise birçok özelliği içinde barındıran genel tefsir tarzıyla yazılmış olduğu görülmektedir. Burada âyetleri fikhî açıdan ele almasını inceleyeceğiz. Sâbûnî, âyetleri fikhî açıdan ele almakta ve ifade ettikleri bazı fikhî hükümleri zikretmektedir. Ancak mezhebi taassuba girmeden fikhî hükümleri aktarmakla yetinmektedir.

Fikhî açıdan yazılmış tefsirlere ahkâm tefsiri denilmektedir. Bu tür tefsirler genel olarak âyetlerin ifade ettikleri hükümleri incelemekte ve bu hususta muhatapların ameli olarak yapmaları gereken eylemlerin nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. İslâm bilginlerinin âyetlerden çıkarımda bulundukları bir takım kuralları da aktarmaktadırlar. Ayrıca müfessirlerin kendileri tarafından çıkarılan hükümleri cem eden tefsir türleridirler.

Muhammed Ali es-Sâbûnî'de ahkâm açısından âyetleri ele aldığı ve yorumladığı "*Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîr'i Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*" isimli eseri kaleme almış ve okuyucularıyla buluşturmuştur. Bu yönüyle donanımlı biri olduğu söylenebilir. Kur'ân'da hüküm bildiren âyetlerin 200, 500, 800 arasında olduğu hakkında farklı görüşler zikredilmektedir. Bu farklılık ise âyetlerin sarîh bir şekilde hüküm bildirmesi veya dolaylı yoldan işaret etmesi sonucunda oluşmaktadır.³³⁶ Burada müfessirin fikhî olarak ele almış olduğu meseleler, öncelikle muâmelât daha sonra ibadât son olarak da ukubât açısından ele alınıp tâdât edilmeye gayret edilmiştir.

3.2.1.1. Mirasın erkek ve kız çocuğuna taksimi

³³⁵ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdîrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-Fevzû'l-Kebîr fî Usûlü't-Tefsîr* ts.), 104-105.

³³⁶ Çalışkan, *Tefsîr Tarihi*, 174.

Miras, ölen kişinin şer'i varislerine geride bıraktığı mal ve hakları ifade etmektedir. Terekeden kalan malın kime ne miktarda verileceği bilgisi ise miras ilminin konusuna girmektedir. Bu ilim dalına feraiz (varis için takdir edilen hisseler) ilmi'de denilmektedir. Bu ilim dalının üç unsuru vardır. Bunlar varis olanın, ol(a)mayanın ve kime ne miktarda mal pay edileceğinin bilinmesini içermektedir. Bu ilmin kaynağı, kitap, sünnet ve icma' ile sabittir. Kimlerin hangi yolla varis olabileceği, varis olanların terekeden ne miktarda mal alacağı, kimlerin terekeden mal alamayacağı gibi bilgiler ilgili bilim dalına ait kitaplarda geniş bir şekilde ele alınmıştır.³³⁷ Araştırmamızın dışında olması nedeniyle bu konulara girmeyi uygun görmedik.

Vefat eden kişinin erkek ve kız çocukları bulunduğu takdirde erkeklere iki, kız çocuklarına bir hisse terekeden pay verilir.³³⁸ Sâbûnî, Nisâ 11. âyette vefât edip geride erkek ve kız çocuk bırakanların mirasının taksimi konusunda erkek çocuğun kız çocuğunun alacağı payın iki katı kadar pay almasının sebebini şöyle açıklamıştır: Erkeğin evlenirken mehir verme, evlendikten sonra ailesinin nafakasını temin etme ve aile fertlerine harcama yapma gibi yükümlülüklerinin bulunması, kız çocuğu için böyle bir sorumluluğun olmamasıyla îzâh etmektedir. Dolayısıyla külfet ne kadarsa ücretin de o nispette olacağına dikkat çekmiştir. Yine aynı âyeti kerimenin tefsirinde miras taksiminin Yüce Allah'ın zulüm ve haksızlığı önlemek için bizzat kendisinin yaptığını, bu işi kullarına bıraksaydı birçok haksızlığın olacağını ifade etmiştir.³³⁹

Konuyla alakalı modernistler İslâm'ın kadına gereken değeri vermediğini savunmaktadırlar. Ancak her hangi bir konu incelendiğinde parçacı değil bütüncül olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu uygulanmadığında ise istenen doğru neticeye ulaşılamaz. Kadına erkeğin yarısı kadar mirastan pay verme, kadına verilen değerle alakalı bir durum değildir. Tamamen ekonomik olarak değerlendirilmelidir. Zira İslâm ne evlilik öncesi ne de süresince kadına ekonomik bir külfet yüklememiştir. Ailenin geçimi, kadına mehrin verilmesi ayrıca mirastan aldığı hisse ve hiçbir ekonomik sorumluluğunun olmayışı gibi nedenler yan yana getirildiğinde, erkek kardeşe kız kardeşin iki katı kadar mal verilmesinin hikmeti açıkça görülmektedir. Neticede olayın kadına verilen değer ile ilgili olmadığı anlaşılmaktadır.³⁴⁰

³³⁷ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, 4 Baskı (Suriye/Dımeşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 697-706.

³³⁸ Ali b. Muhammed er-Rahabî, *Ravdatû'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*, 2 Baskı (Beyrut: Dâru'l-Furkan, 1984), 423.

³³⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 175.

³⁴⁰ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 9. Baskı (Konya: Kitap Dünyası, 2008), 299-300.

3.2.1.2. Uhuvvetten kaynaklı varis olma

Kur'an, mirasın, aralarında akrabalık bağı bulunanların hakkı olduğunu bildirmektedir.³⁴¹ İslam öncesinde çapulculuğun ve göçebeliliğin verasete etki ettiği bilinmektedir. Yine o dönemde mirasın sebebi olarak hısımlık, evlatlık ve dostluğa dayalı anlaşma olarak tarif edilen "velâ" uygulaması geçerliliğini sürdürmekteydi. Erkek olmayan veya erkek olduğu halde silah taşıyamayan kimseler, mirastan hak sahibi olamazlardı. Uhuvvetten kaynaklı mirasçı olma, ne islam öncesi ne de islamdan sonra hicret öncesi uygulaması olmayan bir eylemdi. Böylelikle tüm mal varlıklarını geride bırakan muhacirlerin bir nebze de olsa karşılaştıkları maddi sıkıntıların önüne geçilmesi düşünülmüştü. Bu uygulamanın tesisiyle İslam kardeşi olma ve hicret, ensar ve muhacir arasında miras pratiğini hayata geçirmiş oldu.³⁴²

Hz. Peygamber, Medine'ye 622 yılında hicret ettiğinde muhacirler ile ensâr'ı kardeş ilan etmişti. Bu kardeşlik sebebiyle bir muhacir vefât ettiğinde ensâr'dan olan kardeşi kendisine mirasçı oluyordu. Ensâr'dan biri vefât ettiğinde ise muhacirlerden olan kardeşi ona mirasçı oluyordu.³⁴³ Sâbûnî, Enfâl 72. âyetin³⁴⁴ bu konuyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Ancak aynı sûrenin 75. âyetinin³⁴⁵ kardeşlikten meydana gelen varis olma hükmünü nesep veya akrabalık yoluyla varis olma hükmüyle nesh ettiğini ifade etmiştir. Bundan sonra kardeşlik vesilesiyle ensâr ve muhacir birbirlerine mirasçı olamayacaktır. Müfessir, İbn Abbas'tan bu âyetin nâzil olmasıyla beraber -uhuvvetten kaynaklı varis olma- uygulamasının da terk edildiği yönünde nakilde bulunmuştur.³⁴⁶

Sâbûnî, Medîne'ye hicretin olduğu ilk dönemde Hz. Peygamber'in inananlar arasındaki sevgi bağlarının daha da kuvvetlenmesi için tesis etmiş olduğu -kardeşlik uygulaması neticesinde din kardeşlerinin birbirlerine varis olmasını- sonradan indirilen âyetlerle nesh edildiğini beyan etmiştir. Ancak âyetlerin zahirinden nesep değil de din

³⁴¹ Ahzap, 33/6.

³⁴² Metin Çetin, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkam mine'l-Kur'ân" Tefsiri Bağlamında Ahzâp Suresindeki Hükümlerin Mukayeseli İncelenmesi (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2015), 79-80.

³⁴³ Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, Keşfü'l-Müşkil Min Hadîsi's-Sahîhayn (Riyadts.), 111.

³⁴⁴ "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."

³⁴⁵ "Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

³⁴⁶ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 449.

kardeşlerinin birbirlerine varis olabilecekleri anlaşıl(a)mamaktadır. Sâbûnî, İbn Abbas'tan âyetin nüzûlüyle ilgili yapmış olduğu nakil sebebiyle böyle bir yorumu yapabilmektedir. Değilse lafzi okuma neticesinde bu anlamların çıkarılması neredeyse mümkün gözükmemektedir. Sâbûnî'nin her ne kadar âyet hakkında nakil de bulunmuş olduğu görülsede, dirâyet metodunu kullanarak yorum yaptığı da müşahade edilmektedir. Bu uygulaması da müfessirin her iki metodu da bilinçli olarak mezcettiğini göstermektedir.

3.2.1.3. Miras'ın hak sahibi olmayan yakınlar verilmesi

Yüce Allah, Kur'ân'ın farklı âyetlerin de kimlerin mirastan hak sahibi olduklarını ve ne ölçüde mîrastan pay alacaklarını açıklamıştır. Müfessir, Nisâ 8. âyette³⁴⁷ miras taksimi yapılırken mirastan hak sahibi olmadığı halde şahit olan akraba, yetim ve miskinlere terekeden bir şeyler verilmesi yönündeki emir kipinin “فارزقوهم منه/onlara da maldan bir şeyler verin” vücbiyet ifade etmediğini, varislerin baliğ olanlarından yapmaları istenen mendup bir eylem olduğunu belirtmiştir.³⁴⁸ Sâbûnî âyette ifade edilen emrin farz bir hüküm ifade etmediğini, her Müslümanın bu emrin yerine getirilmesi noktasında sorumlu olmadıklarını ifade etmektedir. Ancak âyetin ifade ettiği hükmün yapılmasının kişiye yarar sağlayacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Müfessirin bu hükmü açıklarken her hangi bir kaynak belirtmemesi eseri için bir eksiklik olduğu söylenebilir.

3.2.1.4. Vasiyet

Vasiyet, bir şeyin başka bir şeye ulaştırılması anlamında kullanılan fikhî bir terimdir. Dolayısıyla kişi, hayatında yanında var olan bir şeyin ölümünden sonra başkasına ulaştırılmasını istediğinde buna vasiyet denmektedir. Vasiyet, kitap, sünnet ve icma' ile sabittir. Vasiyet, vefat eden kişinin vefatından önce geride kalan yakınlarından yapmalarını istedikleri talepleri de içermektedir. Vasiyet eden kişi malının en fazla üçte birini vasiyet edebilir. Bundan daha fazlasını vasiyet etmiş olsa bile bu isteği yerine getirilmez. Kişinin yakınları ihtiyaç sahipleri ise bu durumda malını onlara bırakması daha faziletli bir davranış olarak belirtilmiştir. Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dolayısıyla vefat eden kişi varisi olan kişiye malı noktasında vasiyette bulunamaz.³⁴⁹

³⁴⁷ “Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.”

³⁴⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 174.

³⁴⁹ Yahya b. Ebi'l-Hayr el-Yemenî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 147-155.

Vefât eden kişilerin mirasları taksim edilmeden önce varsa vasiyetlerinin yerine getirilmesi ve borçlarının ödenmesi emredilmektedir. Sâbûnî, Nisâ 11. ve 12. âyetlerin tefsiri sadedinde vasiyetin maslahata uygun olması gerektiğini belirtmektedir. Şâyet varislerden her hangi birisini mirastan tamamen mahrum bırakma veya zarar verme şeklinde olursa bu vasiyetin geçersiz olduğunu belirtmektedir. Vasiyetin, terekenin üçte birini geçmemesi gerektiğini de belirtmiştir.³⁵⁰

3.2.1.5. Nikâhlanılması haram olan kişiler

Allah, insanları ve eşyayı çift olarak yarattığını beyân etmiştir.³⁵¹ Dolayısıyla erkek olsun kadın olsun fitrat olarak birlikte yaşamak üzere yaratılmışlardır. Ancak bu birliktelik yaratıcı olan Allah'ın belirttiği ölçülere göre olması gerekmektedir. İslâm dini evliliği tavsiye etmiş,³⁵² nikahsız birlikteliği ise yasaklamıştır.³⁵³ Kişi kimlerle nikâh aracılığıyla birliktelik yapabilir, kimlerle yapamaz bunun da açıklaması Kur'ân'ın farklı âyetlerinde ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bildirilmiştir. Burada konu teferruatlı bir biçimde incelenmekten ziyâde, Sâbûnî'nin değinmiş olduğu noktalar belirtilmeye çalışılmıştır.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Nisâ 23. Âyetin tefsiri sadedinde karâbet sebebiyle kendileriyle nikâhlanılması haram olan yedi sınıfın (Anneler, Kızlar, Kız kardeşler, Halalar, Teyzeler, Erkek kardeşin kızları, Kız kardeşin kızları) sadece sayılanlarla sınırlı olmadığını açıklamıştır. Anne derken anneden ve babadan tüm ninelerin, kızlar derken kızların da kızları, kız kardeşler derken ister anne bir, ister baba bir, ister hem anne hem baba bir olsun fark etmez hepsinin, halalar ve teyzeler derken hem kişinin kendi halalarını ve teyzelerini hem de anne ve babasının halalarını ve teyzelerini, erkek ve kız kardeşlerinin kızları derken yeğenlerinin de kızlarını kapsadığı şeklinde nikâhlanılması yasak olanların çerçevelerinin geniş olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

3.2.1.6. Ehl-i Kitap kadınlarla evlilik

Müfessir, bazen âyetin sarîh bir şekilde ifade ettiği mananın aksine, şartlar değiştiğinde hükmün de değişeceği kaidesinden yola çıkarak tam tersi bir mana verebilmektedir. Şöyle ki; Mâide 5. âyeti Müslüman erkeklerin, ehli kitap hanımlarla mehirlerini vermeleri, kadınların iffetli olmaları ve gizli sevgili edinmemeleri şartıyla evlenmelerinin caiz olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî, evliliğin caiz olabilmesi için “erkeklerin

³⁵⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 176.

³⁵¹ Zâriyât 51/49.

³⁵² Nûr 24/32.

³⁵³ İsrâ 17/32.

³⁵⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 180.

kadınlara baskın ve egemen olması” şartını zikretmektedir. Sâbûnî, kadınlar günümüz Avrupa ve Amerika’sındaki gibi hâkim durumda olurlarsa bir de yasalar çocukların haklarını kadınlara veriyorsa bu durumda Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin haram olduğunu belirtmiştir. Âyet, Ehl-i kitap kadınlarla mümin erkeklerin evlenebileceklerini ifade etmektedir. Müfessir, bu evliliği âyetin lafzında zikredilmeyen “erkeğin egemen olma” şartına bağlamaktadır. Bu şartın gerçekleşmediği yerde evliliğin de caiz ol(a)mayacağını belirtmektedir.³⁵⁵ Müfessir, Kur’ân’ın ifade etmiş olduğu hükümlerin, şartların değişmesiyle değişebileceği görüşündedir.

3.2.1.7. Mut’a nikâhı

Mut’a nikâhı belirli bir vakitle kayıtlı olup İslâm’ın ilk yıllarında mevcut olan nikâh çeşidine verilen isimdir. Bu çeşit nikâhta talak, zihar, îla ve mîras söz konusu değildir. İslam’ın ilk dönemlerinde caiz olan ancak Hayberin fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından uygulamadan kaldırılan bu nikâh çeşidi bazı mezhepler tarafından günümüzde de uygulanmasına devam edilmektedir. Ancak genel kanaat bu çeşit nikâh’ın geçersiz bir nikâh olması yönündedir.³⁵⁶

Müfessir, Râfizilere göre caiz görülen mut’a nikâhının Ehl-i Sünnet inancına uygun olmadığını beyan etmektedir. Hz. Peygamber’in kesin bir şekilde hem Hayber’in hem de Mekke’nin fethedildiği esnada belli bir vakitle kayıtlı olan bu türden bir nikâhı yasakladığını nakletmekte, ancak kaynak belirtmemektedir.³⁵⁷

Sâbûnî, savunmuş olduğu görüşlerin dışındaki farklı bir görüş olduğunda açık bir şekilde görüşünü beyan etmekte ve diğer görüşlerin yanlış oluşuna vurgu yapmaktadır. Bu uygulaması, müfessirin görüşlerini öğrenmemizi daha da kolaylaştırmaktadır. O, karşıt görüşlerin doğru olmadığını belirttikten sonra ilmi tartışmalara da girmemektedir.

3.2.1.8. Sütannelik

Nesep yoluyla evlenilmesi haram olanlar kadınlar gibi süt emmek yoluyla da yedi sınıf kadınla evliliğin haram olduğu belirtilmiştir. Ancak haramlığın gerçekleşmesi için

³⁵⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 244.

³⁵⁶ İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb: Dâru'l-Minhâc*, 1428/2007), 400.

³⁵⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 264.

bebeğin kaç yaşına kadar ne miktarda ve kaç kere süt emmesi noktasında fıkıh mezheplerinin farklı görüşleri olmuştur.³⁵⁸

Sâbûnî, Nisa 23. âyetinin³⁵⁹ tefsiri sadedinde sütannelerden bahsederken iki yaşından küçük çocukların süt emdiği anneleri olarak kayıtlamaktadır. Yüce Allah bu âyette süt sebebiyle nikâhlanılması haram olanları zikrederken sadece sütanne ve sütkız kardeşi saymıştır. Sünnet, ise süt sebebiyle kendileriyle nikâhlanılması yasak olanların karâbet sebebiyle yasak olanlar gibi yedi sınıf olduklarını beyan etmiştir. Müfessir, “Nesep yoluyla haram olanlar süt sebebiyle de haram olur” hadisini Buhârî ve Müslim’den nakletmektedir. Ayrıca âyet iki kız kardeşin aynı anda bir kişinin nikâhı altında bulunmasını da yasaklamıştır. Sünnet ise aynı anda bir kız ve halası veya kız ile teyzesinin de bir erkeğin nikâhı altında bulunmasını yasaklamıştır. Sâbûnî, “Hz. Peygamber kişinin aynı anda bir kız ve halasıyla veya teyzesiyle evlenmesini yasaklamıştır” hadisini Müslim’den naklederek zikretmektedir.³⁶⁰

Sâbûnî, âyetin ifade etmiş olduğu hükmün kapsam alanını nakilde bulunmuş olduğu hadisler ile genişletildiğini beyan etmektedir. Zâhiren lafızlardan anlaşılan anlamın sünnet aracılığıyla genişletilebileceğini savunmaktadır. Sâbûnî, bunun sebeplerine ve hikmetlerine değinmemekle birlikte hangi fıkıh mezhebinin görüşü olduğunu da belirtmemektedir. Bu görüşün hangi mezhebe ait olduğunu veya hakkında icmâ olup olmadığını zikretmiş olsaydı daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.2.1.9. Abdest alırken ayakların yıkanması

İbadet, kulun Allah’tan sevap bekleyip, azabından kurtulmayı ümit ederek Allah tarafından yapılması emredilen eylemleri yerine getirmesi, yasakladığı hususlardan uzak durması demektir. Ubudiyet ise hiçbir karşılık beklemeden, sadece Allah’ın böyle bir ibâdete layık olduğu için onu yüceltmek ve ona boyun eğmek için emir ve yasaklarına uymaktır şeklinde tanımlanmaktadır.³⁶¹

³⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccac el-Mervezî, *İhtilâfu'l-Fukahâ* (Riyad: Edvâu's-Selef, 2000/1420), 275.

³⁵⁹ “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütannelerinizi, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

³⁶⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 180-181.

³⁶¹ Ebû'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud el-Alusi, *Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'al Mesânî* (Beyrut1997), 63-64.

Mâide 6. âyetinde³⁶² abdestin farzları zikredilmektedir. Müfessir, âyette geçen “أَرْجُلَكُمْ/ayaklarınızı” ifadesinin mensup olarak geldiğini, bundan dolayı daha önce geçen “وَأَيْدِيَكُمْ/ellerinizi” ifadesi üzerine atfedildiğini belirtmiştir. Ellere sabit olan yıkama hükmünün ayaklar için de sabit olduğunu vurgulamıştır. “أَرْجُلَكُمْ/ayaklarınızı” ifadesinin “بِرَأْسِكُمْ/başınızla beraber” ifadesi üzerine atfedilmediğini belirtmiştir. Şâyet onun üzerine atfedilseydi her iki kelimenin de mecrur olacağını söylemiştir. Sâbûnî, bu açıklamasıyla Şia mezhebine itirazda bulunmuş ve apaçık bir yanılğı içinde olduklarını beyan etmiştir. O, konuyla ilgili Buhârî’nin rivâyet ettiği “Vay ateşten o topukların haline” hadisini de zikretmiştir.³⁶³ Sâbûnî abdestin nasıl olması gerektiği konusunu kendi ameli mezhebinin görüşünü delillendirerek savunmaktadır. Ancak bunu sarahaten ifade etmemektedir. Âyette zikri geçen kelimelerin i’rab yönünden farklı okunuşları sayesinde anlamın da değiştiğine dikkatleri çekmektedir. Bu farklılığın mezheplerin görüş ayrılıklarının altında yatan bir sebep olduğu vurgusunu da zımnen yapmaktadır.

3.2.1.10. Namazların kısaltılması

Kişinin sefere çıktığında dört rekâtı namazlarını iki rekât olarak kılabilceğini beyan eden Nisâ 101. âyeti³⁶⁴ bu ruhsatı korkuya bağlamıştır. Müfessir, İbn Mâce’den “Hz. Ömer’in artık korku kalmadı namazlarımızı nasıl kılmamız gerekiyor” şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber, “Bu Allah’ın sizlere vermiş olduğu bir sadakadır. Allah’ın sadakasını kabul ediniz” şeklinde cevap verdiğini ifade eden hadisi aktarmıştır.³⁶⁵ Bu âyette Allah’ın sefer esnasında namazların kasr edilebileceği vurgulanmıştır. Hz. Ömer âyetin zahirine bakarak bu ruhsatın sadece korku nedeniyle verildiğini düşünmüştür. Hz. Peygamber ise bu düşüncüyü düzelterek bunun Allah’ın kabul edilmesi gereken bir sadakası olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî, âyetin ifade etmiş olduğu hükmün nasıl anlaşılması gerektiğini hadisten delil getirerek îzâh etmeye çalışmıştır. Böylece namazın kasr edilmesi olayını sadece korkuya değil, sefere bağlı olduğunu ifade etmiştir. Buna bağlı olarak Sâbûnî,

³⁶² “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”

³⁶³ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 245.

³⁶⁴ “Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”

³⁶⁵ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 211.

formatta selâm verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Zikretmiş olduğu delillerle de okuyucularını bu hususa teşvik ettiği görülmüştür.

3.2.1.12. Av hayvanlarının yakaladığı avlar

Müfessir, Mâide 4. âyetini tefsiri sadedinde av hayvanlarının yakaladığı avların yenilebilmesi için dört şartın gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. a- Hayvan bırakıldığında av'a doğru gitmesi gerekir. b- Sevk edildiğinde derhal harekete geçmelidir. c- Yakaladığı avdan yememesi gerekir. d- Sahibi av hayvanını bıraktığı esnada Allah'ın ismini zikretmesi gerekir. Bu şartlar, avlanan hayvanın yenebilmesi için gerekli olan şartlardır. Sâbûnî, Adiy b. Hâtim'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu hadisi Buhârî'den nakletmektedir. "Eğitilmiş hayvanını avın üzerine saldırdığında şâyet hayvanın avı öldürür fakat avdan yemezse bu avdan yiyebilirsin. Eğer hayvanın avdan yemişse sen yiyemezsin. Çünkü o avı kendisi için yakalamıştır."³⁷² Sâbûnî burada av hayvanının yakalamış olduğu hayvanın yenebilmesi için dört şartın varlığından haber vermektedir. Ancak bu şartların sadece biri için hadisten delil getirmiştir. Diğer şartların delillerini zikretmemektedir. Ayrıca bu şartları hangi fikhî mezhebin veya mezheplerin ileri sürdüğünü de belirtmemektedir. Bu şartların tamamının delillerini ve kaynaklarını da zikretmiş olsaydı zihinlerde oluşabilecek soru işaretlerine de cevap vermiş olacaktı.

Sâbûnî, diyet ödeme, mürted'in öldürülmesi, hilal'in görülmesi vs. bir çok fikhî konuda yeri geldiğinde gerekli açıklamalarda bulunmaktadır.³⁷³

3.2.2. Kelâm ilmi açısından et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Muhammed Ali es-Sâbûnî, bazı âyetleri kelâmî açıdan ele almakta ve ona göre yorumlamaktadır. Ele aldığı konular da kendi görüşünü de açık bir şekilde ifade etmektedir. Varsa kendine göre farklı görüşler onların da yanlış olduğunu belirtmektedir. Mütalaamız sonucunda biz de hâsıl olan kanaat, müfessirin Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat şeklinde formüle edilen itikâdî yolu benimsediği anlaşılmaktadır. Burada tespit edebildiğimiz bazı konuları sırasıyla tâdât etmeye çalışacağız.

3.2.2.1. Allah'ın Arş'a istiva etmesi

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Bakara 255. âyette³⁷⁴ cahil olarak tanımladığı bazı insanların Allah'ın gökyüzünde olduğu yönündeki kanaatlerinin çok büyük bir yanılğı

³⁷² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 244.

³⁷³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 67, 206, 679.

olduğunu belirtmiştir. Sâbûnîye göre Allah, kendisinin belirttiği şekilde Arşa istiva etmiştir.³⁷⁵ Selefî Salih'in görüşü olan teşbih, temsil ve ta'til olmaksızın zatına layık bir biçimde arşa istiva ettiğini ifade etmektedir.³⁷⁶ . Müfessir istivayı kabul etmekte ancak mahiyetinin nasıl olduğu hakkında bir yorum yapmamaktadır.

3.2.2.2. Allah'ın dünyada görülmesi

A'râf 143. âyetinde³⁷⁷ Yüce Allah ile Hz. Mûsâ arasındaki diyalog zikredilmektedir. Müfessir, Hz. Mûsâ'nın dünya da Allah'ı görememesi, ahirette müminlerin cennette Allah'ı görmelerine engel değildir demektedir. Mümkün olmayan Yüce Allah'ın bu dünya da görülmesidir. Fakat ahirette Allah'ı görmek bütün müminler için mümkün olacaktır demiş ve delil olarak Kur'ân'dan Kıyamet 22. ve 23. âyetlerini zikretmiştir.³⁷⁸

3.2.2.3. Allah'ın isimleri

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Kalem 45. âyetini tefsiri mahiyetinde “*Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.*” ifadesinden yola çıkarak Allah'a “hilekar, aldatan ve alaycı” gibi isimler ile tesmiye olunamayacağına işaret etmiştir. Eksiklik ve noksanlığı çağrıştıran hiçbir vasıf ile Allah'ın nitelenemeyeceğini zikretmiştir. Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğunu beyan etmiş ve bunların dışında isim konulamayacağını vurgulamıştır.³⁷⁹

3.2.2.4. Teklifi ve tekvini hitap

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Yüce Allah'ın iki türlü hitabı olduğunu beyan etmiştir. Bunlar teklifî ve tekvini hitaplardır. Akıl sahibi olanlara yapılan hitabın teklifî, cemadata yapılan hitabın ise tekvini olduğunu açıklamıştır. Teklifi hitab Kur'ân'dır. Tekvini hitaba şu âyetleri zikretmiştir: “*يَا جِبَالُ أَوْبَى مَعَهُ وَالطَّيْرُ* / *Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber beni tesbih edin*”³⁸⁰, “*يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي*” / *Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu)*

³⁷⁴ “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.”

³⁷⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 96.

³⁷⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 762.

³⁷⁷ “Mûsâ, Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin dedi.”

³⁷⁸ “O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.” Ayrıca bakınız Yunus 10/26.

³⁷⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1455.

³⁸⁰ Sebe 34/10.

tut!”³⁸¹ ve “فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ” /Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol dedik.”³⁸²

3.2.2.5. Peygamberlerin masum oluşu

Muhammed Ali es-Sâbûnî, İnşirah 2. âyetin tefsiri sadedinde “وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ” /Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” âyetinde zikredilen yük kelimesinden günah ve masiyet anlaşılmaması gerektiğine dikkatleri çekmiştir. Âyetinde “yük” kelimesinden kastedilen mananın; Hz. Peygamber’in Bedir esirlerinden fidye alması, savaşa katılmamak için izin isteyen münafıklara izin vermesi, âmâ olan sahâbeye yüzünü ekşitmesi gibi ictihad ederek yapmış olduğu ve peygamberlik makamından dolayı kendisine ağır gelen uygulamaların anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Peygamberlerin masum olduklarından dolayı asla günaha ve isyana bulaşmadıklarını sarahaten ifade etmiş ve bunun dışında bir mananın anlaşılması gerektiğini de vurgulamıştır.³⁸³

3.2.2.6. Ehl-i Beyt

Sâbûnî, Şia mezhebinin iddiası olan ehl-i beyt’in sadece Hz. Fatıma (öl. 11/632) Hz. Ali (öl. 40/661), Hz. Hasan (öl. 49/669) ve Hz. Hüseyin’den (öl. 61/680) ibaret olmadığını, aksine Hz. Peygamber’in tüm eşlerinin ehl-i beyt’ten olduklarını kesin bir dille ifade etmektedir. O, Ahzâb 33. âyetinde “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا” /Ey Peygamber’in ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” zikredilen cümlelerin, Hz. Peygamber’in tüm eşlerinin Ehli Beyt’ten olduğunun kesin delili olduğunu beyan etmiştir. Sâbûnî’nin, iddiasını destekleme mahiyetinde İbn Abbas’ın ve İkreme’nin de (öl. 105/723) ilgili âyetin Hz. Peygamber’in eşleri hakkında indirildiğine dair görüşlerini delil olarak aktardığı görülmüştür.³⁸⁴

3.2.2.7. Kader ve kaza

Ra’d 39. âyetinde “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır.” buyrulmaktadır. Müfessir, âyeti tefsirinde Yüce Allah’ın hikmete ve maslahata binaen bazı hükümleri değiştirip, bazılarını değiştirmediklerini belirtmiştir. Meleklerin kayıt altına aldıkları hususlarda Allah dilediği değişikliği yapmaktadır. Kimini zengin kılıp kimini fakir yapmakta, kimini aziz edip kimini hakir etmekte, yalvarma ve dua ile belâları bertaraf etmektedir. Allah’ın katında ise Allah’ın

³⁸¹ Hud 11/44.

³⁸² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 802. Enbiya 21/69.

³⁸³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1578.

³⁸⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1047.

ilminin yazıldığı Levh-i Mahfuz kitabı vardır. Bir hükmün kaldırılması, bırakılması ve değiştirilmesi ancak şer'i hükümlerde ve meleklerin yazdığı sahafelerde mümkündür. Levh-i Mahfuz'da sabit olan hükümler ise asla değişmemektedir. Sâbûnî, İbn Abbas'ın da bu hususta "Allah dilediği hükmü değiştirir ve nesheder. Ancak ölüm, hayat, iyi olmak veya kötü olmak gibi hususlarda değişiklik yapmamaktadır." dediğini aktarmıştır. Burada iki kitap vardır. Birincisi meleklerin yazdığı kitaptır. Bu kitabın içindeki hükümlerde değişiklik yapma veya sabit bırakma söz konusudur. Diğerisi ise Allah'ın ilminin yazılmış olduğu Levh-i Mahfuz'dur. Bunda ise kesinlikle hiçbir değişiklik söz konusu değildir.³⁸⁵

3.2.2.8. Mü'mini kasten öldüren kişinin âkıbeti

Nisâ 93. âyette³⁸⁶ mümini kasten öldüren kişinin başına geleceklerden bahsedilmektedir. İbn Abbas bir mümini bilerek öldüren kişinin tevbesinin kabul olmayacağı ve ebedi olarak cehennem de kalacağını belirtmiştir. Cumhur ulema ise bir mümini, mümin olmasından dolayı öldüren kişinin bu öldürme işini helal görmesi ve ölmeden önce tevbe etmemesiyle ancak ebedi cehennem de kalacağı görüşünü benimsemişlerdir. Zira bir müminin öldürülmesini helal görmek insanı küfre sokar. Kâfir ise ebedi cehennemdedir.³⁸⁷ Müfessir, burada konu hakkında iki farklı görüşü zikretmekte ancak kendi kanaatini belirtmemektedir.

3.2.2.9. Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesi

Sâbûnî, Nisâ 157. âyetin tefsirinde Müslümanların itikatlarının şöyle olduğunu beyan etmiştir; Şüphesiz Hz. İsa ne öldürülmüş, ne de i'dâm edilmiştir. O gökyüzünde diri olarak yaşamaktadır. Kıyamete yakın bir zaman da yeryüzüne inecektir. Hz. Muhammed'in dinine göre amel edecektir. Bu hususta tevâtür derecesine ulaşan birçok sahih hadis vardır.³⁸⁸ Müfessir, Mâide 110. âyetinde geçen "تَكَلَّمَ النَّاسُ فِي الْمُهْدِ وَكَهْلًا/Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun." ifadesini zikrettikten sonra bu ibarenin âhir zaman da Hz. İsa'nın dünyaya yeniden geleceğine işaret olduğunu belirtmektedir.³⁸⁹

3.2.2.10. İsrâ ve mi'râc

³⁸⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 622-623.

³⁸⁶ "Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

³⁸⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 207.

³⁸⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 233.

³⁸⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 290.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, İsrâ³⁹⁰1. âyetini tefsir ederken “إسراء” kelimesinin gece yürüyüşü anlamına geldiğini, bununla birlikte “ليلا” ifadesinin tekrar zikredilişinin ise bu yürüyüşün gecenin tamamında değil sadece bir kısmında gerçekleştiğini belirtmektedir. Âyette zikredilen “بعده” kelimesinin ise Hz. Peygamber’in uyanıklık halinde hem bedeni hem de ruhu ile bu yürüyüşü gerçekleştirdiğini, hayal veya rüya ile olmadığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber eğer rüyasında böyle bir şey görmüş olsaydı âyetin ifadesi “أسري به مناما/Uykuda iken gece yürütüldü” şeklinde gelmesi gerekirdi demektir. Ayrıca İsrâ hadisesi rüyada görülmüş bir olay olsaydı Kur’ân’da mûcize olarak zikredilmesinin bir esprisi olmayacaktı. Çünkü her insan rüyasında çok acayip ve garip şeyler görebilmektedir. Müfessir, İsrâ olayını Hz. Peygamber’in uyanırken, hayal olmayan, hem bedeni hem de ruhu ile gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.³⁹¹

3.2.2.11. Kabir azabı

Sâbûnî, kabir azabının varlığını kabul etmektedir. O, Tevbe 101. âyette³⁹² münafıkların dünya da öldürülmek ve esir edilmekle, ölümleriyle birlikte kabirde daha sonra da ahirette en kötü azabı tadacaklarını belirtmiş, dünya ile ahiret arasında çekecekleri azabın kabir azabı olduğunu da açıklamıştır.³⁹³ Yine o, Secde 21. âyetinde³⁹⁴ zikredilen “وَلَنَذِقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى/Yakın azabı elbette onlara tattıracağız.” cümlesinde kastedilen yakın azabın kabir azabı olduğunu ve hadislerin bu hususta tevâtür derecesine ulaştığını beyan etmiştir.³⁹⁵

Sâbûnî, Ğafir 46. âyetinin³⁹⁶ kabir azabına işaret ettiğini belirtmiştir. Firavun ailesinin sabah-akşam azaba maruz kalmaları kabir azabının varlığına işaret etmektedir. Âyetin devamında zikredilen “Kıyametin kopacağı günde de, Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun” denilecektir.” bölümün, buna işaret ettiğini, zira henüz kıyametin kopmadığını ifade etmiştir. Yüce Allah, onların azaba sunulmalarını ve ateşte azap edilmelerini nasıl haber verecektir. Hâlbuki henüz kıyamet kopmamıştır. Dolayısıyla

³⁹⁰ “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”

³⁹¹ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser, 686.

³⁹² “Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir.”

³⁹³ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser, 489.

³⁹⁴ “Andolsun, dönsünler diye biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız.”

³⁹⁵ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyesser, 1030.

³⁹⁶ “(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, “Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun” denilecektir.”

gördükleri azap kıyametten önceki kabir azabıdır. Müfessir, İbn Kesirden’de nakilde bulunarak Ehl-i Sünnet’in kabir azabının varlığı noktasındaki en büyük delillerinin bu âyet olduğunu vurgulamıştır.³⁹⁷

Müfessir, kabir azabının varlığıyla ilgili Nuh 25. âyeti³⁹⁸ delil olarak zikretmektedir. Âyette “أَغْرُقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا/günahları yüzünden suda boğuldular, ardından da ateşe sokuldular” şeklinde ifade edilen boğulmalarının ardından derhal ateş azabına maruz bırakılmaları kabir azabına işaret etmektedir. Şöyle ki; âyette atıf olarak zikredilen “ف” harfî gramer açısından hem tertibi hem de takibi yani olayın vakit geçmeksizin derhal peş peşe gerçekleştiğini, önce boğulma sonra hemen ateşe atılma şeklinde meydana geldiğini ifade etmektedir. Hâlbuki henüz kıyamet kopmamıştır. Maruz kaldıkları ateş azabının ise kabir azabı olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹

3.2.2.12. Kabir suâli

Sâbûnî, İbrahim 27. âyeti⁴⁰⁰ îzâh ederken Yüce Allah’ın, mümine imanı konusunda dünyada sebat vereceğini, onu saptırmayacağını, kabirde ise iki meleğin sorgusunda ona sebat vereceğini ifade etmiştir. Şirk ve nifak ehlini ise saptıracağını açıklamıştır. Kabirde insanların sorguya alınacakları tezini net bir şekilde savunmaktadır. Bununla ilgili Bera b. Azib’ten (öl. 71/690) Buhârî’nin naklettiği hadisi delil olarak zikretmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslüman kabrinde sual edildiğinde Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik edecektir.”⁴⁰¹ Sâbûnî, bu hadisin manası İbrahim 27. âyetidir diyerek hadisi âyet ile açıklamaktadır. Onun âyetleri hadisler ile açıklarken burada hadisi âyet ile açıklama cihetine gittiği görülmüştür.

3.2.2.13. Tabiatçılara (deterministlere) reddiye

Var olan her olayın ister maddî ister mânevî sebeplerinin zorunlu bir sonucu olduğunu savunan felsefî görüşü ifade eden determinizm klasik terminolojide olmayan güncel bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin zaruri

³⁹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1185.

³⁹⁸ “Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcılar bulamadılar.”

³⁹⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1474.

⁴⁰⁰ “Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.”

⁴⁰¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 633.

bir gereklilik olduğu fikrine müstenit olan bu düşünce dolayısıyla illiyet görüşünü de ilke haline getirmektedir.⁴⁰²

Ra'd 4. âyetinde⁴⁰³ aynı su ile sulanan tek bir topraktan küçük-büyük, tatlı-ekşi, sıcak-soğuk, renkleri, şekilleri ve tatları farklı ürünleri çıkarmış olması Yüce Allah'ın kudretinin delillerinden olduğu vurgulanmıştır. Müfessir, bu âyetin, toprakta meydana gelen tüm bu olağan üstü olayları tabiata atfeden kişilere bir reddiye olduğunu belirtmektedir. Zira tabiatın ne aklı, ne kudreti ne de tasarruf kabiliyeti vardır.⁴⁰⁴

3.2.2.14. Dinden çıkaran söz

Yûsuf 95. âyette Hz. Ya'kûb'un oğullarının “ *قَالُوا تَاللّٰهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالٍ قَدِيمٍ/Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski şaşkınlığındasın*” dedikleri ifade edilmektedir. Sâbûnî, âyette geçen “ *ضَلَالٍ/senin sapkınlığın*” ifadesinden kastedilen anlamın “ *الخطأ hata*” olduğunu, dini açıdan sapkınlık olmadığını belirtmiştir. Hz. Ya'kûb'un oğulları şâyet imanının ve hidâyetin zıddı olan sapıklığı kastetmiş olsalardı bu durumda kâfir olurlardı. Müfessirin, “Onlar, doğrudan uzak olma anlamına gelen hata manasını kastettiler” şeklinde bir açıklama da bulunduğu görülmüştür.⁴⁰⁵

3.2.2.15. Cennete kimler girecek

Sâbûnî, Mâide 69. âyeti⁴⁰⁶ dayanak gösterip Yahudi ve Hristiyanların İslâm dinine girmeseler de sadece kendi dinlerini doğru bir şekilde yaşamaları sebebiyle müminler gibi cennete girecekleri inancının sapkınlık, yalan ve boş bir inanç olduğunu belirtmiştir. İddiasını destekleme mahiyetinde Âl-i İmrân 85. âyetini⁴⁰⁷ zikretmiştir.⁴⁰⁸

3.2.3. Kur'ân ilimleri açısından et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Ulûmü'l-Kur'ân alanında sahâbe döneminde hiçbir eser ortaya konulmamıştır. Zira sahâbenin tamamı Arapçayı en fasih bir şekilde bildiğinden, zevki selim ile söylenen sözü anlayabilme yetisine sahiptiler. Ancak bunun yanında münferiden de olsa anlayamadıkları

⁴⁰² İlhan Kutluer, “Determinizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1994).

⁴⁰³ “Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.”

⁴⁰⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 610-611.

⁴⁰⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 603.

⁴⁰⁶ “İman edenler ile Yahudi'ler, sabii'ler ve Hristiyan'lardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.”

⁴⁰⁷ “Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.”

⁴⁰⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 272.

kelime veya konuları bizzat Hz. Peygamber'e müracaat ederek vuzûha kavuşturma imkânına da sahiptiler. Ayrıca sahâbenin ekserisi okuma-yazma bilmemekteydi. Bu yüzden ilgili ilim dalı hakkında her hangi bir eser o günün şartlarında kaleme alın(a)mamıştır.⁴⁰⁹

Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin eseri incelendiğinde ulûmü'l-Kur'ân açısından âyetleri yorumladığı ancak sıralı başlıklar halinde zikretmediği görülmüştür. Onun Kur'ân ilimleri altında bulunan tüm konulara da değinmediği tespit edilmiştir. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de lehçe ve şiveler mevcuttur. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup olduğundan Kur'ân, Kureyş'in lehçesi ile indirilmiştir. Ancak Allah, dilleri Kureyş lehçesine alışık olmayan diğer Arap kabileleri için kolaylık olması için dil hususunda genişlik tanımıştır. İşte bu genişlik hadislerde bildirilen yedi harf üzere Kur'ân'ın nâzil olmasıdır.⁴¹⁰ Müfessir, *et-Tefsiru'l-Vâdih*'ta Kur'ân ilimleri arasında en önemli konulardan biri olan yedi harf meselesine hiç değinmemiştir. Yedi harf meselesi bilginlerimizin Kur'ân tarihi açısından üzerinde durdukları ve çözüme kavuşturmak istedikleri en önemli konuların arasında yer almaktadır.⁴¹¹ Araştırma esnasında eserde tespit edebildiğimiz konular, başlıklar halinde sırayla zikredilecektir.

3.2.3.1. Emsâlü'l-Kur'ân

Emsâl kelimesi mesel kelimesinin çoğuludur. Benzer, delil, meşhur söz anlamına gelmektedir. Bu sözler söylendiği takdirde darb-ı mesel olarak ifade edilirler. Kur'ân'ın birçok yerinde bu türden örmekler mevcuttur. İnsanları kötü akıbeta karşı uyarmak, iyiliğe ulaşmaları noktasında teşvikte bulunmak, methetmek, yüceltmek veya tahkir etmek maksatlarıyla zikredilmişlerdir. Bunlar arasında açık olup anlaşılabilenlerin yanısıra kapalı olup herkesin idrak edemeyeceği türden olanları da vardır.⁴¹²

Muhammed Ali es-Sâbûnî, âyetleri tefsir ederken Kur'ân'ın vermiş olduğu meselleri îzâh etmekte ve dikkat çekmektedir. Bu örneklerden hangi manaların kastedildiğini îzâha çalışmaktadır. Sâbûnî, Ra'd 17. âyette⁴¹³ Yüce Allah'ın hak ile batılı su ile köpüğe birbirine benzettiğini belirtmiş ve şu şekilde açıklamıştır: Sabit, hayırlı ve

⁴⁰⁹ Salih, *Kur'an İlimleri*, 123.

⁴¹⁰ Osman Kaya, "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004).

⁴¹¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fedailu'l-Kur'an", 5 (No.4992); Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasan Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîh el-Muhtasar bi Nakli'l-Adli ila Rasulillah* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), "Kitabu Salati'l-Müsafirîn ve Kasriha", 1-560 (No.270).

⁴¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 174-175.

⁴¹³ "O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü"

faydalı olması hususunda Yüce Allah, hakkı gökten indirdiği faydalı suya benzetmiştir. Yokoluşu, hiçbir faydası ve hayrı olmaması bakımından batılı ise, sel suyunun üzerinde meydana gelen ve biriken, çer, çöp hükmünde olan köpüğe benzetmiştir. Su, içinde birçok hayrı ve yaşamı barındırmaktadır. Su üzerindeki köpük ise hem faydasız hem de yok olup gidicidir. İşte bu hak ile batılın örneğidir. Batıl her zaman yok olur, hak ise daimidir.⁴¹⁴

Sâbûnî, aynı âyetin devamında ifade edilen hak ile batıl, iman ile küfür arasında Yüce Allah tarafından yapılan benzetmeyi de îzâh edip daha anlaşılır hale getirmektedir. İnsanların süs eşyası veya diğer ihtiyaçlarını gidermek üzere altın, gümüş, bakır ve demir gibi madenlerden elde ettikleri bir takım ihtiyaçları vardır. Bu ürünleri madenden elde edebilmeleri için yüksek ateşte bu madenlerin eritilmesi ve böylelikle madenin özü ile cürufunun (atık, posa) ayrılması gerekmektedir. Suyun üzerindeki köpük nasıl ki sadece sel şiddetlendiğinde meydana geliyorsa, madenlerin cürufu da ancak eritildikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Sel bittiğinde ve maden eritildiğinde insanlara faydalı olan su ve saf maden kalmaktadır. Köpük ve faydasız cüruf yok olup gitmektedir. İşte hak ile batıl, iman ile küfür de böyledir. Hak ile iman insanlara hayat veren, birçok faydası olan, onların ihtiyaçlarını gideren su ve madenin özü gibidir. Batıl ve küfür ise hiçbir faydası olmayan çer-çöp hükmünde olan ve yok olan köpük ve cüruf gibidir. Bu misâllerle Yüce Allah, kullarına hidâyeti ve sapkınlığı anlatmaktadır.⁴¹⁵

3.2.3.2. Üslûbü'l-Kur'ân

Kelam oluşturulurken, kullanılacak kelimeler tercih edilirken takip edilen yöntemle üslûp denilir. Üslûbu'l-Kur'ân ise Kur'ân'ın lafızlarını oluşturmada, ifade etmek istediği anlam ve maksadın karşı tarafa aktarılmasında, kelimelerin seçimi ve terkiibinde kendine özgü kullanmış olduğu yöntemi ifade etmektedir. Şiir veya nesir, ilâhi veya beşer sözü olsun her kelamın kendine özgü bir üslûbu vardır. Kur'ân Arap dilinin kaidelerini içinde barındıran bir kitap olmasına rağmen kendisinde hiçbir eksikliğin, özrün veya bunların benzerlerinin bulunmadığı, üslûbu kendisine özgü mûciz bir kitaptır.⁴¹⁶ Kur'ân'ın üslûbunun, belağatının ve lügatının mûciz olmasının altında yatan sır da işte bu üslûbudur.⁴¹⁷ Kur'ân baplara veya fasıllara ayrılmış ve her konu kendi başlığı altında zikredilen bir kitap olarak indirilmemiştir. Hz. Peygamber zamanında kulların hidâyeti ve

⁴¹⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdıhu'l-Müeyesser*, 616.

⁴¹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdıhu'l-Müeyesser*, 615-616.

⁴¹⁶ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3 Baskı ts.), 302-302.

⁴¹⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 309.

irşadı için ihtiyaçlara binaen bazen âyet âyet bazen de sûre şeklinde indirilmiş bir kitaptır.⁴¹⁸

Kur'ân-ı Kerim'de birtakım âyetler veya kelimeler farklı yerlerde tekraren zikredilmişlerdir. Bunun ana sebebi, tekrar edilen kelime veya âyetin önemine vurgu yapmak içindir. Kulları sevaba teşvik etmek, azaptan sakındırmak, Allah'a karşı korku duymaları ve rızasını ummalarını sağlamak, sağlam bir inanca ulaşmalarını temin etmek, verilen nimetlere karşı nankörlüğe düşmeyip şükre yönlendirme gibi nedenlerden Kur'ân'da bazı kelime ve âyetler tekrarlanmıştır. Ancak tekrar gibi görünen bu durum Arapların günlük kullanımlarında sıkça görülen bir durum olma özelliği yanında incelenen konunun farklı bir boyutuyla da ele alınmasını sağlamaktadır.⁴¹⁹

Müfessir, Kur'ân'daki tekrarların bir manası olduğunu, bir noktaya dikkatleri çekmek, bir hususu haber vermek maksatlı olduğunu belirtmiştir. Örneğin, Yûsuf 34. Âyetin tefsiri sadedinde hem ilgili âyette hem de önceki âyetlerde geçmekte olan “*إن كيد كن*” *O/İn la tşvrf eni kideh*”, “*Şüphesiz siz kadınların hilesi, tuzakı çok büyüktür*”, “*إن ربي بكيدهن عليم*”, “*Şüphesiz Rabbim o kadınların hile ve tuzaklarını en iyi bilendir*” “*هيلة*” ve “*توزاك*” kelimelerinin tekrar edilmesinin hikmetini, kadınların fitnelerinin çok büyük olduğunu tembih için zikredildiğini belirtmiştir. Kadınların erkeklere nispetle daha zayıf olmalarına rağmen erkekler için en tehlikeli fitne olduklarını ifade etmiştir. Bu hususta Buhârî'den “Benden sonra erkekler için kadınlardan daha büyük bir fitne bırakmadım” hadisini nakletmiştir. Kadınların fitnelerinin büyüklüğünü göstermek açısından en güzel örneklerden biri ise bütün deliller ve şahitler Aziz'in hanımının aleyhinde olmasıyla birlikte sarayın diğer kadınlarının huzurunda açıkça suçunu itiraf etmiş olmasına rağmen, Aziz'in hanımı hem kocasını hem de maiyetinde olanları ikna edebilmiş ve Hz. Yûsuf'u zindana attırabilmiştir.⁴²⁰

3.2.3.3. Kıssasü'l-Kur'ân

Kıssa, iz sürmek, bildirmek ve anlatmak anlamlarında kullanılmaktadır. Kur'ân'da zikri geçen kıssalar gerçek olaylardır. Hikaye ve romanlar gibi hayal ürünü değildir. Kıssalar, birtakım soyut olayların somutlaştırılarak muhatabın zihnine olayın iyice yerleştirilmesini sağlarlar. Yaşanmış olaylardan ders çıkarılması ve öğüt alınması

⁴¹⁸ ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-Fevzû'l-Kebîr*, 40.

⁴¹⁹ Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 324-325.

⁴²⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 581.

hedeflenmektedir. Kıssalara Kur'ân'da çokça yer verilmiştir. Yaşanan bu olaylardan ibretlerin alınması, gereken derslerin çıkarılması hedeflenmiş, tarihi olayların teferruatlı bir şekilde muhataba sunulması gözetilmemiştir.⁴²¹ Kur'ân'da, zikredilen olayların kahramanlarının isimleri, memleketleri, olayın geçtiği tarih bilgisi, vakıanın nerede vuku bulduğu gibi tafsilat içeren bilgilere genelde yer verilmemiştir. İbret alınacak nokta hangisi ise onun üzerinde daha çok durulmuştur.⁴²²

Sâbûnî, Kur'ân'da geçen kıssaların muhataplarına daha çok ibret almaları ve öğüt vermek için olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu âyetlerin Hz. Peygamber'in inkârcı ve zalimler tarafından maruz kaldığı çirkin saldırılar karşısında kendisine bir teselli mahiyetinde olduğunu da belirtmiştir.⁴²³

Müfessir, Kur'ân kıssalarını tefsir ederken öncelikle âyetin manasını vermektedir. Daha sonra bu âyet hakkında sahâbe veya diğer müfessirlerin görüşleri varsa onları nakletmekte ve kendi tercihini belirtmektedir. Örneğin Hud 40. âyetinde⁴²⁴ Allah'ın azap emrinin vaktinin geldiğinden, tandırın kaynamaya başlamasından, her cins canlıdan (erkekli-dişili) birer çift, bir de iman edenlerin gemiye bindirilmesinden bahsedilmektedir. Müfessir öncelikle toplu olarak âyeti tefsir etmektedir. Daha sonra İbn Abbas'ın bu âyetle ilgili görüşünü zikretmektedir. O inananların sayısının erkekli-kadınli 80 civarında çok az olduğunu belirtmiştir. İsim vermeden bazı müfessirlerin âyetinde zikredilen “التَّنُّورُ/ekmek yapılan ocak” kelimesinden “bütün yeryüzü” anlaşılması gerektiği yönündeki görüşleri aktarmıştır. Bu görüşleri desteklemek için Kur'ân'ın bir diğer sûresi olan Kamer 12. âyetini⁴²⁵ delil olarak getirmektedirler. Zira burada tandır denmeyip yeryüzü denilmiştir. Bu da bütün yeryüzü olduğu anlamına gelmektedir. Müfessir, son olarak Taberi'den (öl. 310/923) şu görüşü nakletmekte ve benimsemektedir: “Bu âyetinde zikri geçen “التَّنُّورُ/tandır” kelimesi ekmek yapılan ocak anlamına gelmektedir. Çünkü Arap kelâmında meşhur olan bilinen bu kelimenin ekmek yapılan ocak olduğudur. Allah'ın kelâmı ise en çok meşhur olan manalar üzerine hamledilir. Bu durumda âyetin anlamının “Su her yerden kaynamaya

⁴²¹ Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 266-270.

⁴²² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 244-245.

⁴²³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 559.

⁴²⁴ “Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle.” Ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.”

⁴²⁵ “Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti.”

*başladı. Hatta tandırdan dahi kaynamaya başladı” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.*⁴²⁶

3.2.3.4. İcâzu'l-Kur'ân

Bir sözü söylemek hem çok lafızla hem de az lafızla mümkün olduğunda, az lafızla manayı bozmadan sözü kısaltarak söylemeye icâz denir. İcâz, ifadenin en güzel olacağı şekilde kelimeleri fazlalıklardan arındırmak suretiyle az sözle çok manayı ifade etmektir. İcâz hem nazıfla hem de kasırla yapılabilmektedir. Sözü kısaltmak, kelimeleri tekrar eden lafızlardan arındırmak, birbirine uyumlu harflerin oluşumunu kolaylaştırmak gibi icâzın birçok faydası vardır. İcâz'da sözü en güzel bir biçimde söylemek, akıratılmak istenen mananın bozulmaması ve güzellik vardır. Bunun dışındaki kısaltmalarda ise meramın dile getirilememesi, mananın bozulması söz konusudur. Söylenen sözün anlaşılmasından sonra bir nükte olarak zihinlerde yer etmesi de icâz'ın ayrı bir faydasıdır.⁴²⁷

İcâzu'l-Kur'ân ifadesi tefsir ilimleri bakımından çok az bir lafızla geniş manaların ifade edilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Kur'ân'ın az lafızla çok manaları ifade etmesine örnek olarak Enfâl 58. âyeti zikredilebilir. “(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.” Müfessir, bu âyetin Kur'ân'daki icâzlardan sadece biri olduğunu belirtmiştir. Aslında anlatılmak istenen mananın şu şekilde olduğunu belirtmiştir: “Aranızda antlaşma olan bir topluluğun ihanet etmelerinden korkarsan bu durumda bu antlaşmayı derhal boz. Onlara aramızdaki antlaşmadan vazgeçiyorum ve yakında sizinle savaşıcağım demelisin. Böylelikle onlarda antlaşmanın her iki grup tarafından bozulduğunu bilmeliler. Antlaşmanın bozulduğu bilgisine her iki taraf da eşit bir şekilde sahip olsun. Asla aranızdaki antlaşma devam ettiği müddetçe onlarla savaşma. Zira bu durumda sana güvenmektedirler. Sana güvendikleri halde onlarla savaşman ise ihanettir. Allah, asla hainleri sevmez.”⁴²⁸

Konuyla alakalı olan ve genelde birbirlerine karıştırılan iki kelimedenden biri icâz diğeri ise i'câzdır. İcâz'ın az söz söyleyerek çok anlam ifade etmeye denildiği yukarıdaki örnekte açıklanmıştı. Aşağıda verilen örnekte ise Kur'ân'ın i'câz'ı ele alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı dendiğinde bir benzerinin ne indiği dönemde ne de kıyamete kadar gelecek zamanlarda ortaya konulamayacağını ifade etmektedir. Kur'ân bu

⁴²⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 547-548. Konuyla ilgili ayrıca bk. Hud 11/108.

⁴²⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâ b. Alî el-Bağdâdî er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzü'l-Kur'ân* (Mısır1976), 76-80.

⁴²⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 442.

özelliğiyle tüm insanlara daimi bir şekilde meydan okumaktadır. Arapça'nın en üst seviyede kullanıldığı dönemlerde dahi ne şairler ne de hatipler onun bir benzerini ortaya koyamamışlardır. Kur'ân, âdetâ muarızlarını bu noktada sükûtu hayale uğratmıştır. Kur'ân'daki harflerin ve kelimelerin dizilişinde dinleyenleri mest eden harika bir ahenk bulunmaktadır. Hâlbuki Kur'ân insanlara bu duyguları tattıran şiir değildir. Kur'ân'ın i'câzı sadece lafız noktasında değildir. Aksine manası, konuları ve hedeflerinde de bu durum söz konusudur.⁴²⁹

Hiz. Peygamber, Kur'ân ile muarızlarına meydan okumuştur. 20 yılı aşkın bir süre aralarında kalmış olmasına rağmen ne tamamını ne de bir süresinin benzerini ortaya koyamamışlardır. Bu uğurda canlarını, mallarını kaybetmişlerdir. Şâyet Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymaya güçleri yetmiş olsaydı bunca zahmetli ve tehlikeli yollara başvurmaz bunu yaparlardı. Ölmek üzere olan ve suya şiddetle ihtiyaç duyan birisinin yanında su bulunduğu halde o suyu içmiyorsa bu durumda o kişinin suya ulaşmaya gücünün olmadığına hükmedilir. Aynı şekilde Araplar arasında nice hatipler olmasına rağmen Kur'ân'ın en az bir süresinin benzerini ortaya koyamamaları, bunu yapmaktan âciz olduklarını açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum Kur'ân'ın mû'ciz oluşunu ifade etmektedir.⁴³⁰

Yunus 38. âyetiyle Yüce Allah, hasmını susturucu delillerle Kur'ân'ın i'câzına işaret etmiştir. Hiz. Peygamber kendi kavminin şehadetiyle ümmi olan bir peygamberdir. O, apaçık olan Kur'ân'ı getirmiştir. İnsanlara tek bir sûresinin benzerini getirmeleri noktasında meydan okumuştur. Bu meydan okumayı da defalarca tekrar etmiştir. Onlar edebiyat ve etkili konuşma hususunda uzman olmalarına rağmen bu meydan okuma karşısında mağlup olmuşlardır. Kur'ân'ın tek bir sûresinin dahi benzerini ortaya koyamamışlardır. Kur'ân, sadece kendi zamanındaki insanlara değil günümüze kadar tüm insanlara bu meydan okumasını yapmış ve bundan sonra da yapmaktadır. Onlarca asır geçmiş olmasına rağmen Kur'ân'ın içermiş olduğu hükümlerin, âdapların, îzâhatların, haberlerin bir benzerini insanoğlunun getirememiş olması da onun Allah'ın kelâmı olduğunu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'ân, eğer Allah'tan başkasına ait olsaydı muarızları şüphesiz onda birçok ihtilaf bulurlardı. Bütün bunlar da Hiz.

⁴²⁹ Keskiöglü, *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, 198-201.

⁴³⁰ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *Beyânü İ'câzi'l-Kur'ân*, 3. Baskı Baskı (Mısır1976), 21-22.

Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koyan kesin delil olarak yetmektedir.⁴³¹

Sâbûnî, Kur'ân'ın, her ne kadar insanların telaffuz ettikleri harflerden meydana gelmiş olsa da asla bir benzerini getirmeye güç yetiremeyecekleri ilahi mûciz bir kelâm olduğunu ifade etmiştir. Kur'ân'ın mûciz oluşunun her yönüyle düşünülmesi gerektiğini açıklamıştır. Uslûbunda, nazmında, beyanında, teşrii hükümlerinde mûciz bir kitap olduğunu belirtmiştir.⁴³²

3.2.3.5. Münasebâtü'l-Kur'ân

Kur'ân ilimleri arasında sayılan iki şeyin birbirine benzer veya yakın olması anlamına gelen münâsebâtü'l-Kur'ân, âyetler veya sûreler arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Bu ilişkinin, umum-husus alakası olduğu gibi aklî, hissî, hayalî veya bunların dışında sebep-müsebbep, illet-ma'lul, iki benzer, iki zıt her hangi bir ilişki olması da mümkündür.⁴³³

Yakın olma, benzer olma diye ifade edilen münasebet, ardarda gelen Kur'ân kelimeleri, cümleleri veya konuları arasındaki irtibatı konu edinmektedir. Bu yönüyle âyetlerin veya sûrelerin arasında mevcut olan manaya yönelik alakayı konu edinmektedir. Her ne kadar indirilen âyetler farklı zaman ve mekânlarda çeşitli sebepler üzerine indirilmiş olsalar da bu özellik, aralarında var olan bu alakaya her hangi bir şekilde zarar vermemiştir. Bu durum asla aralarındaki mantıksal anlam bütünlüğünü de zedelememektedir. Bilakis bu durum âyetler veya sûreler arası irtibatı daha da ziyâdeleştirmektedir. Zira Kurân'ın tertipi de kendisi gibi mûcizedir.⁴³⁴

Müfessir, âyetlerin ve surelerin arasındaki münasebetlere genellikle değinmemiştir. İstisna olarak Bakara 16. âyeti⁴³⁵ zikredilebilir. Buradaki âyet hidâyete karşılık sapıklığı satın alan kimselerden bahsetmekte ve bu alışverişlerinin kendilerine kâr getirmediğinden, sonuç olarak da doğru yolu bulamadıklarını beyan etmektedir. Müfessir, ilgili âyet ile

⁴³¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 516.

⁴³² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 609.

⁴³³ Abdurrahman Celaledin Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Baskı (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1427/2006), 977-978.

⁴³⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 18 Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 211.

⁴³⁵ "İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."

devamında gelen iki âyetin alakasını beyan etmiş ve gelen âyetlerde inkârcıların hüsrانlarının örneklerle açıklandığına vurgu yapmaktadır.⁴³⁶

Sâbûnî, Bakara 24.⁴³⁷ âyetten 25.⁴³⁸ âyete geçişte bir önceki âyet gurubuyla gelecek âyet gurupları arasındaki münasebeti zikretmektedir. Şöyle ki, Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden sakınılması gerektiği vurgulanmakta ve bu ateşin inkârcılar için hazırlandığı beyan edilmektedir. Devamında ise inananlara verilecek müjdelerden bahsedilmektedir. Bu şekilde inananlar ve inkârcıların ahirette karşılaşacakları durumları karşılıklı olarak zikredilmektedir.⁴³⁹ Yine o, Bakara 81.⁴⁴⁰ ve 82.⁴⁴¹ âyetlerin tefsiri sadedinde Kur'an'ın teşvik ve korkutma metodunu kullandığını böylelikle inananların ve inkârcıların durumlarının ne olacağının mukayesesini yaptığını belirtmektedir.⁴⁴² Ayrıca o, Bakara 92.⁴⁴³ âyetinin, 91.⁴⁴⁴ âyette geçen Yahudilerin imana davet edildiklerinde “Biz ancak bize indirilene iman ederiz” sözlerinin doğru olmadığını ispat ettiğini söyleyerek âyetler arasındaki münasebeti açıklamaktadır.⁴⁴⁵

Sâbûnî, ele aldığı âyet veya âyet gruplarının tefsirini yaptıktan sonra tefsirini yapacağı sıradaki diğer âyetlerle bağlantısını yapmakta ve konu bütünlüğünü sağlamaktadır. A'râf 38 ile 43. âyetleri arasında cehenneme ve cennete girecek olan insanların durumları anlatıldıktan ve cehennem ve cennete girmeleri gerçekleşikten sonra sıranın aralarında geçen diyaloga geldiğini açıklamış ve böylelikle önceki âyetlerle sonraki âyetlerin münasebetini sağlamış olmaktadır.⁴⁴⁶

Sâbûnî, Enbiya 89, 90 ve 91. âyetlerin arasındaki münasebeti şöyle açıklamaktadır: Enbiya 89. ve 90. âyetlerde Hz. Zekeriya, oğlu Hz. Yahya ve kısır olan hanımından

⁴³⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyyesser*, 13.

⁴³⁷ “Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”

⁴³⁸ “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

⁴³⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyyesser*, 16.

⁴⁴⁰ “Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

⁴⁴¹ “İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

⁴⁴² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyyesser*, 35.

⁴⁴³ “Andolsun, Mûsâ size açık mucizeler getirmişti de, arkasından sizler nefislerinize zulüm ederek buzağıyı ilâh edinmişsiniz.”

⁴⁴⁴ “Onlara, “Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) iman edin” denilince, “Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız” deyip, ondan sonra geleni (Kur'an'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunamı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: “Eğer inanan kimseler idiyse, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?”

⁴⁴⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyyesser*, 39.

⁴⁴⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müyyesser*, 370.

bahsedilmektedir. 91. Âyette ise Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa'dan bahsedilmektedir. Âyetler arasındaki münasebet ise şu şekilde açıklamaktadır: Hz. Zekeriya ve kısır hanımının çocuk doğurmak için yaşları çok ileri seviyede olsa da Allah'ın bir mucizesi olarak yaşlı bir adam ve kısır olan yaşlı hanımından peygamber olan bir çocuğu dünyaya getirmiş olmasıdır. Hz. Meryem'de ne nikâhla ne de nikâhsız hiçbir erkekle birlikte olmamasına rağmen Allah ona'da babasız bir çocuk bahşetmiş ve çocuğunu da peygamberlik vazifesiyle görevlendirmiştir. Her iki olay arasındaki münasebet, normal şartlarda zahiren gerçekleşmesi mümkün olmayan şeylerin Allah'ın bir mucizesi olarak gerçekleşmiş olması, âyetler arasındaki münasebeti oluşturmaktadır.⁴⁴⁷

3.2.3.6. Hurûf-ı mukattaa

Kur'an'ın 29 sûresinin baş kısmında bir, iki, üç ve daha fazla kesik kesik okunan harfler bulunmaktadır. İşte bu harflere “Huruf-ı Mukattaa” denilmektedir. Bunların sayısı 14 tane olup 13 ayrı formatta zikredilmişlerdir. Kur'an'ın anlaşılması noktasında ilk dönemden günümüze kadar tefsirle uğraşanları bu harfler meşgul etmişlerdir. Tüm İslâm alimleri bu harflerin müteşabihattan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kimi alimler bu harfleri yorumlama yolunu tercih ederken kimisi de sükût etmişlerdir. Manasını Allah'a havale etmişlerdir. Bu harflerin manaları hakkında Hz. Peygamber'den rivâyet edilen herhangi bir nakil de bulunmamaktadır.⁴⁴⁸

Müfessirin süre başlarındaki mukattaa harfleriyle ilgili görüşü şudur: Sûrelerin bu harflerle başlamasının hikmeti, insanların dikkatini, işittikleri bu kelâma çekmektir. Ayrıca Kur'an'ın muciz (kısa ve özlü) oluşuna da dikkat çekmek söz konusudur. Bu muciz kitap kesik kesik okunan bu harflerden oluşmuştur. Bununla birlikte tüm insanlara ve cinlere bir sûresinin benzerini getirmeleri noktasında meydan okumuştur. Bu meydan okumaya rağmen dil ve edebiyat hususunda dâhiler, uzman hatipler bile bir benzerini ortaya koymaktan aciz kalmışlardır. İnsanların bu çaresizliği de Kur'an'ın Allah tarafından gönderilmiş ilahi bir kitap oluşunun en büyük kanıtıdır. Sâbûnî, muhakkik müfessirlerinde bu görüşü benimsediklerini ifade ederek kendisi de bunu savunmuştur.⁴⁴⁹ Ayrıca hangi sürenin başında mukattaa harfleri bulunuyorsa yukarıdaki izâhatı her seferinde tekrar etmiştir. Ancak o, Kur'an'daki hurûf'ı mukattaa harflerini işâri tefsirlerde olduğu gibi harf harf yorumlamamıştır.

⁴⁴⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 808.

⁴⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 134-135.

⁴⁴⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 357.

3.2.3.7. Nâsih-mensuh

Nesh, sözlükte bir şeyi kaldırmak, izâle etmek anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak ise; Önceden uygulanan bir hükmü sonra inen başka bir nass ile kaldırmaktır. Nesh eden âyete muhkem, nesh edilen âyete ise müteşabih denilmektedir. Kur'ân'ın nesh edilmesi, üzerinde ittifak edilen bir konu değildir. Bu hususta farklı görüşler vardır. Neshi kabul edenler neshi üçe ayırmışlardır. Bunlar; a- Hem hükmü hem de tilaveti nesh edilenler, b- Hükmü nesh edilip tilaveti devam edenler, c- Tilaveti nesh edilip hükmü devam edenler. Neshi kabul edenler de kesinlikle Allah'a ibâdet etme, adalet, doğruluk ve gaybi bilgilere yer verilmiş haberlerde asla neshin olmadığını ifade etmektedirler.⁴⁵⁰

Vefât edecek olan eşlerin geride kalan hanımları için bir yıllık kendi evlerinde kalmalarını ve nafakalarının sağlanması hususunda yakınlarına vasiyet etmeleri gerektiğini Bakara 240. âyeti⁴⁵¹ ifade etmektedir. Sâbûnî bu âyetin Bakara 234. âyetinde⁴⁵² ifade edilen eşleri vefât eden hanımların 4 ay 10 günlük bir süre kocalarının evlerinde beklemeleri ve iâşe ve ibatesinin kocasının terekesinden karşılanması gerektiğini ifade eden âyetiyle nesh edildiğini belirtmiştir.⁴⁵³

Bakara 284. âyeti nâzil olunca sahabeler Hz. Peygamber'e gelip "Allah bize gücümüzün yettiği namazı, orucu, haccı ve zekâtı emretti. Bunları yerine getirme hususunda bir endişemiz yok. Fakat bu âyetinde belirtilen gönüllerden geçen niyetler hususunda da hesaba çekileceğimiz bizlere çok ağır gelmektedir. Zira kalplerimizi düşünceler hususunda kontrol edemiyoruz. Hz. Peygamber'de onlara eski ümmetler gibi işittik ve isyan ettik mi diyorsunuz böyle demeyin işittik ve itaat ettik deyin buyurdu." Müfessir, bunun üzerine Bakara 286. âyetinin⁴⁵⁴ nüzûlüyle dinde zorluk ve zorlamanın olmadığını beyan ederek Bakara 284. âyetin nesh edildiğini belirtmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Tahirî, Tibyân, 81.

⁴⁵¹ "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

⁴⁵² "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

⁴⁵³ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 89.

⁴⁵⁴ "Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararına. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

⁴⁵⁵ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser, 111.

Sâbûnî, zina yapan kadınların suçlarına dört şahit bulunduğu zaman evlerinde ölünceye kadar hapsedilmelerini emreden Nisâ 15. âyetinin⁴⁵⁶, daha sonra Nur 2. âyetiyle⁴⁵⁷ nesh edildiğini belirtmiştir.⁴⁵⁸ Ayrıca o, Nisâ 33. âyetinde ifade edilen “*Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin*” hükmünün İslâm’ın ilk dönemlerinde emredildiğini daha sonra Enfâl 75. âyetinde ifade edilen “*Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah’ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır*” hükmü ile nesh edildiğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

Sâbûnî’nin, yapmış olduğu yorumlar neticesinde Kur’ân da nesh’in varlığını kabul ettiği rahatlıkla söylenebilir. Zikretmiş olduğu âyetlere bakıldığında neshin sadece “hükmü nesh edilip tilaveti devam edenler” kısmından misallere yer verdiği görülmüştür. Kur’ân’da nesh edilen âyetlerin varlığına dair görüşünü sarıh bir şekilde ifade etmemiştir. Konuyla ilgili çok fazla örnek de vermemiştir. Bu iki sebepten kaynaklı Sâbûnî’nin Kur’ân’da “Nesh’in varlığının çok olmadığı” görüşünü benimsediği söylenebilir.

3.2.4. Belâğat ilmi açısından et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Kur’ân’ın yorumlanmasında müfessirlerin başvurduğu yöntemlerden biri de belâğat açısından Kur’ân’ı incelemek olmuştur. Kur’ân’ın indirildiği zaman dilimindeki Araplar genel olarak ümmi bir toplumdur. Bununla birlikte, okuma yazma bilenler fesahat ve belâğat açısından çok üstün bir konumdaydılar. Kur’ân, içeriğinde belâğatın en güzel örneklerini barındırdığından dolayı zamanın en iyi şairlerinin bile bu hususta seslerini kesmiştir. Beleşat, maksadın, konunun çeşitli üslup yöntemlerini kullanarak, açık ve anlaşılır bir şekilde, zamana, mekâna ve duruma uygun bir tarzda ifade edilmesine denir.⁴⁶⁰

Kur’ân’ı yorumlayanlar açık bir karîne ve delil olmadan Kur’ân’ın manaları hakkında teşbih ve istiâre yoluna gitmemelidir. Bu hususta kesinlikle bir delile veya açık bir karîneye dayanmalıdır. Kur’ân-ı Kerim’deki tüm darb-ı mesellerde ve kıyaslarda teşbih ve istiâre sanatı kullanılmıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ “Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).”

⁴⁵⁷ “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”

⁴⁵⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 177.

⁴⁵⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 185.

⁴⁶⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 315-316.

⁴⁶¹ Tahirî, *Tibyân*, 100.

Muhammed Ali es-Sâbûnî *Safvetü't-Tefâsîr* isimli eserinde her bölümün sonunda ilgili yerlerdeki belâğî nükteleri müstakil olarak ele almış ve îzah etmeye çalışmıştır. Ancak bu metodunu bu eserinde uygulamamıştır. Bununla birlikte yeri geldikçe bu eserinde de belâğî nüktelere yer verdiği görülmüştür. *et-Tefsîru'l-Vâdih*'ta Sâbûnî'nin değindiği belâğî konular başlıklar halinde aşağıda ele alınmıştır.

3.2.4.1. Teşbih

Teşbih, bir şeyi başka bir şeye benzetme anlamında kullanılmaktadır. Teşbihin kendine özgü kısımları ve edatları mevcuttur. Bu kısımlar, benzeyen, kendisine benzetilen ve benzetmedeki ortak nokta olarak sayılabilir. Benzetme, bazen her iki tarafın tek bir yönden benzetilmesiyle olduğu gibi birden çok yönleriyle de olabilmektedir.⁴⁶² Ayrıca benzetme müfred olduğu gibi mürekkebe formatında da gelebilmektedir. Benzetme, bir manada olabildiği gibi bir vasıfta da olması mümkündür.⁴⁶³

Sâbûnî, âyetleri belâgat açısından ele almaktadır. O, Bakara 7. âyette⁴⁶⁴ teşbih ve temsil olduğunu söyleyerek âyetin bu yönüyle anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Âyette inkârcıların kalplerinin ve gözlerinin mühürlendiği ifade edilmektedir. Hakikatte ise böyle bir mühür yoktur. Ancak âyette Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akıl nimetini kullanmamaları nedeniyle, anlamayan ve aklını kullanmayan hayvanlar gibi oldukları vurgulanmıştır. Yine Sâbûnî, Bakara 14. âyette⁴⁶⁵ de teşbih olduğunu ve âyetin böyle anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Âyette zikredilen şeytanlardan kastedilen, münafık dostları olduğu teşbih yoluyla vurgulanmaktadır. Zira hakikatte onların şeytan olmadıkları, amelleri bakımından şeytanlaştıkları ifade edilmektedir.⁴⁶⁶

Sâbûnî, Bakara 256. âyetin⁴⁶⁷ tefsiri sadedinde Allah'ın, temsili olarak İslâm'a sarılan kimseyi sağlam, kuvvetli bir ipe sarılan kimseye benzettiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸ Yine o, Âl-i İmrân 103. âyetin⁴⁶⁹ “*Ateşten bir uçurumun kenarındayken Allah sizi oradan*

⁴⁶² Salih, *Kur'an İlimleri*, 344.

⁴⁶³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005).

⁴⁶⁴ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”

⁴⁶⁵ “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnadık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler.”

⁴⁶⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 11-13. Ayrıca bakınız Bakara 2/17.

⁴⁶⁷ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla iştendir, hakkıyla bilendir.”

⁴⁶⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdih*'l-Müeyesser, 96.

⁴⁶⁹ “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti

kurtardı” pasajında muhteşem bir temsil olduğunu belirtmiştir. Allah, müminlerin İslâm’dan önceki hallerini, dipsiz bir vadisi olan çok yüksek bir dağın uçurumunun kenarında ve neredeyse düşmek üzere olan kişinin haline benzetmektedir.⁴⁷⁰ Sâbûnî, bu âyeti temsili teşbihe örnek olarak zikretmiştir.

Sâbûnî, Bakara 18. âyetin⁴⁷¹ tefsirinde şu açıklamalar da bulunmuştur: İlgili âyette münafıkların hayra karşı kulaklarının sağır, hakkı söyleme noktasında dilsiz, hidâyeti görme hususunda da kör oldukları beyan edilmiştir. Ancak bunlar hakikatte kör, sağır ve dilsiz değillerdir. Ancak bu özelliklerini Allah’ın istediği şekilde kullanmadıkları için benzetmenin en ileri noktası olan teşbihi belîğ yöntemi kullanılarak durumlarının ne kadar kötü olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷²

Nisâ 129. âyetinde⁴⁷³ kocalara, eşleri hususunda adil davranmaları emredilmektedir. Bir eşe meyledip diğerini askıdaymış gibi bırakmamaları uyarısı yapılmaktadır. “فَقْتَرُوهَا /Askıdaymış gibi bırakmak, terketmek” Sâbûnî, bu âyette teşbihin en güzel örneklerinden birinin olduğunu açıklamıştır. Kocaları tarafından ilgisiz bırakılan kadınlar ne evli kadınlar ne de boşanmış kadınlar gibidirler. Her ikisi arasında sıkışıp kalmış kimselerdir. Bunlar yer ile gök arasında asılı bir şeye benzetilmişlerdir. Bu şey ne yerde karar kılmıştır, ne de göktedir. Dolayısıyla kendisine ne yeredir ne de göktedir denilemez. Konuyla ilgili Tirmizî’den “*Kimin iki eşi olur da bunlardan birine meylederse kıyamet günü bir tarafı eğimli olarak gelir*” hadisini nakletmiştir.⁴⁷⁴ Sâbûnî, bu âyeti teşbihin belîğ kısmına örnek olarak zikretmektedir.

Kasas 66. âyetinde “فَعَمِيَّتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ/İşte o gün onlara bütün haberler körleşmiştir” ifadesi geçmektedir. Sâbûnî, cümlemin “عموا عن الأنباء أي الأخبار/Onlar haberlere karşı kör oldular.” formatında gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü haberlerin kör olması düşünülemez. Ancak mübalağa ifade etmek için özne yerine “onlar” değil de “haberler” kelimesi getirilmiştir.⁴⁷⁵ Böylelikle ters teşbih sanatı kullanılarak durumun ciddiyetine vurgu yapıldığına dikkatleri çektiği görülmüştür.

sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”

⁴⁷⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 141.

⁴⁷¹ “Onlar, sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.”

⁴⁷² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 13-14.

⁴⁷³ “Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) bütünü gönül ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.”

⁴⁷⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 222.

⁴⁷⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 971.

3.2.4.2. İstiâre

İstiâre, bir kelimenin asıl anlamının dışında başka bir kelimenin yerinde, aralarında bulunan benzerlikten kaynaklı kullanılmasını ifade etmektedir. Benzetilen kelimeye “müşebbeh” ve “müstear leh”, kendisine benzetilen kelimeye “müşebbehun bih” ve “müstear minh” denilmektedir. Benzetme işlemi yapıldığında aralarında buna işaret eden bir karînenin bulunması esastır. İstiâre yapılırken cümleden müşebbeh veya müşebbehun bih hazfedilir. Ayrıca hangi yönden benzetildiklerinin yanında teşbih edatı da işlem esnasında hazfedilir.⁴⁷⁶

Bakara 187. âyetinde⁴⁷⁷ Yüce Allah, kadınların erkekler, erkeklerin de kadınlar için birer elbise olduklarını ifade etmiştir. Müfessir, bu âyette istiâreyi beyaniyyenin en güzel örneklerinden biri bulunduğunu zikretmiştir. Şöyle ki; Elbise, insanı nasıl süsleyip kötülüklerini örtüyorsa, kadında erkek için bir elbise gibi olmakta, onu süslemekte, kötülüklerden korumakta ve onu mükemmel kılmaktadır. Kadının olmadığı durumlar da erkeğin kötülüklerinin ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde erkek de kadın için aynı vazifeyi görmektedir. Sâbûnî, bu benzetmenin istiâreyi beyaniyyenin en güzel örneklerinden biri olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁸ Sâbûnî, belâgat ilminden yararlanarak burada âyeti yorumlamakta, ancak ifade etmiş olduğu terimler hakkında bir açıklama da bulunmamaktadır. Okuyucu daha önceden bir bilgiye sahip değilse bu durumda farklı eserlere bakmaya mecbur kalmaktadır. Bu da eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca o, bu âyetin istiârenin beyaniyye kısmına örnek olduğunu belirtmiştir.

Sâbûnî, yine Bakara 187. âyetinde ayrıca istiâreyi bediyye olduğunu da belirtmiş ve îzahatı yapmıştır: Âyette “*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın*” şeklinde imsak ve iftar vakitlerinden bahsedilmektedir. Burada beyaz iplik gündüzün yerine, siyah iplik ise gecenin yerine kullanılmıştır. Ramazan ayında imsak’ın ne zaman başlaması gerektiği istiâre yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır. Müfessir, konuyla ilgili Buhârî’den Adiy bin Hatem’in bu âyeti zahiri manası ile anladığını daha sonra Hz.

⁴⁷⁶ Hıfî Efendi Nâsîf, *Dürûsu'l-Belâğa* (Beyrut: Haşimî, 2015), 101.

⁴⁷⁷ “*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.*”

⁴⁷⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 68.

Peygamber'e sorduğunda ise nasıl anlaması gerektiğini kendisine öğrettiğini ifade eden hadisi de nakletmektedir.⁴⁷⁹

Müfessir, A'râf 26. âyetinde⁴⁸⁰ istiâreyi mekniyye olduğunu belirtmiştir. Yüce Allah, İmanı ve Allah'tan korkmayı, bedeni, özellikle edep yerlerini örten, çirkinlikleri gizleyen, insanı süsleyen ve güzelleştiren elbiseye benzetmiştir. Kuşun hem süsü hem de elbisesi olduğundan riyş (tüy) kelimesinin de müsteâr olduğunu belirtmiştir.⁴⁸¹

3.2.4.3. Kinâye

Kinâye, remz ve işaret etme noktasında ifade üslûpları arasında en üstün olanıdır. Bazen Kur'ân'da sarahaten söylenmesi uygun olmayan yerlerde bu üslûp tercih edilmiştir. Örneğin Allah, karı-koca ilişkilerinin niteliğini birbirleriyle aşırı derecede içli-dışlı olmaları neticesinde elbiseye benzetmektedir.⁴⁸² Ayrıca eşler arasındaki ilişkiden bahsederken de kadınları tarla'ya benzetmektedir.⁴⁸³ Kur'ân'da mecazın varlığı hususunda âlimler arasında ihtilaf olmuştur. Kabul edenler olduğu gibi etmeyenler de vardır. Bazı âlimler kinâyeyi de mecazın bir bölümü olarak kabul etmektedirler. Kur'ân'da mecazın varlığını kabul etmeyen âlimler aynı şekilde kinâyeyi de kabul etmemektedirler. Ancak kinâye mecazdan farklı özelliklere sahiptir. Çünkü bir söz kinâye ile ifade edildiği takdirde lafızdan kast edilen mana anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴

Sâbûnî, Bakara 231. âyetinde⁴⁸⁵ “سرحوہن/onları bırakın” kelimesinin “اتركوہن/onları terkedin” manasından kinâye olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁶ Yine o, Nisâ 21. âyetinde⁴⁸⁷ geçen “الافضاء/sonucuna ulaşmak, neticelenmek” kelimesinin cinsi ilişki manasından kinâye olduğunu Yüce Allah'ın çok hayâlı olması sebebiyle açık lafızla ifade etmeyip kinâye yoluyla konuyu belirtmiş olduğunu İbn Abbas'tan nakletmektedir.⁴⁸⁸

3.2.4.4. Tağlîb

⁴⁷⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 69.

⁴⁸⁰ “Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik).”

⁴⁸¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 363.

⁴⁸² Bakara 2/187.

⁴⁸³ Bakara 2/223.

⁴⁸⁴ Salih, *Kur'an İlimleri*, 346.

⁴⁸⁵ “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur...”

⁴⁸⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 84.

⁴⁸⁷ “Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?”

⁴⁸⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 179.

Tağlîb; iki bilinen kelimedenden birini diğerine tercih edip, tercih edilen lafzı her iki kelimeyi de aynı anda ifade etmek için kullanılmaya denir. Genelde erkekler ve kadınların tamamı kast edildiğinde sadece erkekleri ifade etmek için kullanılan kalıbın getirilmesini ve her iki cinsinde kast edilmelerini örnek olarak zikredebiliriz.⁴⁸⁹

Müfessir, Bakara 237. âyetin⁴⁹⁰ de zikredilen “ولا تنسوا الفضل”/Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın” ifadesinden tağlîb yoluyla hem erkeklerin hem de kadınların kastedildiğini ifade etmiştir. Zira her iki cinsi birden ifade etmekte olan kalıp normalde erkekler için kullanılmaktadır. Sâbûnî, burada ki emir kipi her ne kadar erkeleri ifade eden bir kalıp ile zikredilmiş olsa da asıl kastedilen mananın, hem erkekler hem de kadınlar olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹¹

3.2.4.5. İtnâb

İtnâb, cümleyi uzatma anlamında kullanılan ilmi bir terimdir. Cümlede itnâbın tercih edilmesinin birçok farklı etkeni olabilmektedir. Genellikle umum ifade eden bir lafızdan sonra özel mana da kullanılan bir kelimenin önemine binaen tekraren zikredilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bunun tam tersi de olabilmektedir. Kapalı bir lafızdan sonra o kapalılığı gidermek için îzâh cümlesi gelebilmektedir. Bunların dışında rağbeti arttırmak, korkutmak, cümleye pekiştirme anlamı katmak, yanlış anlaşılmanın önüne geçmek gayesiyle, kastedilen anlama ayrı bir güzellik katmak niyetiyle de söz uzatılabilmektedir.⁴⁹²

Kur’ân, kullanmış olduğu ifadelerde genellikle vecîz bir üslûp kullanmıştır. Kur’ân’da belâğatın (güzel söz söyleme sanatı) tüm özellikleri icra edilmiştir. Îcâz ve itnâb da bunlardandır. Îcâz: Sözü kısaltarak kelâmı güzel bir şekilde söylemeye denir. Bu şekilde söylenen sözün ezberlenmesi ve anlaşılmaması daha rahat olur. Kur’ân’ın bir benzerinin getirilememesindeki sırrın; sözü kısa tutup birçok manayı ifade etmesinde olduğunu söyleyenlerde olmuştur. İtnâb ise tam tersine güzel bir şekilde sözü uzatmaya denir. Bunun da tabiki bir takım faydeleri vardır. Kelâmın, muhatabın zihninde iyice yer etmesinin yanında konunun pekiştirilmesi, meseleye karşı bir ünsiyetin oluşması ve geniş bir şekilde

⁴⁸⁹ el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 46.

⁴⁹⁰ “Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah’a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”

⁴⁹¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 88.

⁴⁹² Nâsîf, *Dürûsu'l-Belâğa*, 79-81.

karşı tarafa îzâh edilmesi olarak zikredebiliriz.⁴⁹³ Ancak söylenen sözün kısaltılması ve uzatılması yerli yerinde olursa bu güzel olabilmektedir. Aksine sözün kısa tutulması gereken yerde uzatılması, uzatılması gereken yerde de kısaltılması belâğata ugun değildir.

Müfessir, Kur'ân'ın şer'i hükümlerinin illet ve sebebini zikretme noktasında kullandığı metodun îcâz (kısa ve özlü) olduğunu belirtmiştir. Ancak Mâide 91. âyetinin⁴⁹⁴ ifade ettiği içki ve kumarın haram olmaları noktasında Kur'ân'ın îcâz yolunu değil de tafsil (ayrıntıya girme) metodunu tercih ettiğini ve bu maddelerin haram olma sebeplerini içki ve kumar'ın şeytan işi birer pislik olduklarını açıkladığı gibi maddeler halinde tâdat ettiğini belirtmiştir. Sâbûnî, insanların arasına kin ve düşmanlık sokması, onları Allah'ı anmaktan alıkoyması, dinin en önemli farzlarından biri olan namazdan onları meşgul etmesi ve Allah'ın haramlarını çiğnemekle o'nun rahmetinden uzaklaşmalarına vesile olması gibi nedenleri zikretmiştir.⁴⁹⁵

Sâbûnî, Taha 18. âyetin⁴⁹⁶ tefsirinde Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşmasında sorulan soruya kısa ve öz bir cevap vermeyip, kelâmın lezzetinden dolayı sözü uzatarak konuşmasını sürdürdüğünü belirtmiştir. Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya *“Elindeki nedir?”* şeklindeki sorusuna Hz. Mûsâ *“Bu benim asamdır. Yürüdüğüm vakit ona yaslanır destek alırım. Hayvanlarıma yaprak silkelemek için ağaçlara onunla vururum. Bunların dışında daha birçok işimde onu kullanırım”* şeklinde karşılık vermiştir. Hâlbuki sadece bu asamdır diyebilirdi. Sâbûnî, Hz. Mûsâ'nın Yüce Allah ile konuşmasının kendisine vermiş olduğu hazdan daha fazla nasiplenmek ve nefsin rahatlatmak gayesiyle Allah'a karşı sözü uzatma (itnâb) şeklinde cevap verdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁷

3.2.4.6. İstifhâm

İstifham bilinmeyen bir şeyi öğrenme isteğine denilmektedir. Arap gramerinde soru sorma işlevini gören birçok edat vardır. İstifham bir şeyi tasavvur etmek veya tasdik etmek için olabilir. Bunun için genelde hemze “” edatı ile kullanılmaktadır. Sual, ya kişiden olabilmekte veya zikri geçen kişiye nispet edilen eylemden olabilmektedir. İstifham edatlarından hel “هل” kelimesi sadece tasdik için kullanılır. Akıllı veya akılsız kişilerden “ما” ve “من” edatlarıyla sual edilmektedir. “متي” edatıyla da geçmiş zamandan soru

⁴⁹³ Tahirî, *Tibyân*, 105.

⁴⁹⁴ “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”

⁴⁹⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 281.

⁴⁹⁶ “Mûsâ dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.”

⁴⁹⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 764-765.

sorulmaktadır. Gelecek zamandan soru sorulacaksa “ايان” edatı tercih edilmektedir. Hal’den sorulduğunda ise “كيف” edatı kullanılır. “اين” edatıyla da mekândan sual olunur. İstifham bazen kendi anlamının dışında da kullanılabilir. Örneğin eşitlik anlamında kullanıldığı gibi nefy (olumsuzluk) içinde kullanılabilir. Bunlarla birlikte inkâr, emir, nehy, teşvik, ta’zîm, tahkir, tehekküm, teaccüp, tenbih, vaîd anlamlarını ifade etmek için de kullanıldıkları olmaktadır.⁴⁹⁸

Sâbûnî, Âl-i İmrân 83. âyetde⁴⁹⁹ Yüce Allah’ın, Ehl-i Kitab’a yerlerde ve göklerde ne varsa kendisine isteyerek veya istemeden teslim oldukları halde, inananlar için Allah’ın dininden başka bir din mi arıyorsunuz? şeklindeki sualinin bir şeyi öğrenmek maksadıyla sorulmuş hakiki bir soru olmadığını, azarlama maksatlı, böyle bir şeyin yanlış olduğunu, bundan vazgeçmeleri gerektiğini ifade ettiğini açıklamıştır.⁵⁰⁰

Âl-i İmrân 101. âyetinde⁵⁰¹ “Allah’ın Resûlü sizin aranızdayken Allah’ın âyetleri sizlere okunurken nasıl olur da inkârcılığa devam edersiniz” şeklinde soru sorulmaktadır. Müfessir, âyetle ilgili şu açıklama da bulunmuştur: Aslında burada ki asıl kastedilen ve söylenen şey; bu durumda inkâr etmemeleri gerektiği ve onların halinin şaşırılacak bir durum olduğudur.⁵⁰² Yine o, Âl-i İmrân 142. âyetinde⁵⁰³ istifham-ı inkâri olduğunu beyan etmiştir. Âyette geçen “ليعلم/bilmesi için” kelimesinin bilmek değil ortaya çıkarmak anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Çünkü Allah için kulları hususunda yeni bir bilgiye sahip olmak gibi bir şeyin söz konusu olamayacağını vurgulamıştır.⁵⁰⁴ Sâbûnî, yukarıda zikredilen âyetlerde istifhâm’ın inkâri kısmının olduğunu belirtmiştir.

Müfessir, Nisâ 122. âyetinde⁵⁰⁵ “Allah’tan daha doğru sözlü olan kimdir?” şeklindeki sualin hakiki bir istifham olmadığını, buradaki istifhamın nefiy manasında olduğunu, buna göre âyetin manasının “Allah’tan daha doğru sözlü kimse yoktur” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁶ Sâbûnî, En’am 47. âyetde⁵⁰⁷ zikredilen “هل يهلك/helâk

⁴⁹⁸ Nâsîf, Dürûsu'l-Belâğa, 40-44.

⁴⁹⁹ “Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürülecekken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”

⁵⁰⁰ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 134.

⁵⁰¹ “Size Allah’ın âyetleri okunup dururken ve Allah’ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah’a sınıksız bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.”

⁵⁰² es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 139-140.

⁵⁰³ “Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”

⁵⁰⁴ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 151. Ayrıca bakınız Bakara 2/75.

⁵⁰⁵ “İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah, gerçek bir vaadde bulunmuştur. Kimdir sözü Allah’ınkinden daha doğru olan?”

⁵⁰⁶ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 219.

edilecek mi” kelimesindeki “هل” istifham edatının, nefiy anlamında kullanılan istifham-ı inkârî olduğunu belirtmiştir. Bu durumda âyetin manasının da “*Bu azapla ancak zalimler helâk edilirler*” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁸ Yine o, Nisâ 87. âyetinde⁵⁰⁹ ifade edilen “أصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا/Allahtan daha doğru sözlü olan kimdir” cümlesinin, lafzi olarak istifham formatında olduğunu ancak manaca nefiy olduğunu belirtmiştir. Sâbûnî bu durumda âyetin ifade ettiği anlâmın “*Allah’tan daha doğru sözlü kimse yoktur*” şeklinde anlaşılması gerektiğini beyan etmiştir.⁵¹⁰

Müfessir, Mâide 91. âyetinde geçen “فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ/Artık vazgeçiyor musunuz?” sorusunun gerçek manada soru olmadığını emir ifade ettiğini yani emir manasında istifham olduğunu belirtmiştir. Bu durumda mananın “*Ey İman edenler! Bu haram olan pisliklerden uzak durun*” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹¹

Sâbûnî, Âl-i İmrân 98. âyetinde “*Ey Ehli Kitap Yüce Allah yaptığınız her şeye şahit olduğu halde niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?*” şeklinde gelen sorunun öğrenmek amacıyla sorulmuş bir sual olmadığını, azarlamak maksadıyla sorulmuş bir sual olduğunu, yani “*Allah’ın âyetlerini inkâr etmeyin*” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹²

3.2.4.7. İltifât

Müfessir, Nisâ 64. âyetinde “وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ/peygamber onlar için istiğfarda bulunursa” denildiğini, bunun yerine “وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ/onlar için istiğfarda bulunsan” denilmediğini zikretmiştir. Hz. Peygamber’in “Resûl” olarak zikredilmesi, kendisine muhatap olarak “sen” denilmemesi konumunun Allah katındaki yüceliğini, onun istiğfarının ve aracı oluşunun büyüklüğünü göstermek için olduğunu belirtmiştir.⁵¹³

3.2.4.8. Darb-ı mesel

Kur’ân-ı Kerim’de zikredilen darb-ı meseller de belâgat ilminin ilgi alanına girmektedir. Şu kadarı var ki bu örnekleri herkes anlayamamaktadır. Bu hakikat ise Ankebût 43. âyetinde “*Bu örnekleri sadece âlim olanlar akleder*” şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁰⁷ “De ki: “Ne dersiniz, Allah’ın azabı size beklenmedik bir anda veya açıktan açığa gelse, zalimler toplumundan başkası mı helâk edilecek?”

⁵⁰⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 309.

⁵⁰⁹ “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah’ınkinden daha doğru olan?”

⁵¹⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 204.

⁵¹¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 281.

⁵¹² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 139.

⁵¹³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 19.

Bu örneklerde; öğüt verme, hatırlatma, teşvik etme, uzaklaştırma, ibret alma, kast edilen mananın akla yaklaştırılması, olayın canlandırılması, verilecek mükâfatın farklılıklarını ifade etme, övme, yerme, sevaba teşvik, azaptan sakındırma, olayın büyüklüğü veya önemsizliği gibi hususlara dikkat çekilmektedir.⁵¹⁴

Müfessir, Enam 71. âyetin⁵¹⁵ tefsiri sadedinde İbn Abbas'tan nakille imana ve küfre çağırılan kişi için bir darb-ı mesel (güzel örnek) olduğunu belirtmiştir. Kur'ân, putlara tapan ve tapınmalarının kendilerine bir fayda sağlamadığı müşrikleri, yolculuğu esnasında arkadaşlarından uzakta kalan, şeytanın gafil avladığı ve helâk yollarına sürüklediği, çölde kaybolmuş, şaşkın, kararsız ve ne yapacağını, nereye gideceğini bilmeyen ve ansızın kendisini doğru yola, güven yoluna çağırarak arkadaşlarının sesini duyan bir adama benzetmektedir. Şâyet arkadaşlarının çağırısına kulak verirse kurtulacaktır. Vermezse helâk olacaktır. İşte bu durum puta tapanların durumudur. Ölüm gelinceye kadar kendisinin doğru yolda olduğunu zannetmekte ve sonunda helâk olup pişmanlık duymaktadır. Artık ne tevbenin ne de pişmanlığın kendisine bir faydası olmayacaktır.⁵¹⁶

Sâbûnî, Bakara 101. âyetin⁵¹⁷ tefsirinde bir şeyi hafife alma neticesinde o şeyi kulak ardı etme, ona ihtimam etmeme ve onu unutma şeklinde “darb-ı mesel” olduğunu açıklamıştır.⁵¹⁸

3.2.5. Dilbilimsel açıdan et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Hız. Peygamber'in tebliğ, tebyîn ve irşad görevleri bulunmaktaydı. Almış olduğu vahyi olduğu gibi aktarmasına tebliğ, açıklanması gereken yerleri izâh etmesine tebyîn, yaşayarak rol model olmasına da irşad denilmektedir. Sahâbeler anlamakta güçlük çektikleri kelimeleri, âyetleri Hız. Peygamber'e sorup ikna edici cevaplar alabilmekteydiler. Onun Kur'ân âyetlerini tefsir etmesi sadece lafız açısından değil, mücmel olan âyetleri beyan, müşkil olanları tavzih, umum ifade edenleri tahsis ve sorulan sorulara cevap verme şeklinde de olmuştur. Enam 82. âyetinde⁵¹⁹ iman edip imanlarına zulüm karıştırmayanların

⁵¹⁴ Tahîrî, *Tibyân*, 145.

⁵¹⁵ “...Arkadaşları ‘bize gel!’” diye doğru yola çağırdıkları hâlde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?”

⁵¹⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 318.

⁵¹⁷ “Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını (Tevrat'ı) arkalarına attılar”

⁵¹⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 41.

⁵¹⁹ “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”

doğru yolda oldukları belirtilmektedir. Sahâbeler bu âyeti “*Hangimiz imanına zulüm karıştırmamıştır*” şeklinde anlamışlardır. Hz. Peygamber Lokman 13. âyetinde⁵²⁰ şirkin zulüm olarak anlaşılması gerektiğini sahabelere anlatarak endişe duydukları hususta onları rahatlatmıştır. Âyette ifade edilen zulümden kastedilenin şirk olduğunu belirtmiş böylece Kur’ân’ın doğru anlaşılmasını sağlamıştır.⁵²¹

Kur’ân’ı yorumlayan tüm müfessirler Arap dilinden azamî noktada istifade etmişlerdir. Kur’ân’ın Arapça inzal edilişi ve muhatap kitlenin dilinin Arapça olması Kur’ân’ı anlama çabasında olan herkesi bu lugatın inceliklerini bilmeye sevk etmiştir. Arapça’yı bilmeden Kur’ân’ın anlaşılması neredeyse mümkün değildir. Tabi bu dili bilmenin yolu da âdetâ Arapça’nın fiziği durumunda olan kelimelerin, cümlelerin, hakikatın, mecâzın tüm yönleriyle bilinmesine bağlıdır. Bu sebepten Arapça’nın bilinmesi Kur’ân’ı yorumlama noktasında kaçınılmazdır.⁵²² Burada Sâbûnî’nin *et-Tefsiru’l-Vâdih*’ında sarf ve nahiv ilminin kâidelerinden faydalanarak âyetleri yorumlaması üzerinde durulacaktır.

3.2.5.1. Te’kid

Te’kid kelamda tabi olarak zikredilen ve öncesinde muhatabın zihninde oluşabilecek yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak ve anlamı pekiştirmek için kullanılan bir terimdir. Lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. “نفس”, “عين”, “كل”, “جميع”, “كلا” ve “كلتا” gibi lafızlar kullanılarak yapıldığında manevi te’kid olmaktadır. Bu durumda müekkedde (te’kid edilen) anlam açısından uygun bir zamirinde bitişik olması gerekmektedir. Lafzi te’kid ise isim, fiil, harf veya cümlelerin bizzat tekrar edilmesiyle gerçekleşmektedir.⁵²³

Müfessir, âyetleri tefsir ederken dilbilimsel olarak da âyetleri ele almaktadır. Sâbûnî, Bakara 12. âyetin⁵²⁴ tefsirinde nahiv ilminden faydalanarak âyetteki kelimelerin özel manalarına değinmiş böylece âyetin belâğî yönden en yüksek manayı ifade ettiğini açıklamıştır. Ayrıca ilgili âyette 4 adet te’kid (pekiştirme) ifade eden kelimenin olduğunu

⁵²⁰ “Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”

⁵²¹ İsmail Kurt, “Kur’ân Lugatlarının Doğuşu ve Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran/2017).

⁵²² Demirci, *Tefsir Usûlü*, 312.

⁵²³ Ali el-Cârim, *en-Nahvu’l-Vâdih fî Kavâidi’l-Lugati’l-Arabiyye* (Mısır: Dâru’l-Meârif, 1964), 139.

⁵²⁴ “إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ” “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değildirler.” Bakara 2/12.

belirtmiştir. Bu kelimelerin, münafıkların son derece ahmak olduklarını ve sapıklıkla nitelenmelerinin en üst bir şekilde ifade edilmesi için olduğunu belirtmiştir.⁵²⁵

3.2.5.2. Lugat

Sâbûnî, genel olarak âyetleri tefsir ederken cümle şeklinde tefsir etmektedir. Ancak nadiren de olsa cümle içindeki bazı kelimelerin lugat anlamlarına da değinmektedir. Sâbûnî, Bakara 15. âyetinde⁵²⁶ geçmekte olan “يعمّهون/bocalayıp dururlarken” kelimesinin kalpteki körlük anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Gözdeki körlük görmeye engel olduğu gibi kalpteki körlüğün de hidâyete engel olduğunu dile getirmiştir.⁵²⁷ Yine o, Bakara 104. âyetinde⁵²⁸ geçen “راعنا” kelimesini insanların iyiliğini gözetme ve bakma anlamında kullanılan “رعاية” kelimesinden alındığını, cehâlet, ahmaklık ve münasebetsizlik anlamına gelen “رعونة” kelimesinden alınmadığını söyleyerek âyetteki kelimeyi lügavi yönden ele almış ve açıklamıştır.⁵²⁹

Sâbûnî, Âl-i İmrân 140. âyetinde zikredilen “ليعلم/bilmek” kelimesini “ليميز/ayırma, ayıklama” anlamında olduğunu belirtmiştir. O, Allah için herhangi bir şeyi bilmeden öğrenmek söz konusu olmadığından, “Savaşta iman üzere sebat gösterenlerle nifak arasında gidip gelenlerin ortaya çıkarılması” şeklinde âyetin anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵³⁰ Yine o, Enam 1. âyetinde zikredilen “يعدلون/denk tutuyorlar” kelimesinin “التسوية/eşitleme” manasında “العدل” kökünden elde edildiğini ve bir şey başka bir şeyle eşitlendiği zaman “عدلت هذا بهذا إذا سويته/Bir şey başka bir şeye eşit tutulduğunda söylenen söz” şeklinde ifade edildiğini belirtmiştir. Bu durumda ise âyetin ifade etmiş olduğu anlamın “Putları Allah’a eşit ve benzer kılıyorlar” şeklinde anlaşılması gerektiğini zikretmiştir.⁵³¹

Müfessir, âyetleri yorumlarken her kelimenin hangi anlama geldiğini belirtmemiştir. Böylelikle eserinin hacmini daha kısa tutabilmeyi başarmıştır. Ancak bazı yerlerde yanlış anlaşılmalara önüne geçmek ve doğru anlamın ortaya konulması adına bir takım kelimelerin sözlükteki anlamıyla ve âyetinde geçtiği formatta ifade ettiği anlamların

⁵²⁵ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 12.

⁵²⁶ “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”

⁵²⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 13.

⁵²⁸ “Ey iman edenler! “Râ'inâ (bizi gözet)” demeyin, “unzurnâ (bize bak)” deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.”

⁵²⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 43.

⁵³⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 150.

⁵³¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 296.

her ikisini de birlikte zikretmektedir. Böylelikle âyetin hangi manayı ifade etmek istediğini de belirttiği görülmüştür.

3.2.5.3. Zâide

İslâm'ın sahih kaynakların da Kur'ân'da ziyâdeliğin veya noksanlığın olmadığı belirtilmiştir. Kur'ân'ın başından sonuna kadar olan tüm âyetlerin vahiy ürünü olduğu ifade edilmiştir. Müslümanlar nezdinde âyetlerin veya onları oluşturan kelime ve cümlelerin ilave edilmesi söz konusu olmamıştır.⁵³² Ancak biz burada gramer açısından ziyâdeliğin olup olmadığına dikkat çektik. Bu hususta bazı harf veya kelimelerin ziyâde gibi gözüktükleri ancak ziyâde olmadıkları, bir manayı ifade etmek veya pekiştirmek için zikredildiği anlaşılmaktadır.

Müfessir, Nisâ 65. âyetinde geçen “فَلَا وَرَبِّكَ/Hayır! Rabbine andolsun ki” “لَا” kelimesinin yemin manasını pekiştirmek için zikredilen zaid bir harf olduğunu beyan etmiştir.⁵³³ Dolayısıyla o, burada zikri geçen “لَا” harfinin anlamsız olmadığını, cümlede kullanılan yeminin pekiştirilmesi için getirildiğini vurgulamıştır.

3.2.5.4. İstisna

İstisna, kelamda zikri geçen ve üzerine bir hüküm verilen ferd, cins veya bütünden sonra zikredilen unsurun hariç tutulmasını ifade etmektedir. İstisna cümlelerinde üç unsur vardır. Üzerine hüküm verilene “müstesna minh”, verilen hükümden hariç tutulana “müstesna”, bunları birbirinden ayıran unsura da “istisna edatı” denir. İstisnanın altı farklı çeşidi vardır. Ancak örnek olarak sadece munkatı’ olanı zikredeceğiz. Şâyet müstesna kendisinden önce zikri geçen ve hakkında hüküm verilen cinsin, ferdin veya bütünün dışında farklı bir şey olursa böyle istisnaya munkatı’denilmektedir.⁵³⁴

Müfessir, Bakara 34. âyetinde⁵³⁵ istisnai münkatı’dan bahsetmektedir. İlgili âyette Allah, Hz. Âdem’i yarattığında Hz. Âdem’e karşı saygı ve selam anlamında hem meleklerle hem de İblis’e secde etmelerini emretmişti. Ancak İblis kendisinin daha hayırlı olduğunu ileri sürerek kibre kapılmış ve Allah’ın emrini yerine getirmemiştir. Secde emri hem meleklerle hem de İblise aynı anda verildiğinden dolayı zihinler de oluşabilecek, İblis’in de meleklerden olma düşüncesini def etmek için burada “لَا” istisna edatıyla İblis’in

⁵³² Keskiöglü, *Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri*, 309.

⁵³³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müyesser*, 197.

⁵³⁴ İsmail Durmuş, “İstisna”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2001), 388-390; Abdülganî ed-Dakr, *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye fi'n-Nahvi ve't-Tasrîfi* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993/1414), 447.

⁵³⁵ “Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”

meleklerden olmadığı ifade edilmiştir. İblis'in meleklerden olmadığını da müfessir, şu dört madde ile delillendirmektedir. a- Melekler Allah'a isyan etmezler. İblis Allah'a isyan etmiştir. b- Melekler nurdan yaratılmış varlıklardır. Hâlbuki İblis ateşten yaratılmıştır. Dolayısıyla tabiatları farklı varlıklardır. c- Melekler evlenmezler, böylelikle çoğalmazlar. Onlar da erkeklik ve dişilik özellikleri yoktur. İblisin ise zürriyetinin varlığı Kehf 50. âyetiyle⁵³⁶ sabittir. Bu da göstermektedir ki İblis Meleklerden değildir. d- Son olarak yine Kehf 50. âyetinde açık bir şekilde İblis'in cin taifesinden olduğu zikredilmiştir. Bütün bu delillerden yola çıkarak rahatlıkla İblis'in meleklerden olmadığı söylenebilir. Ancak yine de secde emrinin hem meleklerle hem de İblis'e aynı anda verilmiş olması, İblis'inde meleklerden olma düşüncesini zihinlerde doğurma ihtimaline karşı istisna edatıyla bu düşünce bertaraf edilmiş olmaktadır.⁵³⁷

3.2.5.5. İ'tirâzîyye Cümlesi

İ'rapta mahalli olmayan cümleler arasında zikredilen i'tiraziyye cümlesi kelamın ifade etmiş olduğu anlamı pekiştirmek veya kelama güzellik katmak için zikredilen ara cümlelere verilen isimdir. Bu ara cümle birbiriyle ilintili olan, birbirini isteyen iki şeyin arasına girmektedir. Bu iki şey fiil ile faili, mübteda ile haberi, şart ile cevabı, yemin ile cevabı, sıfat ile mevsufu, sıra ile mevsulu olabilmektedir.⁵³⁸

Sâbûnî, Nisâ 73. âyetinde⁵³⁹ zikredilen “كأن لم تكن بينكم وبينه مودة” *Sizinle onun arasında sanki hiçbir dostluk yokmuş*” cümlesinin münafıkların imanlarının zayıflığına dikkat çekmek için zikredilen itirâzîyye (ara cümle) cümlesi olduğunu belirtmiştir. Sanki onlar müminleri hiç tanımıyorlar. Daha önce aralarında hiçbir tanışıklık ve dostluk yokmuş gibi. Birde onların müminlerle beraber olma istekleri, onlara yardım etmek gayesiyle değil sadece ganimet elde etmek hırsıyla olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁰

3.2.5.6. Umum-husus

Kur'ân'da “Âm” (genel) ve “Hâs” (özel) anlamda kullanılan bir takım kelimeler vardır. Âm lafızlar her hangi bir kısıtlama olmadan tüm fertlerini ifade etmektedirler. Örneğin “كل/bütün, hepsi” kelimesi hangi lafzın önünde kullanılmışsa o lafzın bütün fertlerini ifade eder. Ayrıca “الذي/öyleki” kelimeleri de tekil, tesniye ve cem

⁵³⁶ “Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?” Kehf 18/50.

⁵³⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 20.

⁵³⁸ ed-Dakr, *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye*, 210.

⁵³⁹ “Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım.”

⁵⁴⁰ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 198. Ayrıca Bakara sûresinin 19. âyetine de bakılabilir.

formatlarında zikredilmekte ve “كل” kelimesi gibi âm (genel anlamı olan) lafızlardır. “أى، ومن وما،” gibi lafızlar da ister şart, ister istifham, ister mevsule olarak kullanılırlar bunlarda âm mana ifade eden lafızlardır. Âm mana ifade eden lafızlar üç kısımda ele alınmaktadır. a- Umum mana ifade etmesi devam edenler, b- Âm olan lafız zikredilip kendisinden özel bir mana kastedilenler, c- Âm lafız okunduğunda her ne kadar genel mana ifade etse de başka bir cümleyle kayıtlanmakla sınırlı hale gelenler.⁵⁴¹ Biz burada sadece ikinci kısma örnek vermekle yetineceğiz.

Müfessir, Bakara 145. âyetinde⁵⁴² hitabın hususi olarak Hz. Peygamber’e yapıldığına ancak ifade edilen anlamın genel oluşuna yani tüm ümmeti kapsadığına değinmiştir.⁵⁴³

3.2.5.7. Müzârî

Arapça da şimdiki zaman ve gelecek zamanı ifade etmeye yarayan sîgaya muzari denilmektedir. Muzari sözlükte benzeyen anlamındadır. İsme benzediğinden bu ismi almıştır. Evveline “أ”، “ت”، “ي” ve “ن” harfleri ilave edilmektedir. Ayrıca yakın gelecek zaman için “س”، uzak gelecek için evveline “سوف” getirilmektedir.⁵⁴⁴

Sâbûnî, Hud 38. âyetin⁵⁴⁵ tefsirinde âyette geçen “وَيَصْنَعُ/yapıyor” kelimesinin devamlılığı ifade eden muzari kalıbıyla geldiğini belirtmiştir. Hâlbuki gemi yapma işi çok önceleri olmuş bitmiş bir olaydır. Dolayısıyla mazi kalıbıyla gelmeliydi. Ancak önceden gerçekleşmiş bu olayı okuyucunun zihninde canlandırmak için devamlılığı ifade eden müzari kalıbıyla gelip mazi kalıbıyla gelmediğini belirtmiştir.⁵⁴⁶

Müfessir, İnşıkak 22. âyetini⁵⁴⁷ tefsir ederken kâfirlerin yalanladıklarını ifade eden kelimenin “يَكْذِبُونَ/yalanlıyorlar” muzari kalıbında geldiğine dikkat çekmiştir. İnkârcıların sürekli bir yalanlama içinde olduklarından, hem fiildeki yeniliği, tekerrürü hem de

⁵⁴¹ Muhammed Alevî Mâlikî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Cidde: Mektebetü Melik Fehd, 1998), 76-78.

⁵⁴² “Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.” Bakara 2/145.

⁵⁴³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 56.

⁵⁴⁴ ed-Dakr, *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye*, 457.

⁵⁴⁵ “(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.”

⁵⁴⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 547.

⁵⁴⁷ “Daha doğrusu, inkâr edenler (Kur'an'ı) yalanlıyorlar.”

devamlılığı ifade etmek için müzari kalıbıyla inkârcıların vasıflandırıldıklarını beyan etmiştir.⁵⁴⁸

3.2.5.8. Emir

Genellikle üstün olanın edna olandan yapmasını istediği eyleme emir denir. Bunu belirten kalıba da emir kalıbı denir. Ancak her zaman bu şart geçerli olmamaktadır. Eşit konumda olanların da taleplerine emir denmektedir. Emir için kullanılan sîgalar bazen farklı anlamları da ifade etmek için kullanılmaktadır. Emir kalıpları dua, irşad, tehdid, ta'ciz, ihânet, ibâha, imtinan, tahyîr, tesviye, ikram anlamlarını ifade etmek için de kullanıldıkları Arap kelimada çokça rastlanılan sıradan bir durumdur.⁵⁴⁹

Müfessir, İbrahim sûresini tefsir sadedinde Allah'ın Hz. Mûsâ'ya “أخرج قومك/kavmini çıkar”⁵⁵⁰ sadece kavmini çıkarmasını emretmesi Hz. Mûsâ'nın yalnızca kendi halkına peygamber olarak gönderildiğini göstermektedir. Buna mukabil Hz. Peygamber'e “لتخرج الناس/insanları çıkarman için”⁵⁵¹ şeklinde hitapta bulunmasını ise Hz. Peygamber'in risâlet'inin tüm insanlığı kapsadığını ifade etmek için olduğunu belirtmiştir.⁵⁵² Sâbûnî, emir kipi ve akabinde zikredilen kelime arasında ilinti kurarak peygamberlerin risâletlerinin kapsam alanını açıklamaktadır. O, emir kipinin Hz. Peygamber'in risâlet'inin evrensel olduğuna delil olduğunu belirtmiştir. Yine o, Hz. Peygamber'e verilen görevin sadece kendi kavmi ile sınırlı olmadığına, tüm insanları kuşattığına dikkatleri çekmiştir.

3.2.5.9. İsmi fâil

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Yûsuf 97. âyetinde zikredilen “بِإِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ/Biz gerçekten suçlu idik” “خَاطِئِينَ/suçlular” kelimesinin zikredilip “مُخْطِئِينَ/suçlular” kelimesinin kullanılmamasını şu şekilde îzâh etmektedir; Birinci kalıp kullanıldığında hatanın bilerek, ikinci kalıp kullanıldığında ise hatanın bilmeden yapıldığı ifade edilmektedir. Burada Hz. Yûsuf'un kardeşleri de bu günahı bilerek işledikleri için âyette “خَاطِئِينَ” kalıbıyla geldiğini belirtmiştir.⁵⁵³ Sâbûnî, ismi failin farklı kalıplarla kullanıldığında ifade etmiş oldukları anlamlarının da değiştiğine dikkatleri çekmiştir.

⁵⁴⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1547.

⁵⁴⁹ Nâsîf, *Dürûsu'l-Belâğa*, 37-39.

⁵⁵⁰ “Andolsun, Mûsâ'yı da, “Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat” diye âyetlerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.” İbrahim 14/5.

⁵⁵¹ “Elif. Lâm. Râ. (Bu Kur'an), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip (ve) övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.” İbrahim 14/1.

⁵⁵² es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 626.

⁵⁵³ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 604.

Kalıplar arasındaki nüans farklılığının bilinmesiyle âyetin ifade etmiş olduğu anlamın doğru anlaşılmasına vurgu yapmıştır.

Müfessir, âyetleri tefsir ederken Kur'ân'daki kelimelerin özenle seçildiğini ifade etmiştir. O, Hakka 37. âyetinde “ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ /Onu günahkârlardan başkası yemez.” zikredilen “الْخَاطِئُونَ/günahkârlar” kelimesinin tercih edilip “المُخْطِئُونَ/günahkârlar” kelimesinin tercih edilmemesinin sebebini, birinci kelimedede günahı bilerek işleyenler, ikinci kelimenin ise hataen işleyenler anlamında olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla âyette zikredilen azaba maruz kalacak kimselerin günahları bilerek işleyenler olduğu kastedilmektedir şeklinde bir açıklama da bulunmuştur.⁵⁵⁴

3.2.5.10. Medih

Övülmeyi hak edenler için Kur'ân-ı Kerim'de övgü yapılmıştır. Allah'ın övgüsü ise hakiki övgüdür. Allah, Kur'ân'da en güzel isimleri, yüce sıfatları ve güzel fiilleriyle öncelikle kendisini medhetmektedir. Bunun yanı sıra Peygamberleri, salih mümin kullarını, güzel amelleri ve İslâm dinini övmektedir.⁵⁵⁵

Müfessir, Nisâ 162. âyetinde⁵⁵⁶ geçen “وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ/namazlarını kılanlar” ibaresinin mensup olarak zikredilişinin sebebi olarak methetme makamında olduğunu belirtmiştir. Mananın “Özel olarak namaz kılanları methediyorum ve zikrediyorum” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵⁷

3.2.5.11. Hazıf

Cümle içerisindeki bir kelimenin veya cümlenin tamamının belirli bir maksada binâen zikredilmemesidir. Bunlar muhatabın bilmemesi istendiğinde gerçekleştirildiği gibi tenbih içinde olabilmektedir. Ayrıca fırsatın kaçmaması, sözün uzatılmasının makama uygun olmaması, yüceltmek, küçük düşürmek, hazfedilen ismin ağza alınmasının istenmemesi, veznin veya seci'nin korunması, genel anlamı öz olarak ifade etmek, edebe riâyet etmek gibi gayelere matuf olarak da hazır yapılmaktadır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1462.

⁵⁵⁵ Tahîrî, *Tibyân*, 464.

⁵⁵⁶ “Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”

⁵⁵⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 234.

⁵⁵⁸ Nâsîf, *Dürûsu'l-Belâğa*, 49-51.

Müfessir, bazı âyetlerde hazıf olduğunu belirtmiş ve hazfedilen cümlelerin takdirini yapmıştır. Sâbûnî, Enfâl 50. âyetin⁵⁵⁹ başında zikredilen “لو/eğer, şâyet” edatının cevabının korkutma ve büyütme manalarını ifade etmek üzere hazfedildiğini belirtmiştir. Hazfedilen cümlelerin takdirini ise “لرأيت أمرا فظيحا هائلا لا يكاد يوصف/Elbette neredeyse nitelendirilmesi mümkün olmayan korkunç ve muazzam bir şey görmüş olurdun.” şeklinde yapmıştır.⁵⁶⁰ Yine o, Enam 91. âyette⁵⁶¹ geçen “قُلْ اللهُ/Allah de” cümlesinin haberinin de hazfedilmiş “أنزله/onu indirdi” ibtidaiyye cümlesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁶²

3.2.5.12. Mübâlağa

Muhammed Ali es-Sâbûnî, Enfâl 51. âyette zikredilen “وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ/Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir.” “يُظْلَمُ/zulmeden” kelimesinin zulme nispet etmek için olmadığını söylemiştir. Yine o, “عطار/kokucu”, “حداد/demirci”, “نجار/marangoz” kelimelerindeki gibi mübalağa manasını ifade etmek için de olmadığını, zulmün bütün çeşitlerini Allah’tan nefyetmek için zikredildiğini, yani Allah’ın asla zulme nispet edilemeyeceğini ifade etmek için bu kalıpta geldiğini belirtmiştir.⁵⁶³

3.2.5.13. Terecci

Kur’ân’ı tefsir edenlerin bilmesi gereken bir takım bilgiler mevcuttur. Arap gramerinde mevcut olan fakat Kur’ân’da zikredilen kelimeler bazen farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin “عسى/ummak, beklenti içinde olmak” kelimesi Kur’ân’ın tamamında “ثَبِتَ/gerekli olmak, sabit olmak” anlamında kullanılmıştır. Bunun gibi “دَمَسَ/dokunmak” kelimesi “جَمَعَ/cinsi münasebette bulunmak”, “ظلمات و نور/karanlık ve aydınlık” kelimeleri En’am sûresinin birinci âyeti dışında küfür ve iman anlamında, “قُتِلَ/öldürüldü” kelimesi ise “لُعِنَ/lanet olundu” anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁴

Sâbûnî, Tevbe 102. âyette zikredilen “عَسَى اللهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ/Umulur ki Allah tevbelerini kabul eder” “عسى” kelimesinin Allah’a isnat edildiği zaman vücubiyet ifade ettiğini belirtmiştir. O, mananın “Onların tevbelerini kabul etmek Allah üzerine bir haktır” şeklinde anlaşılması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁶⁵ Yine o, İsrâ 79. âyette zikredilen “عَسَى أَنْ

⁵⁵⁹ “Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve “haydi tadın yangın azabını” diyerek canlarını alırken bir görseydin.”

⁵⁶⁰ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 440. Konuyla ilgili ayrıca bk. Ra'd 13/31.

⁵⁶¹ “...Kitab'ı kim indirdi?” (Ey Muhammed!) “Allah” (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”

⁵⁶² es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 325.

⁵⁶³ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 440.

⁵⁶⁴ Tahirî, Tibyân, 73.

⁵⁶⁵ es-Sâbûnî, Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser, 489.

يَبْعَثُكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا/Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın". "عسى" kelimesinin terecci (beklenti, umma) anlamında olmadığını, Allah'a isnat edildiğinde vücubiyet ifade ettiğini belirtmiştir. Bu durumda mananın "Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştıracaktır." şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁶

Müfessir, genellikle "ummak" anlamında kullanılan "عسى" kelimesinin Allah'a isnad edildiğinde "تحقيق/kesinlik" ifade ettiğini belirtmiştir. Sâbûnî, Kasas 67. âyetinde⁵⁶⁷ geçen "عسى" kelimesinin kesinlik ifade ettiğini belirtmiş ve âyetin, "Tevbe eden, iman edip iyi işler yapanların kesinlikle kurtuluşa ereceklerini" şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁸

3.2.6. Bilimsel açıdan et-Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser

Kur'ân gözlerimizle gördüğümüz kâinât hakkında ve göremediğimiz âlem hakkında bilgiler vermektedir. İnsanların kendileri dışındaki varlıklarla olan ilişkilerini konu edinen birçok ilim dalının varlığı bilinmektedir. Kur'ân hem dini hem de fenni konulardan bahsetmektedir. Kur'ân ilkeler ve kurallar üzerinde durmuş, olayların sonuçlarıyla ilgilenmiş, ayrıntı denecek türden verilere yer verilmemiştir. Bu özelliğinden dolayı farklı ilim dallarıyla uğraşan bilim insanlarının ilgilerini çekmiştir. Tefsirler arasında fenni konulara ağırlık veren ve bu yönde yorumlar getiren eserlere günümüzde bilimsel tefsir adı verilmektedir. Bu tür eserler bilimsel verilerin ışığında Kur'ân'ı yorumlamaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımından dolayı Kur'ân'a bilim kitabı demek, doğru bir ifade tarzı olarak kabul görmemektedir. Her ne kadar Kur'ân göklerin, yerlerin, güneşin, ay'ın ve farklı doğa olaylarının yaratılışını gündemine getirse de bu astronomi veya bir fizik kitabı gibi değerlendirilmemelidir. Zira bilim kitaplarının formatıyla Kur'ân'ın formatı birbirleriyle örtüşmemektedir.⁵⁶⁹

Müfessir, âyetleri bilimsel açıdanda ele almaktadır. Günümüz biliminin verilerinden istifade etmektedir. Konuyla ilgili birkaç örneği aşağıda zikredeceğiz. Sâbûnî, Yunus 5. âyetini⁵⁷⁰ tefsir ederken insanların maslahatı için Yüce Allah'ın ay için bir takım menziller var ettiğini belirtmiştir. Böylelikle ay sayesinde insanlar, ayların ve yılların,

⁵⁶⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 707.

⁵⁶⁷ "Fakat tevbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur."

⁵⁶⁸ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 971.

⁵⁶⁹ Celâl Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler* (İstanbul: Marifet, 2009), 195-200.

⁵⁷⁰ "O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır."

güneş sayesinde ise günlerin hesabını yapabilmektedirler. Bu şekilde gece ile gündüzün yaratılmasındaki hikmette ortaya çıkmış olmaktadır. Allah, güneş ve ay'ı boşuna yaratmamıştır. Aksine çok büyük bir hikmete binaen yaratmıştır. Bu kevnî âyetlerle Yüce Allah, kudretini bizlere göstermektedir. Kur'ân, güneş ile ay'ı birbirinden ayırmaktadır. Güneş'e “الضياء/ışık” kelimesini, ay için de “النور/aydınlık” kelimesini kullanmaktadır. Güneş sıcaklığın, ısıtının ve keskin parlaklığın kaynağıdır. Ay ise aydınlığını güneşin ışınlarının yansması sonucunda elde etmektedir. Özünde karanlık bir kütledir. Müfessir, “Ay, ışığı kendisinden olan bir yıldızdır” şeklindeki hâkim görüşün, Kur'ân'ın kabul etmediği yanlış bir görüş olduğunu belirtmiştir.⁵⁷¹ Sâbûnî, yapmış olduğu bu îzâhatla günümüz astronomi biliminin verilerine değinmekte ve Kur'ân'ın bu konu hakkındaki ifade ettiği manayı da açıklamaktadır. Bu yönüyle Sâbûnî, klasik tefsirlerin değinmediği ancak güncel tefsirlerde mevcut olan bir konuyu da gündeme almış olarak eserine zenginlik katmıştır.

Müfessir, âyetleri tefsir ederken yaratılış harikalarına dikkatleri çekmekte ve âyette gördüğü bu hususları îzâh etme yoluna gitmektedir. Örneğin Ra'd 12.⁵⁷² ve 13.⁵⁷³ âyetleri tefsir ederken âyetlerde zikri geçen buluttan, yağmurdan, yıldırımdan, rahmetten ve azaptan bahsetmektedir. Şöyle ki; Bulutun durumu çok şaşırlacak bir durumdur. Hem rahmeti hem azabı aynı anda içinde barındırmaktadır. Bulut hem yağmuru hem de yıldırımı içinde barındırır. Yağmurla birlikte gelen su da rahmet, canlılık ve diriltme vardır. Yıldırımla birlikte ise azap ve yok etme vardır. Tek bir şeyde iki zıt şeyi var etmesi, Yüce Allah'ın yaratma harikalarından olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Sâbûnî hem Allah'ın yaratma gücünün sonsuzluğuna hem de tek bir şeyde iki farklı varlığın var edilişine dikkatleri çekerek okuyucunun heyecanını arttırmakta ve ilgi ve alakasını canlı tutmaktadır.

Müfessir, okuyucunun anlamakta zorluk çekeceğini düşündüğü bazı âyetleri günümüz şartlarıyla îzâh etmeye ve daha anlaşılır hale getirmeye çalışmaktadır. Şöyle ki; A'râf 9. âyetinde⁵⁷⁵ insanların amellerinin tartılacağından bahsedilmektedir. Sâbûnî, burada amellerin nasıl tartılacağına anlaşılmaması noktasında günümüz teknolojisinin sıcaklık ve soğukluğun derecelerini, insanın bedeni ve havadaki basıncın (tansiyon),

⁵⁷¹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 503.

⁵⁷² “O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.”

⁵⁷³ “Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de O'nun korkusundan tespih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır.”

⁵⁷⁴ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdîhu'l-Müeyesser*, 613.

⁵⁷⁵ “Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.”

rüzgârın hareketlerinin ve sür'atinin ölçülebildiğini belirtmiştir. O, elle tutulması mümkün olmayan bu gibi şeylerin insan tarafından ölçülebildiğini ve insanın yapabildikleri yanında Yüce Allah'ın amelleri tartmasının zorluğunun asla düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷⁶ Yapmış olduğu teşbih ile âyetin muhatapları tarafından daha rahat bir şekilde anlaşılmasını ve zihin dünyalarına ifade ettiği mananın yaklaştırılmasını sağlamaktadır. Sâbûnî'nin, âyetleri modern bilimin verileriyle anlatarak, okuyucuya aktarılacak istenen mesajı anlama kalıplarına uygun bir formatta çok rahat bir şekilde aktardığı görülmektedir.

Sâbûnî, bazı âyetleri tefsir ederken âyetin ifade etmiş olduğu ilmî bir hakikati, modern ilmîn bugün ulaşmış olduğu verilerle açıklama yoluna gittiği görülmektedir. O, bu bağlamda okuyucusuna konunun daha iyi anlaşılması için farklı kitaplara müracaat etmeyi de tavsiye etmektedir. O, Tarık 7. âyetini tefsir ederken insanın yaratılışının evrelerinin daha iyi anlaşılması ve Yüce Allah'ın kudretinin daha iyi idrak edilmesi için Hamid Ahmed'in "*Rihletül İman fî Cism'il İnsan - İnsan bedeninde imana yolculuk*" adlı eserine bakmayı önermektedir.⁵⁷⁷

Müfessir, Yasin 36. âyetini⁵⁷⁸ tefsir ederken Kur'ân'ın indirildiği dönemde hâkim olan görüşün sadece erkeklerde ve kadınlarda çift olma özelliğinin bilindiği yönünde olduğunu belirtmiştir. Âyetin ifade ettiği her şeyin çift olarak yaratılmış olduğu bilgisini Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın bildirmesi olmaksızın bilmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bu bilginin ise tek başına Hz. Peygamber'in doğruluğunu göstermeye yeteceğini vurgulamıştır. Bugün modern bilimin geldiği son noktada yaratılmış her şeyin çift olduğunun anlaşılması, bu hakikati ortaya koymaktadır. Şöyle ki; erkeklik ve dişilik var olan tüm canlı ve cansız varlıklarda olan bir gerçekliktir. Bitkilerde hem dişilik hem erillik söz konusudur. Elektrik'te dahi artı ve eksi kutuplar vardır. Hatta en küçük maddelerde dahi proton ve elektronlar var olduğu bilinen bir gerçektir. Cansız varlıklardaki bu kutuplar ise erkeğe ve dişiye benzetilmektedir. Sâbûnî, bütün bunların Kur'ân'ın ne kadar muhteşem ve büyük bir kitap olduğunu bugün apaçık bir şekilde gösterdiğine vurgu yapmıştır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 358.

⁵⁷⁷ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1554.

⁵⁷⁸ "Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilemedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir."

⁵⁷⁹ es-Sâbûnî, *Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*, 1102.

SONUÇ

Muhammed Ali es-Sâbûnî yakın zamanda yaşamış son dönem önemli müfessirlerinden biridir. Sâbûnî başta *Safvetü't-Tefâsîr* ve *et-Tefsîru'l-Vâdîh* olmak üzere tefsir alanında birçok eser ortaya koymakla, bu alanda yetkin olduğunu kanıtlamıştır. İncelediğimiz *et-Tefsîru'l-Vâdîh*'in da daha önce kaleme alınmış tefsirlerin âdeta bir özeti mahiyetinde olduğu görülmektedir.

Sâbûnî'nin eserin mukaddimesinde de ifade ettiği gibi bu tefsirin metodunun hem rivâyet hem de dirâyeti bir arada barındırdığını, her iki yöntemin mezc edilerek ustalıklı kullanıldığını söyleyebiliriz. Yine kendisinin de belirttiği gibi Sâbûnî'nin bu tefsiri her kesimden insanın rahatlıkla okuyup anlayabileceği muhtasar bir tefsirdir. Nitekim o, bu tefsiri ilmî seviyesi ne olursa olsun her kesim insanın rahatlıkla okuyup anlaması için kaleme almıştır. Sâbûnî'nin diğer tefsirleriyle mukayese edildiğinde *et-Tefsîru'l-Vâdîh*'in çok kısa, derin ilmî tartışmalara girmeyen, âyetlerin mesajını öz bir şekilde veren bir tefsir olduğu söylenebilir. İsminden de (Açık ve Kolay Tefsir/*et-Tefsîru'l-Vâdîh el-Müyesser*) anlaşılacağı gibi bu tefsirin açık ve kolay olması günümüz hız çağındaki okuyucular açısından gâyet olumlu bir durumdur.

Sâbûnî, bu tefsirde âyetleri tefsir ederken öncelikle Kur'ân'ı Kur'ân ile daha sonra hadisler ile tefsir etmiştir. O, bu metodu eserinin başından sonuna kadar sıklıkla kullanmıştır. Sâbûnî, bu tefsirde hem tefsir hem de hadis kaynaklarından ziyâdesiyle istifade etmiştir. Sâbûnî, bu tefsirinde kaynak kullanımı ve gösterimi konusunda mümkün mertebe akademik üslûba da riâyet etmeye çalışmıştır. Örneğin o, bir âyetin anlamının daha iyi anlaşılması noktasında bir hadis naklederken bu hadisi Buhârî'nin veya farklı bir müfessirin rivâyet ettiğini de bildirmektedir. Bununla beraber o, aktardığı bu hadisi atıfta bulunduğu muhaddisin hangi eserinden veya eserinin hangi bölümünden aldığını belirtmemiştir. Bunun dışında o, hiçbir Sâbûnî ve eser ismi vermeden de birçok nakilde bulunmuştur. Onun bu uygulamasının olumlu olarak değerlendirildiği söylenemez. Sâbûnî'nin genel okuyucu kitlesine hitap etmek için izlemiş olduğu bu yöntem okuyucunun, nakledilen rivâyetlerin ana kaynaklarına ulaşmasını zorlaştırmıştır. Bu yönüyle Sâbûnî her ne kadar çağımız müfessirlerinden olsa da kullandığı yöntem açısından klasik ulemanın yöntemini kullanmıştır.

Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdîh el-Müyesser*'de konu bütünlüğü olan âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra başka bir konuya başlamadan önce genellikle âyetlerin hangi konu

hakkında ve ne için inzâl olduklarını açıklamakta daha sonra ilgili âyetlerin tefsirine başlamaktadır. Böylece o, okuyucuyu konuya hazırlamakta ve gelecek âyet pasajları hakkında ön bilgi sahibi yapmaktadır. *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta âyetlerin vermiş olduğu mesajın herhangi bir kopukluğa uğramadan okuyucuya aktarılması meselesi büyük bir önem arz etmektedir. Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta âyetleri yorumlarken bazı âyetlerin fikhî hükümler bildirdiğini de belirtmektedir. Fakat Sâbûnî ifâde etmiş olduğu fikhî hükmü kendi içtihamıyla mı yoksa bir fıkıh kitabından alıntı yaparak mı aktardığını ise belirtmemiştir. Aktardığı görüşlerin hangi fıkıh mezhebine ait olduklarını da belirtmemiştir. *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta onun fikhî hükümleri içeren “*Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîr’i Ayâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur’ân*” adlı eserine atıfta bulunduğu da görülmemektedir.

Sâbûnî’nin inanç konularıyla ilgili âyetleri kelâmî olarak yorumladığı da görülmektedir. O, açık bir şekilde benimsediği görüşü serdetmiş, bunun dışındaki farklı itikâdî görüşleri de tenkit etmiştir. Sâbûnî *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta isrâîlî bilgilerden genellikle uzak durmuş ve bunları eserine almamıştır. Bu durum onun tefsirinin güvenilirliğini arttırmıştır. O, genellikle sahih hadis kaynaklarından nakillerde bulunmuştur. Sâbûnî, diğer eserlerinde değindiği kıraat farklılıklarına bu eserin hiçbir yerinde değinmemiştir. Araştırma neticesinde Sâbûnî’nin nakillerini Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerinden yaptığı, bunların dışına çıkmadığı, özellikle Şii tefsir kaynaklarından hiçbir şekilde istifade etmediği, herhangi bir atıfta bulunmadığı görülmüştür.

Sâbûnî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta lafızlar ve kelimelerin semantik analizi, sözlük anlamları üzerinde fazla durmamıştır. O, doğrudan âyetin ifade ettiği anlamı açıklamaya, tefsir etmeye çalışmıştır. Tefsirlerde çokça bulunan Arap şiirine de birkaç istisna dışında müracaat etmemiştir. Yine klasik tefsirlerin çok fazla iştilal olduğu sarf, nahiv ve gramer bilgileriyle de eserini fazla meşgul etmemiştir. Sâbûnî, izlemiş olduğu bu yöntemle okuyucunun zihni dağılmadan âyetin mesajını net bir şekilde aktarmayı hedeflemiştir. *et-Tefsîru'l-Vâdih*’ta lafız tahlillerinden ziyâde verilmek istenen mesaj üzerinde durulduğu görülmektedir. Sâbûnî, Fatiha’dan Nas sûresine kadar birkaç âyet dışında tüm Kur’ân’ı âyet âyet sırasıyla tefsir etmiştir. Biz onun tefsir etmediği âyetleri sehven unuttuğunu veya teknik bir hatadan kaynaklı olarak basım aşamasında atlandığını düşünüyoruz.

et-Tefsîru'l-Vâdih’ta çok fazla olmasa da bilimsel veriler ışığında bazı âyetleri ele aldığı da görülmektedir. Günümüz bilimsel verileriyle âyetlerin yorumlanması bu tefsire bakışı olumlu yönde etkilediği de söylenebilir. Âyetler hakkında geniş bir îzah söz konusu

olduğunda, tefsirin hacminin uzamaması için zaman zaman Sâbûnî'nin konuyla ilgili kaleme almış olduğu diğer eserlerine okuyucuyu havale ettiği de görülmektedir.

Sâbûnî'nin isim vermeden nakillerde bulunduğu kaynakların hangi eserlerden alındığının tespit edilmesi, naklettiği hadislerin sihhat derecelerinin ortaya konulması gibi hususlar bu eser hakkında yapılacak araştırmalar olarak zikredilebilir. Sonuç olarak bu tefsirin okuyucuların zihin dünyasını yormayan, doğrudan âyetlerin mesajını özet mahiyette okuyucuya aktaran, muhtasar bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönüyle *et-Tefsîru'l-Vâdîh*'ın âdeti bir hap misali kısa ve öz bir şekilde okuyucularını Kur'ân hakkında bilgilendirdiğini belirtebiliriz. Bu eserin Türkçe'ye çevirisi henüz yapılmamıştır. Çevirisi yapıldığı takdirde ise eserin uslûp ve muhtevası gereği genel okur kitlesi tarafından rağbet göreceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdül-Hâdî, Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtu Ulemâu'l-Hadis*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2019.
- Acar, Mehmet Emin. *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Kabesun min Nûri'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" Tefsirinde Ehl-i Kitab'a Eleştiriler*. Yüksek Lisans, Şırnak Üniversitesi, 2020.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Kitâbü's-Şerî'a*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994.
- Arapkiri, Hüseyin Avni. *Bugyetu'l-Hasîs fî Târîhi İlmi'l-Hadîs*. Ankara 2021.
- Belhî, Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut. 1423/m. 2002.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü Bezzâr*. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 5. Baskı. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh. *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar min Umûri Resûlillah ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. 17 Baskı. Ankara: TDV, 2008.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfi, Muhammed Eroğlu. "Abdullah b. Abbâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1/76-79. İstanbul: 1998.
- Çalışkan, İsmâîl. *Tefsîr Tarihi*. 3 Baskı. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. 3 Baskı. İstanbul: Dergâh, 2014.
- Çetin, Hidayet. *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Hadisçiliği ve Şerh Metodu*. Yüksek Lisans, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2023.
- Çetin, Metin. *Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkam mine'l-Kur'ân" Tefsiri Bağlamında Ahzâp Suresindeki Hükümlerin Mukayeseli İncelenmesi*. Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Müsnedi Dârekutnî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demir, İbrahim. *Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Demir, Mûsâ. *Safvetu't-Tefâsîr'de Belâğat Uygulamaları*. Yüksek Lisans, Şırnak Üniversitesi, 2015.

- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 18 Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Durmuş, İsmail. “İstisna”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*23/388-390. İstanbul: 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Dehli: Matbaatû'l-Ensariyye, 1903.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1420.
- Dakr, Abdülğanî. *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye fi'n-Nahvi ve't-Tasrîfi*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993/1414.
- Dihlevî el-Fârûkî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *el-Fevzû'l-Kebîr fî Usûlü't-Tefsir*. ts.
- Â'zâmî, Muhammed Mustafa. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*6/368-372. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Alusi, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'al Mesânî*. Beyrut1997.
- Cârim, Ali. *en-Nahvu'l-Vâdih fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1964.
- Cevzî, Abdurrahman b. Ali. *Keşfü'l-Müşkil Min Hadîsi's-Sahîhayn*. Riyadts.
- Cürcânî el-Hanefî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*. Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.
- Fârisî, Abdülgâfir. *el-Muntehâb Min Siyâki Tarîhi Nişâbur*. Kum/İran1982.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Beyânü İ'cazi'l-Kur'ân*. 3. Baskı Baskı. Mısır1976.
- İrbilî, Ebûl Abbâs Şemseddin Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtu'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2012.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccac. *İhtilâfu'l-Fukahâ*. Riyad: Edvâu's-Selef, 2000/1420.
- Müsenna et-Temîmî, el-İmamu'l-Hâfız Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mûsilî*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2013.
- Yemenî, Yahya b. Ebî'l-Hayr. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- Rahabî, Ali b. Muhammed. *Ravdatû'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*. 2 Baskı. Beyrut: Dâru'l-Furkan, 1984.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî el-Bağdâdî. *en-Nüket fî İ'câzü'l-Kur'ân*. Mısır1976.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2020.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*. 4 Baskı. Suriye/Dimeşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1431.

- Görmez, Mehmet. "Taberânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*39/310-312. İstanbul: 2010.
- Gül, Ahmet. "Sahâbe Tefsirinde Lugavî Yönelim". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık/2016): 175-186.
- Gül, Ahmet. "Sahabenin Ulûmu'l-Kur'ân'daki Yeri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020): 397-419. <https://doi.org/https://doi.org/10.31121/tader.747685>.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî el-Endelüsî. *Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Beyrut1422.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. Beyrut: Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Suûdi Arabistan: Dârû's-Sâdık, 2014.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- Kandemir, M. Yaşar. "Tirmizî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*41/202-204. İstanbul: TDV, 2012.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Bezzâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*6/113. İstanbul: 1992.
- Kaya, Osman. "Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004): 219-244.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*. 5 Baskı. Ankara: TDV, 2010.
- Kırca, Celâl. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Marifet, 2009.
- Kurt, İsmail. "Kur'ân Lugatlarının Doğuşu ve Gelişimi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran/2017): 81-122. <https://doi.org/https://doi.org/10.21054/deuifd.400138>.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârû'l-Kutûbi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutluer, İlhan. "Determinizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*9/215-220. İstanbul: 1994.
- Mâlikî, Muhammed Alevî. *el-Kavâidu'l-Esâsiyye fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Cidde: Mektebetü Melik Fehd, 1998.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'Uyûn*. Beyrut: Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1431.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsnedü Ebi Ya'lâ*. Kahire: Dârû'l-Hadis, 2013.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Türkiye: Dârû't-Tibâ'e, 2012.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasan. *el-Müsnedü's-Sahîh el-Muhtasar bi Nakli'l-Adli ila Rasulillah*. Beyrut: Dârû İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Nâsîf, Hıfînî Efendi. *Dürûsu'l-Belâğa*. Beyrut: Haşimî, 2015.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 3 Baskı. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Razi, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezzar Mustafa el-Bazi, 1419.
- Salih, Subhi. *Kur'an İlimleri*. 2 Baskı. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. Mısır: Dâru't-Te'sîl, 2013.
- Sevrî, Süfyân b. Saîd b. Mesrûk. *Tefsîru's-Sevrî*. Beyruth.1403/m.1983.
- Suyûtî, Abdurrahman Celaleddin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Baskı. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1427/2006.
- Şimşek, M. Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. 9. Baskı. Konya: Kitap Dünyası, 2008.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-Kebîr*. Irak: Mektebetü Ulûm ve'l-Hikem, 1404.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Dâru't-Türâsi't-Terbiyeti, 1431/2010.
- Tahirî, Muhammed Hişâm. *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kuveyt2020.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki "Fahreddin er-Râzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*12/89-95. İstanbul: 1995.
- Yıldız, Mustafa. "Tâhir b. Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde Kitâb-ı Mukaddes Nakillerinin Referans Değeri, Tahlil ve Tenkidi". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan/2022): 325-344. <https://doi.org/https://doi.org/10.26791/sarkiat.1052020>.
- Yolcu, Mehmet. *Muhammed Alî es-Sâbûnî Eserler, Fikirler, Tenkitler*. İstanbul: Erguvan, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*. Beyrut: Âlemu'l-Kütûb, 1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*. Kahirets.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 3 Baskı. ts.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

EĞİTİM

Derece	Kurum	MezuniyetTarihi

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev

YABANCI DİL

YAYINLAR